

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جغرافیای ایران

کلیه رشته‌ها (نظری - فنی و حرفه‌ای - کار دانش)

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

۱۳۹۵

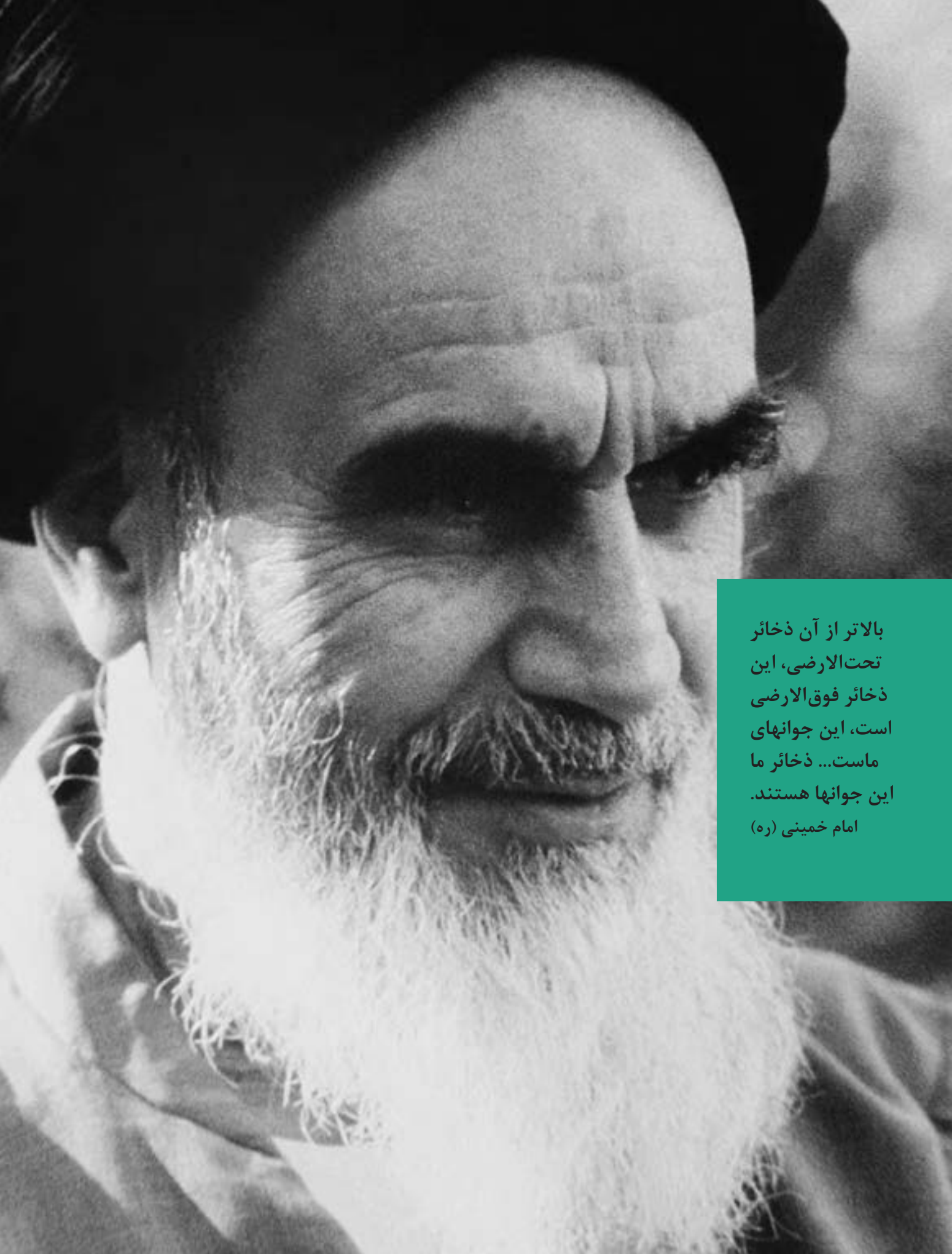

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب:	جغرافیای ایران - پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۰۲۱۸
پدیدآورنده:	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف:	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف:	دلارام احمدی، سید عباس احمدی، مهدی چوبینه، سیاوش شایان، ناهید فلاحیان، شادی کاریان، روح‌انگیز محوی، نازیا ملک‌محمودی، مریم نادری (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
مدیریت آماده‌سازی هنری:	نازیا ملک‌محمودی، مریم نادری، مهدی چوبینه، سیاوش شایان، محسن یوسفی و با همکاری محسن ربیعی در درس دهم (اعضای گروه تألیف) - محمد دانشگر (ویراستار)
شناسه افزوده آماده‌سازی:	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
نشانی سازمان:	لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - مجید ذاکری یونسی (مدیر هنری) - محمدعباسی (طراح گرافیک، طراح جلد و صفحه‌آرا) - رعنا فرج‌زاده دروئی، فاطمه گیتی‌جبین، فاطمه باقری‌مهر، فاطمه رئیس‌یان فیروز‌آباد، راحله زادفتح‌اله (امور آماده‌سازی)
ناشر:	تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۹۲۶۶۰۸۸۳، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
چاپخانه:	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران تهران: کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
سال انتشار و نوبت چاپ:	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص» چاپ اول ۱۳۹۵

شابک ۹-۲-۲۵-۵-۹۶۴-۹۷۸

ISBN: 978-964-05-2502-9

A black and white close-up portrait of Ayatollah Khomeini, showing his face from the nose up, with his characteristic white beard and mustache. He is wearing a dark turban. A semi-transparent green rectangular box is overlaid on the right side of the image, containing white Persian text.

بالاتر از آن ذخائر
تحت الارضی، این
ذخائر فوق الارضی
است، این جوانهای
ماست... ذخائر ما
این جوانها هستند.
امام خمینی (ره)

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز، ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

فصل اول: جغرافیا چیست؟

- درس اول: جغرافیا، علمی برای زندگی بهتر ۲
- درس دوم: روش مطالعه در جغرافیا ۷
-

فصل دوم: جغرافیای طبیعی در ایران

- درس سوم: موقعیت جغرافیایی ایران ۱۴
- درس چهارم: ناهمواری‌های ایران ۲۱
- درس پنجم: آب و هوای ایران ۳۳
- درس ششم: منابع آب ایران ۴۷
-

فصل سوم: جغرافیای انسانی ایران

- درس هفتم: ویژگی‌های جمعیت ایران ۶۰
- درس هشتم: تقسیمات کشوری ایران ۷۰
- درس نهم: سکونتگاه‌های شهری و روستایی ۷۶
- درس دهم: توان‌های اقتصادی ایران ۸۶
-

هدف عمده این کتاب، آشنا نمودن شما با جغرافیای طبیعی و انسانی کشور عزیزمان ایران است. می‌دانید که شناخت جغرافیای ایران دامنه وسیعی دارد و این کتاب نمی‌تواند به تنهایی همه نیازهای اطلاعاتی شما را درباره ایران برآورده سازد. با این حال مؤلفان این کتاب بر اساس اصول و معیارهای علمی برنامه‌ریزان درسی، سعی نموده‌اند تا مطالبی ارزشمند درباره کشورمان به شما ارائه دهند. در تمامی درس‌ها سعی شده است فعالیت‌هایی جذاب که زمینه تفکر و تعقل شما درباره کشور و مخصوصاً استان محل زندگی‌تان را فراهم می‌آورد، طراحی شود، زیرا آنها معتقدند که نسل جوان با بهره‌گیری از دانش جغرافیای کشور می‌تواند به بسیاری از نیازهای کنونی و آینده پاسخ‌گو باشد.

سایت گروه جغرافیا <http://Geography-dept.talif.sch.ir>

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

جغرافیا علمی است که برای بررسی ویژگی‌های مکان‌ها، پراکندگی پدیده‌ها و روابط متقابل بین انسان و محیط اهمیت خاصی قائل است.

امروزه آموزش جغرافیا در جهان به عنوان یک موضوع اصلی و محوری در برنامه‌ریزی‌های تحصیلی مدارس در دوره‌های مختلف گنجانده شده و به عنوان وسیله‌ای برای ترویج آموزش‌های فردی، محیطی و بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است.

درس جغرافیای ایران با توجه به قرارگیری در حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی تأکید بر کنش‌ها و تعاملات انسانی و توانایی برقراری رابطه مثبت و سازنده با خلق و خلقت حول محور ارتباط با خالق تعریف شده است. همچنین در بیان کارکرد و ضرورت حوزه مذکور تصریح شده که درک سنت‌های الهی، مطالعه محیط طبیعی و انسانی و تقویت روحیه همدلی، نوع‌دوستی و احترام نسبت به دیگران بسترهای لازم را برای نیل به زندگی توحیدی و تحقق عدالت و پیشرفت فراهم می‌آورد.

از این رو هدف از تألیف این کتاب تربیت افرادی مسئول و توانمند و آگاه و پایبند به اخلاق دینی و علاقه‌مند به شناخت ایران، ویژگی‌ها و مسائل آن است. مطالعه این کتاب به دانش‌آموزان عزیز کمک می‌کند که نسبت به کشور عزیزمان ایران احساس مسئولیت کنند تا بتوانند آینده بهتری برای ایران ایجاد نمایند.

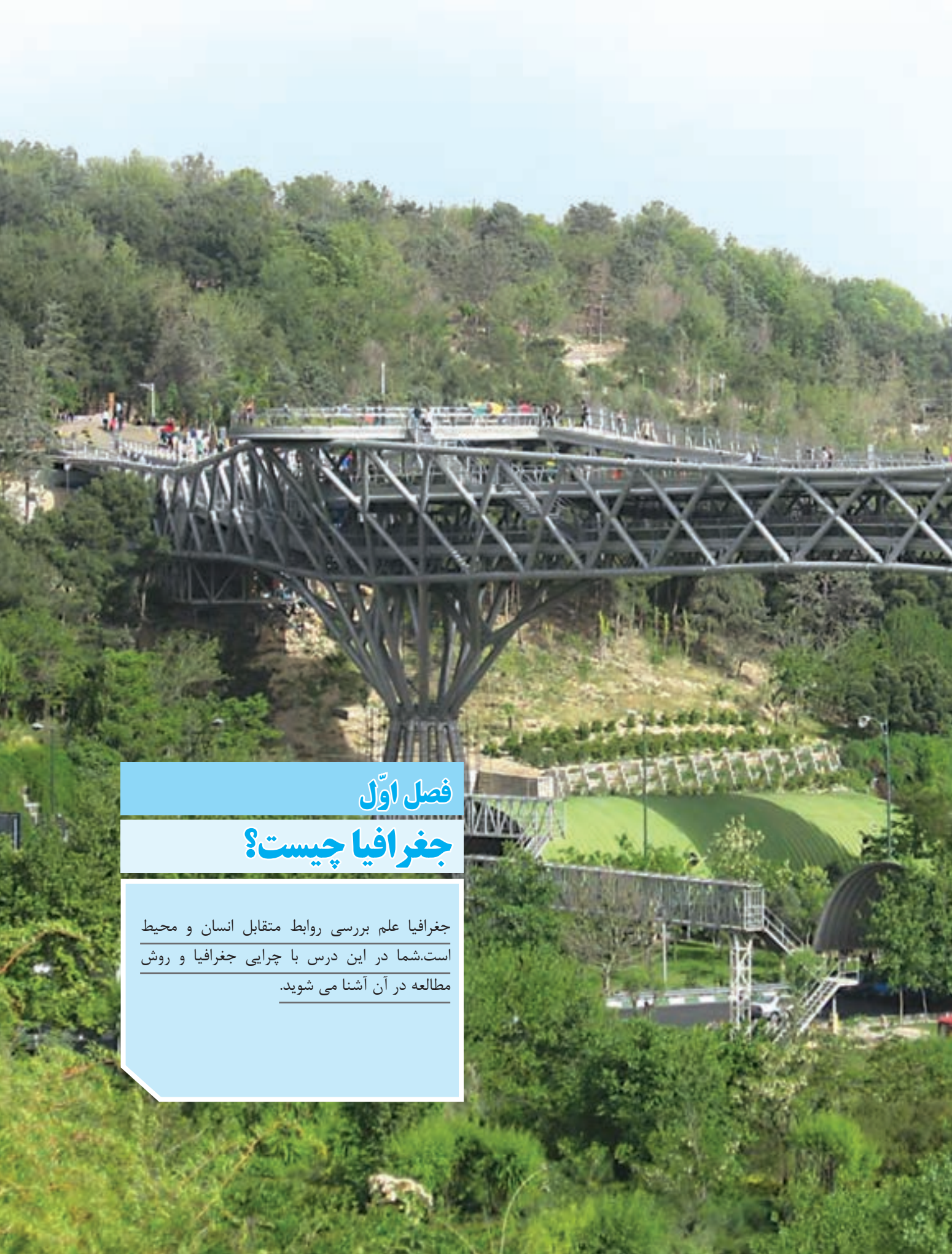
درس جغرافیای ایران درسی عمومی و مشترک است که برای همه رشته‌های تحصیلی ارائه می‌گردد و دانش‌آموزانی که رشته‌های غیر از علوم انسانی را برمی‌گزینند پس از آن دیگر برنامه درسی جغرافیا نخواهند داشت. بنابراین همه دانش‌آموزان در این پایه با ویژگی‌های جغرافیایی ایران آشنا می‌شوند.

برای تدریس بهتر کتاب جغرافیای ایران پیشنهاد می‌شود همکاران عزیز به موارد زیر توجه کنند:

- **سازماندهی محتوا:** این کتاب شامل ۳ فصل و ۱۰ درس می‌باشد. فصل اول شامل آشنایی با ماهیت و دانش جغرافیا و چگونگی روش مطالعه آن می‌باشد. فصل دوم با ویژگی‌های جغرافیایی طبیعی ایران آشنا می‌شویم. فصل سوم با ویژگی‌های جغرافیایی انسانی ایران آشنا می‌شویم.
 - یکی از نکات مهم تدریس این کتاب پیوند آن با کتاب‌های استان‌شناسی می‌باشد. همان‌طور که در متن کتاب مشاهده می‌کنید یک ارتباط منطقی بین فعالیت‌های خواسته شده و محیط زندگی دانش‌آموزان وجود دارد. بنابراین فعالیت‌های مربوط به کتاب استان‌شناسی با دقت و جدیت انجام شود.
 - بخشی از فعالیت‌های طراحی شده در کتاب باید به وسیله دانش‌آموزان در کلاس و حین تدریس انجام شود. هدف از طراحی این فعالیت‌ها درگیر نمودن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری است. ضروری است دبیران گرامی در انجام فعالیت‌های کلاسی اهتمام داشته باشند.
 - شیوه ارزش‌یابی: دبیران محترم توجه داشته باشند که ارزش‌یابی درس جغرافیای ایران به صورت ارزش‌یابی مستمر و پایانی در هر دو نوبت تحصیلی صورت بگیرد. لازم به ذکر است ۵ نمره ارزش‌یابی این درس به کتاب استان محل زندگی دانش‌آموز اختصاص دارد.
 - علاوه بر کتاب درسی و راهنمای معلم، کلیپ‌های آموزشی در حال طراحی و تولید می‌باشد که به تدریج در اختیار شما عزیزان قرار خواهد گرفت.
- ما امیدواریم که دبیران عزیز با ایجاد فضایی تعاملی و بحث برانگیز زمینه‌های لازم را جهت تجزیه و تحلیل، مقایسه و تفکر (نقادی و خلاق) در کلاس فراهم نمایند.

گروه جغرافیای

دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

فصل اوّل

جغرافیا چیست؟

جغرافیا علم بررسی روابط متقابل انسان و محیط
است. شما در این درس با چرایی جغرافیا و روش
مطالعه در آن آشنا می شوید.

جغرافیا، علمی برای زندگی بهتر

طی سال‌های گذشته، مطالبی دربارهٔ محیط پیرامون خود و سایر مکان‌ها خوانده‌اید. اطلاعات مربوط به کرهٔ زمین، مانند زیستگاه‌های مختلف، آب و هوا، رودها و کوه‌ها و حتی مسائل مربوط به آداب و رسوم و سنت‌ها به ما کمک می‌کند که دانش ما از محیط پیرامون و سایر مکان‌ها افزایش یابد. آیا شناخت محیط در جهت بهبود کیفیت زندگی انسان نقشی داشته است؟

بزرگترین سد قوسی جهان در نزدیکی طیس

انسان در طول تاریخ تلاش کرده است که ناشناخته‌های جهان هستی را معلوم و با استفاده از علوم مختلف، وضع زندگی خود را بهبود بخشد.

یکی از علومی که به جرئت می‌توان گفت از قدیمی‌ترین دانش‌های بشری به‌شمار می‌رود، جغرافیاست. واژهٔ جغرافیا، که برای اولین بار توسط اراتوستن^۱ دانشمند یونانی ارائه شد، شامل کلمات GEO (زمین) و GRAPHY (ترسیم) است، بنابراین اراتوستن جغرافیا را این‌گونه تعریف می‌کند: «مطالعهٔ زمین به‌عنوان جایگاه انسان».

امروزه بسیاری از جغرافی‌دانان اعتقاد دارند که جغرافیا آن قسمت از دانش بشری است که به انسان کمک می‌کند با ویژگی‌های طبیعی و انسانی و روابط بین آنها در محیط آشنا شود و از آنها در جهت بهبود زندگی خویش استفاده کند. بین جغرافیا و سایر رشته‌ها ارتباط وجود دارد. جغرافیا با کمک گرفتن از سایر علوم به سؤالات خود پاسخ می‌دهد. بنابراین برخی جغرافیا را پلی بین رشته‌های مختلف علوم می‌دانند که علوم طبیعی را به علوم انسانی پیوند می‌دهد.

ارتباط بین علوم و فنون مختلف جغرافیا و شاخه‌های آن

مفاهیم اساسی دانش جغرافیا

اطلاع از مفاهیم پایه‌ای هر علم برای درک آن لازم و ضروری است؛ به همین دلیل با برخی از مهم‌ترین مفاهیم جغرافیا آشنا می‌شویم که مکان و روابط متقابل انسان با محیط است.

۱- مکان: بسیاری از فعالیت‌های انسان در جا و محل معینی انجام می‌شود. این جا و محل را مکان می‌نامند؛ به‌طور مثال: خانه، مزرعه، مدرسه و کارخانه هر کدام، مکان است.

در هر مکان، پدیده‌های مختلفی هستند که بر یکدیگر تأثیر گذاشته و به نوبه خود از هم تأثیر می‌پذیرند؛ به‌طور مثال یک روستا را در نظر بگیرید که خاک، آب، سرمایه و نیروی انسانی آن بر نوع اشتغال آن تأثیر می‌گذارد. این روند تأثیرگذاری و تأثیرپذیری به‌صورت جریانی پیوسته در مکان ادامه دارد و سبب تغییر شکل مکان‌ها می‌شود. به تصاویر زیر دقت، و برداشت خود را از آنها با سایر هم‌کلاسی‌های خود مطرح کنید، نظر آنان را جویا شوید و با یکدیگر مقایسه کنید.

عمارت ایل گولی - تبریز ۱۳۹۵

عمارت ایل گولی - تبریز ۱۳۴۵

۲- روابط متقابل انسان با محیط

انسان و محیط دو عامل مهم در علم جغرافیا است. محیط طبیعی، مجموعه‌ای متعادل است. با ورود انسان، زمینه‌های تغییر در محیط فراهم می‌شود. هوش و استعداد انسان به او در جهت تغییر کمک می‌کند تا از محیط خود بهره‌مند شود. در دهه‌های اخیر، فناوری به کمک انسان آمده و سبب شده است که انسان در محیط، تأثیر بسیاری بگذارد. فناوری‌های جدید، انسان را قادر به بهره‌برداری از اعماق زمین کرده و میزان دسترسی انسان را گسترش داده است. تصویر زیر نشان می‌دهد که انسان برای رفع نیازهای خود به تغییر محیط دست می‌زند و در نتیجه محیط طبیعی به محیط جغرافیایی تبدیل می‌شود.

پل طبیعت - تهران

عملکرد انسان در ارتباط با محیط طبیعی به دو گونه است:

- درک توان‌ها و استفاده از منابع برای رفع نیازها
- نگاه سودجویانه برای رسیدن به خواسته‌ها

کشاورزی و رفع نیازها

قطع بی‌رویه درختان جنگل

به نظر شما کدام یک از این عملکردها تعادل محیط را در مدت طولانی حفظ می‌کند؟ از آنجا که جغرافیا توان روابط متقابل انسان را با محیط، مطالعه و بررسی می‌کند، بنابراین شناخت توان‌ها و ظرفیت‌های محیطی بدون دانش جغرافیا ممکن نیست؛ پس جغرافیا علمی برای زندگی بهتر است.

با توجه به تصاویر و اطلاعات داده شده، به نظر شما انسان چه نکاتی را باید مورد توجه قرار دهد تا عملکرد مناسبی در هریک از نواحی زیر داشته باشد. چگونگی عملکرد مثبت و منفی انسان در هر یک از نواحی را با یک مثال مشخص کنید.

محصولات کشاورزی گوناگون

بارندگی ۸۰۰ میلی متر

خاک حاصلخیز

میزان دما ۲۸-۷ سانتی گراد

ناحیه کوهستانی

منابع آب فراوان

بارندگی ۱۲۰۰ میلی متر

خاک حاصلخیز

ساحل زیبای خزر

ناحیه جنگلی خزر

روزهای آفتابی و درخشان

بارندگی ۵۰ میلی متر

اماکن تاریخی متعدد

میزان دما ۴۳-۱۰ سانتی گراد

ناحیه بیابانی

روزهای آفتابی و شرجی

بارندگی ۵۰ میلی متر

رطوبت نسبی ۸۰٪

دریا و تبخیر زیاد

ناحیه شرجی

کل‌نگری یا دید ترکیبی در جغرافیا

چگونگی شکل‌گیری محیط‌های جغرافیایی، که حاصل روابط متقابل انسان و محیط است، سبب می‌شود جغرافی دان با دید ترکیبی یا کل‌نگری، موضوعات را مطالعه و بررسی کند؛ زیرا اجزاء و عوامل محیط جغرافیایی در ارتباط با یکدیگر عمل می‌کند. دید ترکیبی به جغرافی دان کمک می‌کند تا به طور همه جانبه و جامع، پدیده‌ها را با تمام ویژگی‌های آن در یک مکان مورد مطالعه قرار دهد؛

شهر کوهپایه‌ای بروجرد - لرستان

به‌طور مثال جغرافی دان با هدف توسعه یک شهر، به مطالعه همه‌جانبه می‌پردازد و این مسائل را طرح و مطالعه می‌کند.

۱ با تهیه نقشه شهر، دیدی همه جانبه به آن پیدا می‌کند (نقشه خوانی).

۲ با مطالعه بافت جمعیت شهر، میزان رشد آن و امکان مهاجرت پذیری آن را حدس می‌زند (جمعیت شناسی).

۳ با مطالعه میزان منابع آب شهر، امکان توسعه شهر را پیش بینی می‌کند (آب شناسی).

۴

فعالیت

اگر بخواهید با دید ترکیبی، روستای زیر را مورد مطالعه قرار دهید با توجه به شکل، چه سؤالاتی برای آن طرح می‌کنید؟

۱ آیا شیب قرارگیری روستا مناسب است؟

۲ آیا وقوع سیل در این روستا امکان پذیر است؟

۳

۴

۵

روستای پالنگان - مریوان - کردستان

روش مطالعه در جغرافیا

در درس گذشته دانستیم که در محیط جغرافیایی، اجزاء و عوامل محیطی در ارتباط با یکدیگر، عمل می‌کند؛ به همین دلیل جغرافی دانان با به کارگیری دید ترکیبی به مطالعه محیط می‌پردازند و به حل مسائل محیطی، اقدام می‌کنند؛ ابزارها و شیوه‌هایی که به جغرافی دانان کمک می‌کند تا بررسی‌های لازم را انجام داده و راه‌حل‌هایی مناسب پیشنهاد دهند.

سؤالات کلیدی در جغرافیا

در جغرافیا شش سؤال اساسی هست که هر جغرافی دان در بررسی‌های جغرافیایی با آن روبه‌روست.

این سؤالات عبارت است از: کجا؟ چه چیزی؟ چرا؟ چه موقع؟ چه کسانی؟ چگونه؟

سؤال کجا، با رکن اساسی جغرافیا یعنی مکان وقوع پدیده‌ها سروکار دارد. این اتفاق در کجا رخ داده است؟ (جنوب و غرب کشور).

سؤال چه چیز، بر ماهیت هر پدیده یا مسئله، دلالت دارد؛ مثال: چه اتفاقی رخ داده است؟ (وجود ریزگردهای بیش از حد مجاز در هوا).

گردوغبار در شهر اهواز

گردوغبار در مناطق غربی ایران

سؤال چرا، به علت وقوع پدیده می‌پردازد. چرا این پدیده به وجود آمده است؟ (تداوم خشکسالی در سال‌های اخیر).

سؤال چه موقع، بر روند زمانی موضوعات می‌پردازد. چه زمانی این پدیده، شدت می‌یابد؟ (فصل گرم سال).

سؤال چه کسی یا چه کسانی، انسان و روابط متقابل او را با محیط، مورد توجه قرار می‌دهد. چه کسانی یا کدام فعالیت‌ها و برنامه‌های انسانی در این پدیده اثر داشته است؟ (بی‌توجهی به تثبیت خاک).

سؤال چگونه، به بررسی سیر تکوین و تحول پدیده می‌پردازد. زمینه‌های به وجودآورنده این پدیده چیست؟ (قطع درختان، از بین رفتن دریاچه‌ها، باتلاق‌ها، واحه‌ها و...)

به خبر داده شده توجه کنید و به سؤالات کلیدی جغرافیا پاسخ دهید.

توفان عصر یکشنبه بیست و هشتم تیرماه ۱۳۹۴

توفان در کن و سولقان تاکنون ۲۰ کشته بر جا گذاشته است. بر اثر این بارندگی و سیل، مقداری از کوه‌های سمت امامزاده داوود ریزش کرده است؛ تعدادی از درختان شکسته شده و به همراه مقداری سنگ، حرکت کرده و در مسیر پل کیگا قرار گرفته که تعدادی از شهروندان که در این مسیر قرار گرفته‌اند، جان خود را از دست داده‌اند. دوکارگر چینی شاغل در پل سنگان آزادراه تهران شمال هم بین کشته شدگان حادثه هستند.

کجا؟

چه چیز؟

چرا؟

کی (چه وقت)؟

چه کسانی؟

چگونه؟

شیوه مطالعه در جغرافیا

حس کنجکاوی انسان درباره جهان و زندگی و مسائل گوناگون آن سبب شده است که انسان تلاش کند نسبت به ناشناخته‌ها، آگاهی و شناخت پیدا کند. امروزه برای پاسخ به حس کنجکاوی و شناخت جهان، روش‌های علمی مختلفی وجود دارد.

علم جغرافیا همانند سایر علوم برای رسیدن به پاسخ مسائلی که با آن روبه‌رو است به تحقیق و پژوهش می‌پردازد و این مراحل را طی می‌کند:

● طرح سؤال و بیان مسئله

● تدوین فرضیه

● جمع‌آوری اطلاعات

● پردازش اطلاعات

● نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

گام اول: طرح سؤال و بیان مسئله

پژوهشگر برای دستیابی به شناخت و آگاهی از مسئله‌ای که در ذهنش پدید آمده است، ابتدا باید مسئله خود را به صورت واضح و روشن بیان کند. بهتر است صورت مسئله به شکل سؤالی، نوشته، و از عبارات خبری یا جملات کلی و نامعلوم جلوگیری شود. در این مرحله، پژوهشگر از خود می‌پرسد انجام این پژوهش چه اهمیتی دارد؟ نکته مورد توجه در این مرحله این است که پژوهشگر باید پژوهش دیگران را مورد بررسی قرار دهد؛ به عبارت دیگر، مطالعه سابقه و پیشینه مسئله و نتایج پژوهش دیگران، مورد نیاز پژوهشگر است. او با این کار نسبت به موضوع، اطلاعات بیشتری پیدا می‌کند و مهم‌تر از همه، پی می‌برد سؤالی که برایش پیش آمده قبلاً پاسخ داده شده است یا خیر.

مثال

عوامل مؤثر در افزایش جمعیت شهر X در دهه اخیر چیست؟

گام دوم: تدوین فرضیه

فرضیه‌سازی یکی از مراحل حساس پژوهش است؛ زیرا فرضیه‌ها در هر پژوهش، نقش راهنما را دارد و به فعالیت‌هایی جهت می‌دهد که قرار است انجام شود. پژوهشگر با توجه به مسئله خود، پیشنهادهای و خبرهای اولیه را در چارچوب مسئله پژوهش خود ارائه می‌کند.

فرضیه‌های پژوهشگر به میزان دانش، تجربیات و سوابق پژوهشی در دسترس او بستگی دارد.

مثال

- به نظر می‌رسد وجود زمینه‌های مناسب اشتغال، عامل افزایش جمعیت شهر X است.
- به نظر می‌رسد وجود خدمات آموزشی، درمانی و تفریحی، عامل افزایش جمعیت شهر X است.

گام سوم: جمع‌آوری اطلاعات

جغرافی‌دانان برای مطالعه و پاسخگویی به سؤالات خود به اطلاعات نیاز دارند. آنها تلاش می‌کنند اطلاعات لازم را از منابع و روش‌های مختلفی به دست آورند.

الف) روش کتابخانه‌ای: این روش در تمامی پژوهش‌های علمی، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در برخی از آنها تمام تلاش پژوهشگر در کتابخانه صورت می‌گیرد و در برخی دیگر، بخشی از پژوهش در آنجا انجام می‌شود.

تصاویر داده شده، منابع گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای را نشان می‌دهد که مورد استفاده جغرافی‌دان قرار می‌گیرد.

ب) روش میدانی: پژوهشگر در این روش برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به محیط بیرون برود و با مراجعه به افراد یا محیط و برقراری ارتباط مستقیم با مکان مورد مطالعه به گردآوری اطلاعات بپردازد. در واقع، او باید ابزار سنجش و اطلاعاتی خود را به میدان ببرد. پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده، از جمله ابزارهای گردآوری اطلاعات میدانی است.

مثال: پژوهشگر با تعدادی از ساکنان یکی از محله‌های قدیمی شهر X، مصاحبه می‌کند و ضمن توجه به تغییرات جمعیتی به بررسی علت‌های پنهان تغییرات هم می‌پردازد.

مثال

پژوهشگر به سالنامه آماری یک دهه مراجعه می‌کند و تغییرات جمعیتی شهر X را مورد مطالعه قرار می‌دهد. او با کمک عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای، رشد فیزیکی شهر X را طی یک دهه بررسی می‌کند.

گام چهارم: پردازش اطلاعات

پس از جمع‌آوری، استخراج و طبقه‌بندی اطلاعات، مرحله پردازش یعنی حذف اطلاعات غیرضروری و حفظ اطلاعات مرتبط با پژوهش و تجزیه و تحلیل اطلاعات آغاز می‌شود.

مثال

درصد تغییرات جمعیت و درصد شاغلان در یک دهه در شهر X با استفاده از روش‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

گام پنجم: نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

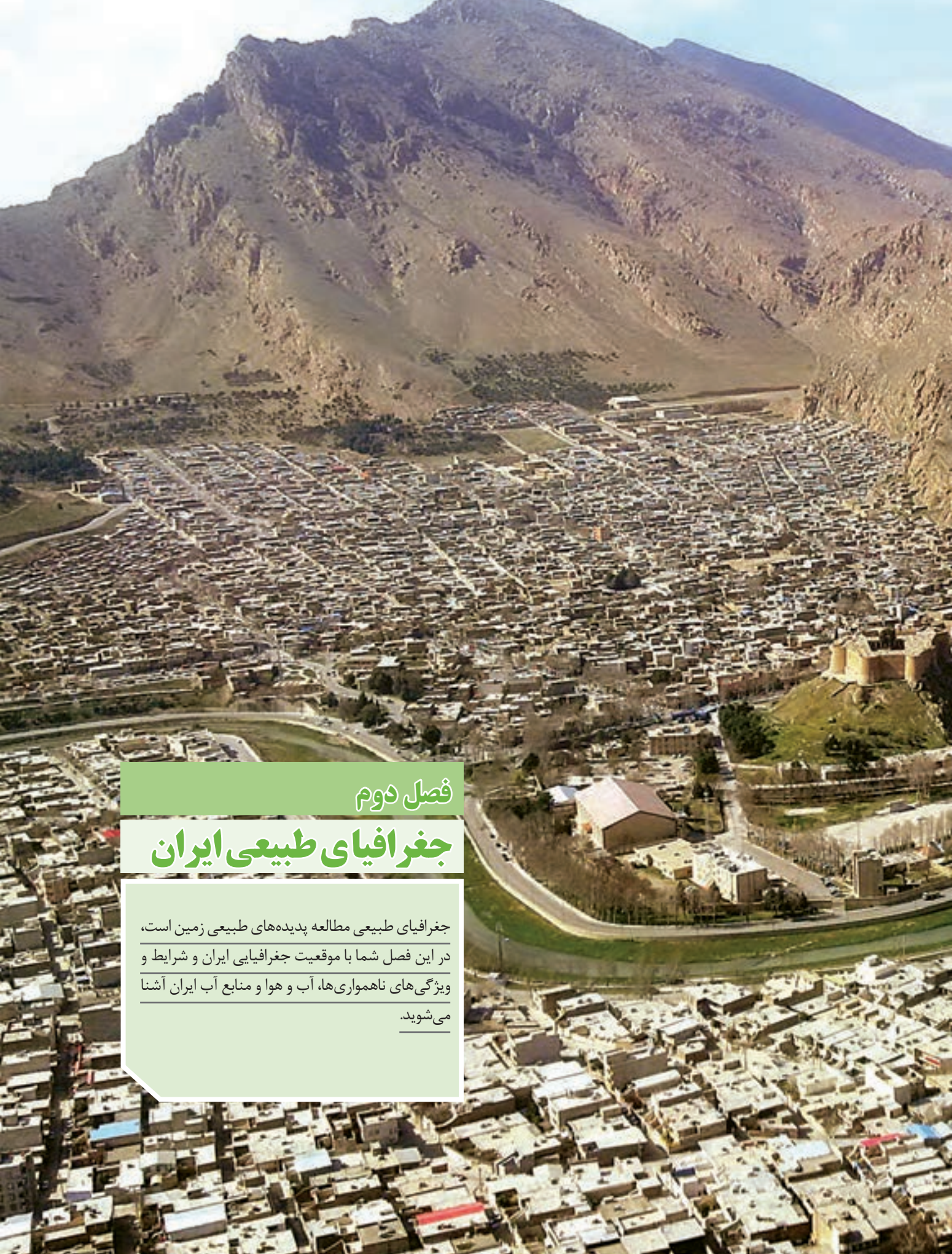
در مرحله آخر، پژوهشگر با تجزیه و تحلیل اطلاعات، پاسخ مسئله پژوهش را می‌یابد. او ضمن ارائه دلایل علمی و منطقی به تأیید یا رد فرضیه یا فرضیه‌های خود می‌پردازد. در صورتی که فرضیه یا فرضیه‌های یک پژوهشگر رد شود، پژوهشگر نباید دلسرد شود و پژوهش خود را بیهوده پندارد، زیرا این پژوهش به کسانی که با این سؤال مواجه شده‌اند پاسخ می‌دهد و از طرح دوباره آن جلوگیری می‌کند.

مثال

بین تقاضای نیروی کار در شهر X و جذب جمعیت در آن، رابطه‌ای مستقیم وجود دارد.

آیا تاکنون موضوع جغرافیایی‌ای در اطراف شما بوده است که حس کنجکاوی شما را جلب کرده باشد؟ در جدول زیر، مسئله مورد نظر خود و موارد داده شده را تکمیل کنید.

مراحل	نمونه
سؤال پژوهش	
فرضیه پژوهش	
جمع‌آوری اطلاعات	
تجزیه و تحلیل	
نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها	

فصل دوم

جغرافیای طبیعی ایران

جغرافیای طبیعی مطالعه پدیده‌های طبیعی زمین است، در این فصل شما با موقعیت جغرافیایی ایران و شرایط و ویژگی‌های ناهماری‌ها، آب و هوا و منابع آب ایران آشنا می‌شوید.

موقعیت جغرافیایی ایران

محل قرار گرفتن هر پدیده در سطح کره زمین، موقعیت جغرافیایی آن پدیده است. موقعیت جغرافیایی هر کشور از دو نظر قابل مطالعه است: موقعیت ریاضی و موقعیت نسبی.

۱- موقعیت ریاضی یا مطلق

کلاس شما چند ردیف نیمکت دارد؟ چند ستون دارد؟ شما در کدام ردیف و ستون کلاس نشسته‌اید؟ فرض کنید پاسخ شما ردیف سوم ستون وسط (دوم) کلاس باشد. این پاسخ، نشان‌دهنده موقعیت ریاضی شما در کلاستان است. هر پدیده یا مکانی که می‌شناسیم، موقعیت ریاضی‌ای دارد که این موقعیت فقط به آن پدیده متعلق است.

محل دقیق هر پدیده یا مکان، با توجه به طول و عرض جغرافیایی، موقعیت مطلق یا ریاضی آن محل است.

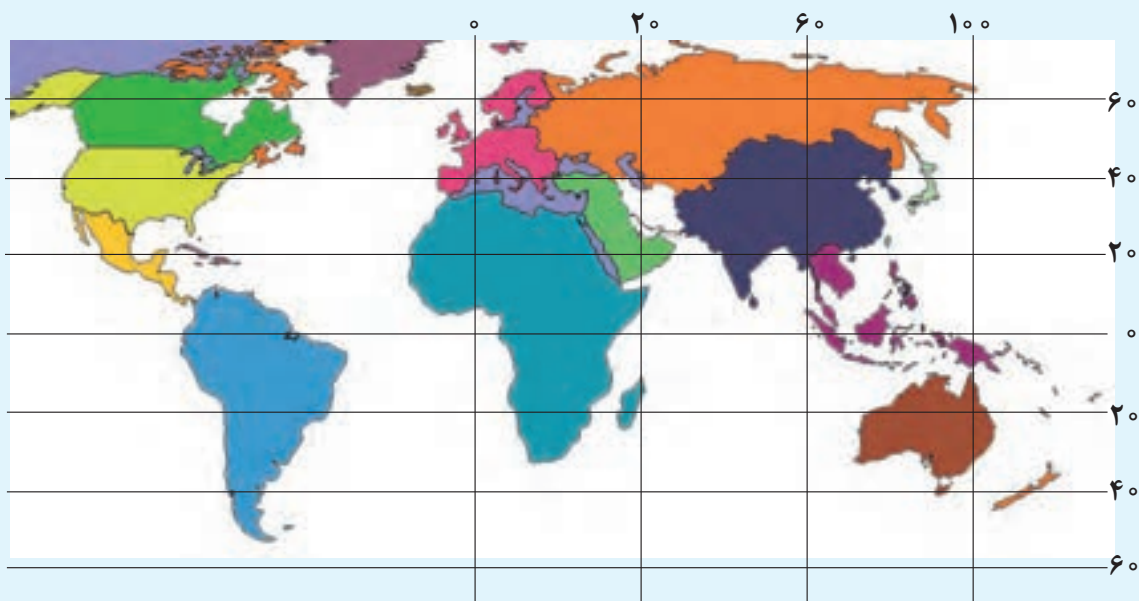
ایران در عرض جغرافیایی ۲۵ تا ۳۹ درجه در جنوب منطقه معتدله نیمکره شمالی قرار گرفته و همچنین در ۴۴ تا ۶۳ درجه طول شرقی واقع شده است. گستردگی کشور ما در این عرض‌ها به تنوع آب و هوا در آن منجر شده است. این تنوع آب و هوایی در نوع تولیدات کشاورزی، محیط‌زیست و در نهایت پیشرفت کشور ما مؤثر است. این مطلب را به صورت کامل در بحث آب و هوای ایران خواهید خواند.

فعالیت

۱- موقعیت ریاضی استان محل زندگی خود را مشخص کنید.

۲- با توجه به مطالب یاد شده، مختصات جغرافیایی ایران را در نقشه زیر پیدا کنید.

۳- فرض کنید بتوانیم موقعیت جغرافیایی ایران را تغییر دهیم. با توجه به طول و عرض‌های جغرافیایی فرضی، وضعیت آب و هوایی ایران را در این دو حالت بررسی، و موارد را با یکدیگر مقایسه کنید. در هر گروه یکی از موقعیت‌های فرضی را با موقعیت واقعی ایران مقایسه کنید.

۲- موقعیت نسبی

نسبت قرارگیری محل نشستن شما به میز معلم، تخته کلاس، در ورودی و پنجره‌های کلاستان چگونه است؟ اگر هر کدام از این موارد، جابه‌جا شود بر شما تأثیر دارد؟ محل نشستن شما در کلاس نسبت به سایر پدیده‌ها موقعیت خاصی برای شما ایجاد کرده که با سایر هم‌کلاسی‌های شما متفاوت است. مکان نشستن شما نسبت به سایر پدیده‌های کلاس، موقعیت نسبی شما در کلاس است. محل قرارگیری هر مکان، نسبت به پدیده‌های طبیعی یا انسانی پیرامون خود، موقعیت نسبی آن مکان است. همه پدیده‌ها موقعیت نسبی دارند. منظور از موقعیت نسبی هر کشور، محل قرارگیری آن، نسبت به سایر کشورها، دریاها، تنگه‌ها، کانال‌ها، منابع اقتصادی و... است.

فعالیت

برای درک بهتر این مفهوم به نقشه زیر توجه کنید. موقعیت نسبی ایران را بررسی، و نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

نقشه جنوب غربی آسیا

موقعیت نسبی ایران

ایران از موقعیت نسبی ممتازی برخوردار است؛ زیرا در مجاورت خلیج فارس و تنگه هرمز قرار گرفته و این منطقه به دلایل زیر اهمیت خاصی دارد.

۱ ارزش و نقش ارتباطی بین سه قاره آفریقا، اروپا و آسیا که در گذشته اهمیت داشته و اکنون نیز به عنوان حلقه‌ای از زنجیره حمل و نقل کالا و نفت، اهمیت خود را حفظ کرده است.

۲ بزرگ‌ترین منبع انرژی جهان، ذخایر با ارزشی دارد، زیرا حدود ۰/۶۶ درصد ذخایر نفت جهان و ۰/۲۸ درصد ذخایر گاز طبیعی را در خود جای داده است.

۴ این منطقه، ارزش فرهنگی و سیاسی دارد زیرا خلیج فارس در مرکز و قلب ناحیه جغرافیایی و سیاسی جهان اسلام قرار دارد.

۳ درآمدها و دلارهای ناشی از صدور و فروش نفت خام، منطقه خلیج فارس را به صورت یکی از کانون‌های ثروتمند جهان در آورده است و این بازار مصرف بزرگ، آن را به کانون توجه صادر کنندگان کالاهای صنعتی و غیرصنعتی تبدیل کرده است.

مجموعه این ارزش‌هاست که قدرت‌های جهانی را در گذشته و امروز متوجه خلیج فارس کرده است؛ زیرا تسلط بر تمام یا هر یک از این موارد، موازنه راهبری و قدرت را در جهان تغییر می‌دهد. ایران از کشورهای مهم در منطقه خلیج فارس است. عوامل طبیعی و انسانی، وضع خاصی برای کشور ایران پدید آورده است. به اطلاعات داده شده توجه کنید تا موقعیت و ویژگی‌های این کشور را در منطقه بشناسید.

● جدول زیر فقط برای مطالعه و فعالیت در کلاس است.

نام کشور	وسعت (کیلومتر مربع)	جمعیت (میلیون نفر) ۲۰۱۵	تولید نفت (به میلیون بشکه در روز) ۲۰۱۶
ایران	۱۶۴۸۱۹۵	۷۹	۳/۷
افغانستان	۶۵۲۸۶۴	۳۱	ندارد
ترکیه	۷۸۳۵۶۲	۷۷	ندارد
عربستان	۲۱۵۰۰۰۰	۲۸	۱۰/۵
عراق	۴۳۷۰۷۲	۳۳	۴/۲
امارات متحده عربی	۸۳۶۰۰	۱۰	۲/۲
کویت	۱۷۸۲۰	۴	۲/۲
بحرین	۶۶۵	۱	۱

فعالیت

با توجه به اطلاعات جدول بالا، جدول زیر را کامل کنید تا با موقعیت ایران در منطقه خلیج فارس بیشتر آشنا شوید.

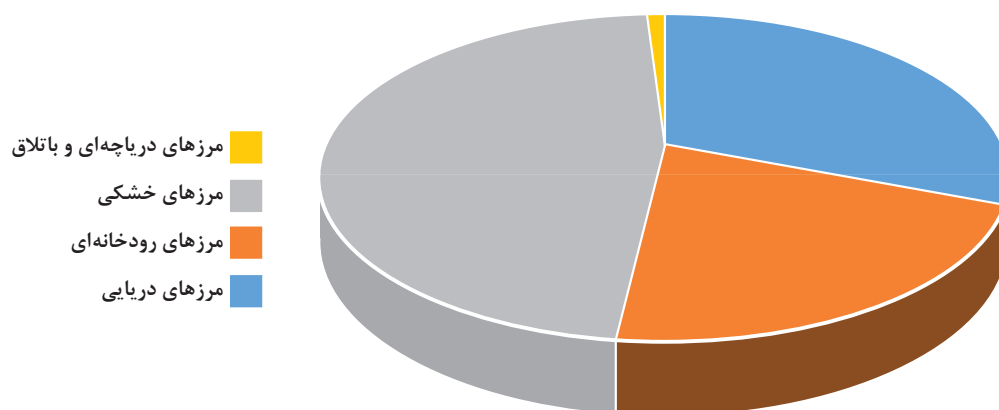
رتبه در وسعت - ایران -
رتبه در جمعیت - بحرین -
رتبه در تولید نفت - عربستان -

مرزهای سیاسی

همان‌طور که می‌دانید، مرز مهم‌ترین عامل تشخیص و جدایی هر کشور از کشور همسایه است و نشان می‌دهد سرزمین یک کشور تا کجا امتداد دارد. ایران کشور وسیعی است که حدود ۸۷۳۱ کیلومتر، مرز مشترک سیاسی با همسایگانش دارد و جزء کشورهای پرمسایه است و با ۱۵ کشور مرز خشکی یا آبی دارد.

○ برای مطالعه	
مقدار مسافت به کیلومتر	نوع مرز
۲۷۰۰	دریایی
۴۱۱۳	خشکی
۱۸۳۰	رودخانه‌ای
۸۸	دریاچه‌ای و باتلاقی
۸۷۳۱	جمع

با استفاده از نقشه جنوب غربی آسیا و نمودار زیر، چه نکته مهمی توجه شما را به خطوط مرزی ایران جلب می‌کند؟

یکی دیگر از مرزهایی که امکان دسترسی به سایر کشورهای جهان را امکان‌پذیر می‌سازد، راه‌های هوایی است که از طریق آن، ارتباط با سایر نقاط جهان فراهم می‌شود. تعدادی از کشورها به علت مجاورت با دریا و دریاچه‌ها، امکان دسترسی به خطوط دریایی هم دارند. کشور ما از جمله کشورهایی است که از طریق راه‌های آبی با کشورهای جهان در ارتباط است. راه‌های آبی، امکان روابط بازرگانی بیشتری را فراهم می‌کند.

دسترسی به آب‌های آزاد برای هر کشوری، علاوه بر امکان ارتباط با سایر نقاط جهان، دستیابی به منابع غذایی و منابع معدنی و سوخت‌های فسیلی را نیز فراهم می‌کند.

فعالیت‌های دریانوردی در خلیج فارس و دریای عمان

جابه‌جایی کالا در بندر شهید رجایی

تنگه هرمز، آبراهه‌ی هلالی شکلی است که آب‌های آزاد اقیانوس هند و دریای عمان را به خلیج فارس متصل می‌کند. این تنگه به سبب اینکه دروازه‌ی خروجی نفت خلیج فارس است، مهم‌ترین آبراهه‌ی راهبردی و یکی از گذرگاه‌های تجاری مهم جهان است.

فعالیت

مرزهای آبی شمال و جنوب ایران چه مزیت‌هایی برای کشور ما به وجود آورده است؟ با یکدیگر گفت‌وگو، و نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

ناهمواری های ایران

در سرزمین ما، روستاها و شهرهای بسیاری هست؛ اما پراکندگی آنها در همه جای کشور یکسان نیست. از دشت‌های نسبتاً هموار داخلی تا جلگه‌های سرسبز سواحل دریای خزر و از کوه‌های البرز تا زاگرس و جلگه‌های ساحلی خلیج فارس و دریای عمان، آبادی‌های متعدد به شکل شهر و روستا استقرار یافته است. تعداد این آبادی‌ها در مناطق پایکوهی بیشتر، و جمعیت در آنها متراکم‌تر است. چرا پراکندگی جمعیت در نواحی مختلف کشور متفاوت است؟ در نقشه‌های زیر، پراکندگی کوهستان‌ها و جلگه‌ها را با پراکندگی جمعیت کشور در نواحی شهری با هم مقایسه کنید. به نظر می‌رسد بین ناهمواری‌ها و تراکم جمعیت، ارتباط نزدیکی هست؛ چرا؟

نقشه تراکم جمعیت ایران در نواحی شهری

نقشه ناهمواری های ایران

اهمیت ناهمواری‌ها

با شناسایی و مطالعه ناهمواری‌های کنونی کشور و سرگذشت تغییرات آنها می‌توانیم برای آینده، برنامه‌ریزی دقیق‌تری داشته باشیم.

بخش اعظم سرزمین ما را نواحی مرتفع و کوهستانی تشکیل می‌دهد. اگرچه ارتفاع کوه‌ها در بعضی جاها کمتر و در برخی مناطق بیشتر است؛ به نظر می‌رسد کوه‌ها، نواحی شمالی، شمال غربی، غربی، شرق و نواحی پراکنده‌ای از مرکز کشور را دربرگرفته است. این ناهمواری‌ها گاه در طول تاریخ، مانع ورود مهاجمان به سرزمین ما شده، و علاوه بر آن در تشکیل اجتماعات انسانی و نوع زندگی مردم بسیار تأثیرگذار بوده است.

در حد فاصل مناطق کوهستانی و گاه در درون کوهستان‌ها، دشت‌ها و جلگه‌ها واقع شده است. دشت‌ها محل‌های مناسبی برای فعالیت‌های کشاورزی و دیگر فعالیت‌های اقتصادی است. برخی از این دشت‌ها مرتفع و برخی پست و کم‌ارتفاع است. وجود آب در دشت‌ها از عوامل مهم فعالیت‌های زندگی آنجا است. در جلگه‌ها، رودهایی که از کوه‌ها سرازیر می‌شوند به سوی دریاها و دریاچه‌ها جریان می‌یابند و منابع آب قابل توجهی ایجاد می‌کنند که شهرها و روستاها بر کناره‌های آنها مستقر می‌شود. در جلگه‌های سواحل دریای خزر، صدها رود بزرگ و کوچک از دامنه‌های شمالی البرز و دامنه‌های شرقی کوه‌های تالش به دریای خزر جریان می‌یابد و در جلگه‌های خلیج فارس و دریای عمان نیز رودهای

فصلی یا دائمی، آب را به سوی این دریاها هدایت می‌کند. سکونتگاه‌های بسیاری بر این جلگه‌ها و کناره رودها، استقرار یافته است.

پیدایش ناهمواری‌های ایران

طی دوران‌های زمین‌شناسی، ناهمواری‌ها به وجود آمده است. ناهمواری‌های ایران بیشتر طی دوران‌های اول تا سوم زمین‌شناسی پدید آمده است و شکل امروزی آنها به اواخر دوران سوم زمین‌شناسی (سنوزویک) مربوط است. پس از آخرین تحولات در این دوران، طی دوره «کواترنز»^۱ ناهمواری‌های کشور ما شکل نهایی یافته و از آن پس تحت تأثیر عوامل فرسایش تغییر شکل می‌یابند. این عوامل (آب‌های روان، باد، اختلاف دما) به همراه عملکرد انسان، که با بهره‌برداری‌های گوناگون خود از محیط، سرعت تغییرات را افزایش داده است، موجب تغییر شکل ناهمواری‌های ایران شده است.

ویژگی‌های دوران‌های مختلف زمین‌شناسی

تقسیمات ناهمواری‌های ایران

- با توجه به نقشه پراکندگی ناهمواری‌های ایران، می‌توان تقسیماتی را در آن تشخیص داد:
- سرزمین‌های کوهستانی که اغلب بیش از هزارمتر از سطح دریاهای آزاد ارتفاع دارند.
- سرزمین‌های هموار که شامل دشت‌ها و جلگه‌های کم‌ارتفاع در نواحی داخلی یا سواحل دریاها می‌شوند.

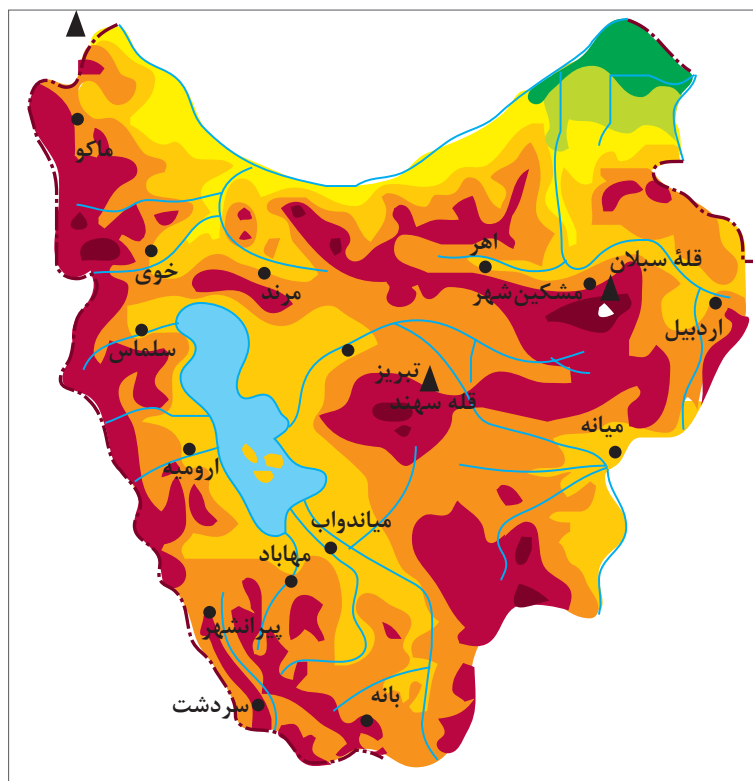
- سرزمین‌های کوهستانی

با توجه به تاریخچه زمین‌شناسی، تحولات ناهمواری‌ها، شکل و پراکندگی، کوهستان‌های ایران را می‌توان به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:

۱- دوره کواترنز به دوره انتهایی زمان‌های زمین‌شناسی گفته می‌شود که تقریباً ۲/۵ میلیون سال اخیر را دربرمی‌گیرد و طی آن، دوره‌های یخچالی و بین‌یخچالی، دوره‌های بارانی و خشک به وقوع پیوسته و آثار زیادی بر ناهمواری‌ها بر جای گذاشته است. گسترش زندگی انسان و شهرنشینی هم باعث تغییرات زیادی در ناهمواری‌ها طی این دوره شده است.

۱- منطقه کوهستانی شمال کشور

الف) منطقه کوهستانی آذربایجان: دو رشته کوه ارسباران (قره باغ) در شمال و رشته کوه مرزی ایران و ترکیه (آرارات)، شمال و غرب این منطقه را دربر گرفته است. علاوه بر این کوه‌ها، دو توده کوهستانی مهم دیگر، به نام‌های سهند و سبلان بر اثر فوران آتش فشانی در این منطقه وجود دارند.

نقشه پراکندگی ناهمواری‌های منطقه کوهستانی آذربایجان

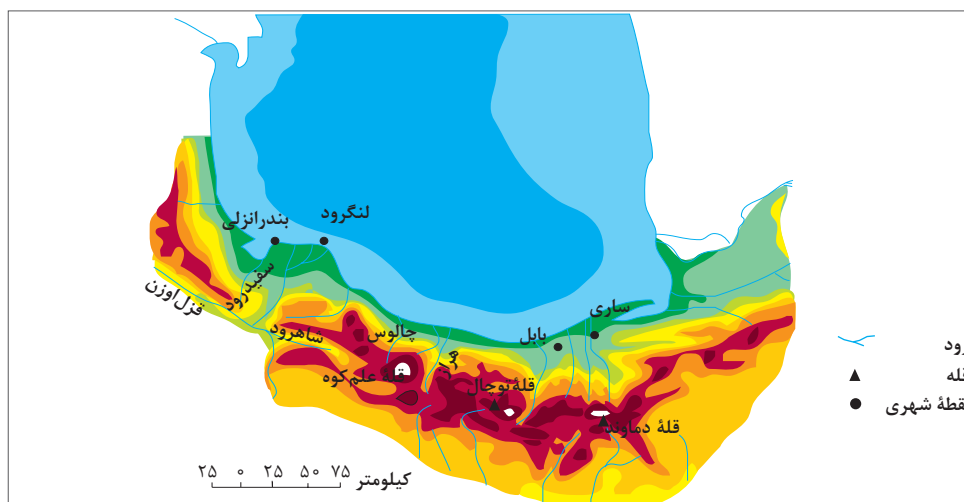
تصویر ماهواره‌ای رشته کوه آرارات

ب) منطقه کوهستانی تالش: کوهستان‌های تالش با جهت شمالی - جنوبی، منطقه آذربایجان را از کناره‌های دریای خزر جدا کرده است. شیب عمومی این کوه‌ها به سمت خزر بیش از منطقه آذربایجان است و آب‌های جاری از آنها با سرعت به دریای خزر، وارد می‌شود. با مراجعه به نقشه، نام مهم‌ترین قلّه این کوهستان را پیدا کنید. آیا محل جدا شدن کوه‌های تالش از کوه‌های البرز را می‌توانید پیدا کنید؟

ج) منطقه کوهستانی البرز: کوه‌های البرز از تنگه منجیل شروع شده و در امتداد غربی - شرقی تا کوه‌های شاه‌کوه در نزدیکی شاهرود و تنگه خوش بیلاق ادامه دارند. دامنه‌های این کوه‌ها معمولاً به سمت شمال و یا جنوب است و در آن دره‌های وسیع و عمیقی هست، که رودهایی چون چالوس و هراز در آنها جریان دارد. بخش اعظم این چین‌خوردگی وسیع، حاصل کوه‌زایی مواد رسوبی طی میلیون‌ها سال است. فعالیت‌های آتش‌فشانی در دوره کواترنر سبب شکل‌گیری قلّه دماوند در این رشته‌کوه شده است. مراکز جمعیتی بسیاری در امتداد کوهستان‌های البرز مستقر شده است و یکی از کانون‌های عمده فعالیت‌های اقتصادی کشور به شمار می‌رود.

گستره فعال البرز

گسترش شهرهای پرونق اقتصادی مثل تهران، کرج، احداث جاده‌های ارتباطی (شوسه و راه‌آهن)، احداث سدها و

نقشه پراکندگی ناهمواری‌های منطقه کوهستانی البرز و تالش

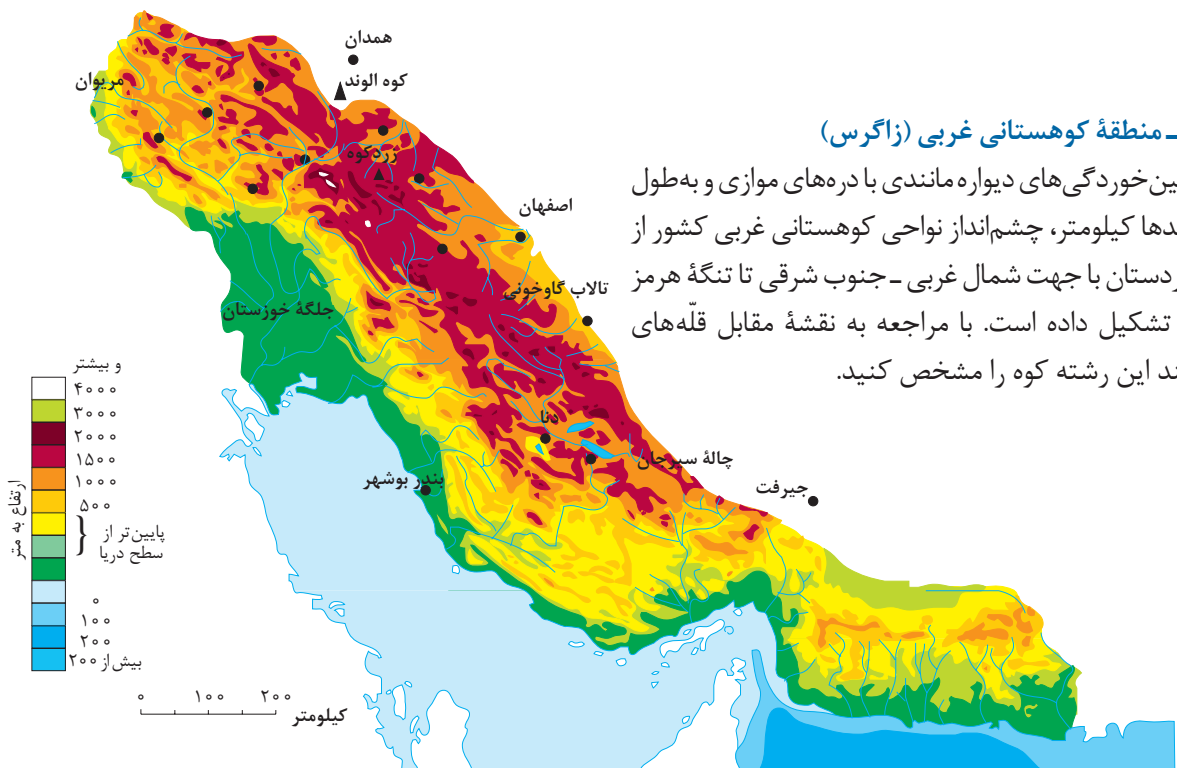
تصویر ماهواره‌ای قلّه تخت سلیمان

هدایت رودخانه‌ها و بهره‌برداری از آنها، گسترش فعالیت‌های کشاورزی گوناگون و بهره‌برداری از معادن فراوان کوه‌های البرز، ناهمواری‌های این منطقه کوهستانی را به شکلی ناپایدار درآورده است. مجموعه این فعالیت‌ها سبب شده است دامنه‌ها و دره‌ها، دشت‌ها و رودخانه‌های این منطقه کوهستانی طی دهه‌ها، چهره دیگری به خود بگیرد و گاه، مخاطراتی همچون ریزش و لغزش در جاده‌ها و دامنه‌ها، لرزش‌های خفیف و گسترده، طغیان رودها و بروز سیلاب و همانند آنها حادث شود.

فعالیت

جاده‌هایی که شهرهای دامنه‌های جنوبی البرز را به دامنه‌های شمالی آن ارتباط می‌دهد بر روی نقشه پیدا کنید.
 - این جاده‌ها از کنار کدام کوه‌ها و دره‌ها عبور می‌کند؟
 - عبور جاده‌ها در این نواحی با عملیات ساختمانی (برداشت مواد، حمل و برجای‌گذاری‌ها، انفجار سنگ‌ها، تغییر در مجاری آب‌ها، احداث تونل و...) همراه است. تأثیر این عملیات را بر ناهمواری‌های این منطقه، با هم‌گروه‌های خود به بحث بگذارید و گزارشی تهیه و ارائه کنید.

د) کوه‌های شمال خراسان: این کوه‌ها به شکل منظم و موازی در شمال شرقی ایران قرار دارند. از رشته‌کوه‌های مهم کوه‌های شمال خراسان، می‌توان هزار مسجد، آلاداغ و در اطراف نیشابور، بینالود را نام برد.

نقشه رشته کوه زاگرس

زاگرس چگونه به وجود آمد؟

رشته کوه زاگرس از برخورد دو صفحه شبه جزیره عربستان و صفحه اوراسیا به وجود آمده است. این چین خوردگی‌ها پس از تشکیل، به حالت اولیه باقی نماند و طی میلیون‌ها سال به علت فرسایش تغییر شکل یافته است. یکی از زیباترین و فعال‌ترین پدیده‌های رشته کوه زاگرس، گنبدهای نمکی است که لایه‌های نمک به شکل گنبدهایی بین لایه‌های رسوبی قرار گرفته است.

گنبدهای نمکی

سد گتوند- استان خوزستان

عوامل تغییردهنده زاگرس در حال حاضر

الف) عوامل طبیعی: رودهای بسیاری از زاگرس سرچشمه می‌گیرد. جریان آب در این رودها به علت تغییرات اقلیمی، دچار نوساناتی شده و از حالت منظم به حالت نامنظم و طغیانی تغییر شکل داده است. ریزش‌های جوی شدید، کوه‌ها را می‌فرساید و مواد آن در دسترس این رودها قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد طی سه دهه اخیر، طغیان در رودهای حوضه زاگرس بیش از گذشته شده و در پی آن، حمل رسوب توسط رودها به تشکیل شکل‌های جدیدی از ناهمواری منجر شده است. توفان‌های گرد و غبار از دیگر عواملی است که هم طبیعت و هم انسان در منطقه زاگرس در ایجاد و گسترش آنها مؤثر است. طی سی سال اخیر، وقوع توفان‌ها در این منطقه بیشتر شده است و انتظار می‌رود در استان‌های زاگرسی (مثل خوزستان، لرستان و ایلام) افزایش یابد.

ب) عوامل انسانی: بر روی رودهای حوضه زاگرس، سدهای متعدد احداث شده است. این سدها برای جلوگیری از طغیان، تولید برق آبی، تنظیم آب مورد نیاز برای آبیاری اراضی کشاورزی، استفاده‌های صنعتی و یا تأمین آب مورد نیاز شهرها و روستاها احداث شده است. به نظر می‌رسد برخی از این سدها در محل‌های مناسبی احداث نشده‌است (مثل سد گتوند که در محل گنبدهای نمکی احداث شده است). این امر باعث تغییر کیفیت آب رودها شده است. همچنین شهرهای متعددی در کناره رودها گسترش یافته است که باعث برهم خوردن

تغییر در مجرای رود خرم‌آباد در شهر خرم‌آباد

تصویر ماهواره‌ای زاگرس جنوبی

تعادل جریان رودها بر اثر دست‌کاری‌های انسانی (مثل دیواره‌بندی، مجر سازی، پل‌سازی، پوشاندن روی رودها و ورود فاضلاب‌های شهری) در نواحی شهری شده و رودها را وادار کرده است که در مناطق شهری از بستر تعیین شده تجاوز کند و طغیان یا سیلاب را به شهرها تحمیل نماید. نمونه‌های متعددی از این سیلاب‌ها در زاگرس در استان‌های لرستان و ایلام طی سال‌های اخیر مشاهده شده است. افزایش رسوبات، سبب گسترش «سیلاب‌دشت‌ها» می‌شود، و مجاری رودها را دچار تغییر می‌کند.

احداث جاده‌ها، از بین بردن جنگل‌ها و استفاده نامناسب از اراضی کشاورزی در نواحی شهری و روستایی زاگرس

همراه با گسترش شهرها و روستاها به ضرر دامنه‌ها، دره‌ها و دشت‌ها بوده است و از دیگر عوامل انسانی تغییر شکل ناهمواری‌ها در زاگرس، طی پنجاه سال اخیر به‌شمار می‌آید.

فعالیت

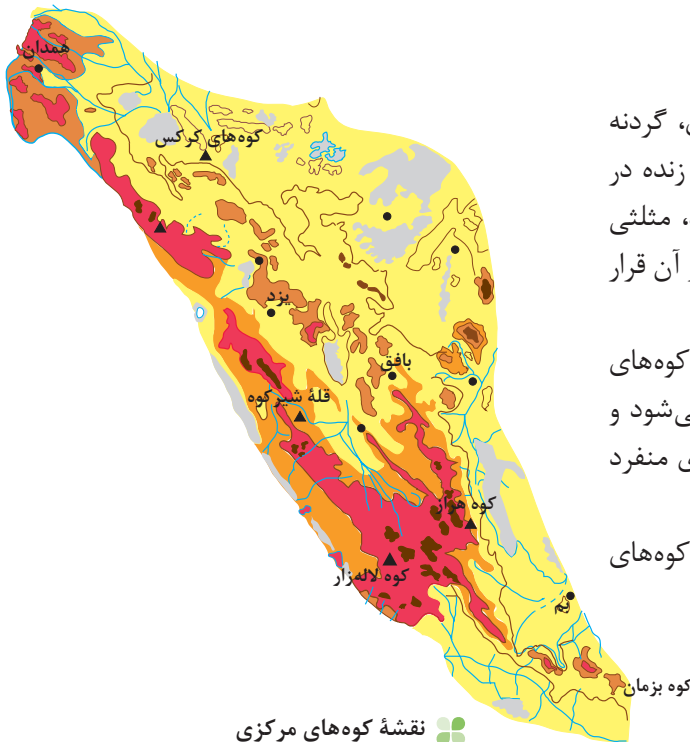
اگر در یک منطقه کوهستانی زندگی می‌کنید (آذربایجان، البرز و یا زاگرس)، عوامل انسانی مؤثر در تغییر شکل ناهمواری‌های پیرامون محل زندگی خود را با هم‌گروه‌ها مطرح کنید. آنها را فهرست و مهم‌ترین عامل این تغییر شکل‌ها را تشریح کنید.

۳- سایر مناطق کوهستانی

● اگر سه نقطه کوه جغتای در خراسان رضوی، گردنه آوج در استان همدان و قلّه کوه بزمان یا خضر زنده در سیستان و بلوچستان را به یکدیگر وصل کنید، مثلثی تشکیل می‌شود که سایر ناهمواری‌های کشور در آن قرار دارد.

ناهمواری‌های این منطقه دو نوع است: بخشی کوه‌های چین‌خورده که به آنها کوه‌های مرکزی گفته می‌شود و برخی توده‌های نفوذی آذرین که به آنها کوه‌های منفرد مرکزی می‌گویند.

بر روی نقشه، کوه‌های مرکزی به رنگ قهوه‌ای و کوه‌های منفرد مرکزی به رنگ نارنجی دیده می‌شود.

نقشه کوه‌های مرکزی

نام قله‌های مهم کوه‌های مرکزی و منفرد را در جدول زیر بنویسید.

	کوه‌های مرکزی
	کوه‌های منفرد مرکزی

● در جنوب استان سیستان و بلوچستان و اطراف چالۀ جازموریان در کرمان، منطقهٔ مُکران واقع شده است که در آن رشته‌کوه‌های بشاگرد و اطراف آن با ارتفاع نسبتاً کم و فرسوده‌ای وجود دارد. در این کوه‌ها، فرسایش، شکل‌های زیبایی با دره‌ها، چاله‌ها و گودال‌های عمیق ایجاد کرده است که آنها را «ناهمواری‌های مریخی» هم گفته‌اند. در استان‌های هرمزگان و بلوچستان جنوبی در فاصلهٔ این ناهمواری‌ها تا دریای عمان، چندین گِل‌فشان وجود دارد که همانند چشمه‌های گِلی می‌جوشد، اما فعالیت آنها کم و زیاد می‌شود. علت فعالیت این چشمه‌های جوشان، فعالیت‌های زمین‌ساختی است.

کوه‌های مریخی

گِل‌فشان

ارزش‌های اقتصادی نواحی کوهستانی

نواحی کوهستانی در زندگی انسان‌های ساکن در آن مناطق، ارزش زیادی دارد. در فهرست زیر، برخی از این ارزش‌های نواحی کوهستانی را می‌بینید. آیا می‌توانید چیزی به آن اضافه کنید؟

۱ ذخایر آب

۲ معدن و ذخایر طبیعی

۳ دامپروری

۴

۵

❖❖ دامپروری در نواحی کوهستانی

(ب) سرزمین‌های هموار

در بین نواحی کوهستانی مناطقی دیده می‌شود که ارتفاع آنها کم است. این نواحی دشت‌ها و جلگه‌ها است. دشت‌ها به دو صورت شکل گرفته است؛ یکی اینکه عوامل فرسایشی مانند باد و باران ناهمواری را هموار کرده است و دیگر اینکه مواد حاصل از فرسایش بین کوه‌ها، رسوب کرده و سطح همواری را به وجود آورده است.

❖❖ دشت تراکمی نهانند

❖❖ دشت فرسایشی لوت

تغییرات اقلیمی، که نشانه‌های آن را می‌توان تغییر در الگوی پراکندگی ریزش‌های جوی، بروز توفان‌ها و خشکسالی‌ها دانست، نه تنها در بسیاری از مناطق جهان بلکه در کشور ما و در مناطق پست داخلی مشغول تغییر شکل ناهمواری‌های کنونی است. توفان‌ها و بادهای شدید به فرسایش و جابه‌جایی مواد در دشت‌ها مشغول است و تپه‌های ماسه‌ای و دیگر پدیده‌های طبیعی مثل شوره‌زارها، بستر رودها و دشت‌های ریگی را از نظر وسعت و مکان تغییر می‌دهد. رودهای این مناطق نیز با طغیان‌های دوره‌ای خود، مواد را از جایی برمی‌دارد و در جای دیگری بر جای می‌نهد که شکل‌های تازه‌ای بر اثر آنها ایجاد می‌شود. بهره‌برداری انسانی و تغییرات کاربری اراضی، بوته‌کنی و از بین بردن پوشش‌های گیاهی، دست‌کاری ناخردانه در مسیل‌ها و مجاری رودها، احداث جاده‌ها در مناطق حساس به دست‌کاری‌های انسانی و بهره‌برداری وسیع از معادن و منابع طبیعی، از دیگر عواملی است که می‌تواند فرسایش انسانی را در نواحی بیابانی و دشت‌ها گسترش دهد.

ارزش‌های اقتصادی دشت‌ها

- ۱ جاذبه‌های گردشگری
 - ۲ استفاده از انرژی خورشید و باد
 - ۳ گذران اوقات فراغت به دلیل مناسب بودن برای رصد ستارگان، کویرنوردی و برگزاری مسابقات ورزشی
 - ۴ معادن گچ، نمک و مصالح ساختمانی
- آیا می‌توانید ارزش دیگری برای دشت‌ها بگویید؟

استخراج گچ

استفاده از انرژی خورشیدی

جاذبه‌های گردشگری

فعالیت

اگر پیرامون یکی از دشت‌های داخلی ایران زندگی می‌کنید، ارزش‌های اقتصادی دشت مجاور خود را فهرست کنید و در مورد یکی از آنها گزارشی تهیه، و به کلاس ارائه کنید.

نقشه پراکنندگی جلگه‌های ساحلی در ایران

جلگه‌ها

به نقشه جلگه‌ها توجه کنید، در کنار همه دریاها و دریاچه‌ها و رودهای پر آب کشور، جلگه‌ها دیده می‌شود. جلگه‌ها به دلیل حاصلخیز بودن خاک، جمعیت زیادی را در خود جای می‌دهد. آیا در نزدیکی محل زندگی شما جلگه‌ای وجود دارد؟

با خطی از شمال به جنوب، نقشه جلگه‌ها را به دو بخش مساوی تقسیم کنید. بیشتر جلگه‌ها در کدام سمت ایران واقع است؟ چرا؟

عوامل تغییر دهندهٔ جلگه‌ها

حرکات دریا (جزر و مد، توفان‌های دریایی / سونامی، جریان‌های دریایی و نوسانات عمومی آب دریاها) از جمله عوامل طبیعی است که خواه ناخواه، مرتباً مناطق ساحلی و زمین شکل‌های آن را تغییر می‌دهد. رودهای طغیانی که به دریاها می‌ریزد نیز نهشته‌ها و آبرفت‌های فراوانی را بر جلگه‌های ساحلی، تحمیل و مرتباً مکان و وسعت جلگه‌ها را دچار تغییر می‌کند.

انسان در نواحی ساحلی با اسکله‌سازی، بندرسازی، دیواره‌سازی ساحلی، احداث جاده روی جلگه‌های ساحلی، تغییر در پوشش گیاهی و بهره‌برداری وسیع از آن و گسترش شهرها و روستاها به ضرر از بین رفتن اراضی کشاورزی و جنگلی، تغییرات وسیعی در نواحی ساحلی ایران ایجاد می‌کند و باعث می‌شود که طی چند دهه، چهرهٔ زمین در این مناطق تفاوت‌های اساسی کند.

ارزش اقتصادی جلگه‌ها: جلگه‌ها بهترین مکان‌های کشاورزی در کشورمان است. به تصاویر زیر در جلگه‌های مختلف توجه کنید. در مورد ارزش‌های اقتصادی هر یک جمله‌ای بنویسید.

گذران اوقات فراغت

فعالیت کشاورزی در جلگه

در کنار هر جلگه، سواحلی هم وجود دارد که ارزش‌هایی برای ساکنان منطقه به وجود می‌آورد. آیا با این ارزش‌ها آشنا هستید؟

.....

.....

در جلگه جنوبی کشور، وجود تنگه هرمز و سواحل طولانی، امکانات حمل و نقل کالا و مسافر را به همراه صید ماهی فراهم می‌آورد. در سواحل شمالی نیز حمل و نقل و صید ماهیان خاویار در جریان است. منابع و ذخایر غنی ذغال سنگ، نفت و گاز در مجاورت جلگه‌ها سبب جلب جمعیت شده است. چشم‌اندازهای طبیعی سواحل شمال و جنوب، همه‌ساله در فصل مناسب، پذیرای مسافران زیادی است. علاوه بر آن، جزایر جنوبی کشور از نقاط دیدنی است. به نظر شما، آیا ارزش‌های اقتصادی دیگری در مناطق جلگه‌ای وجود دارد؟ اگر می‌شناسید نام ببرید.

فعالیت

اگر در یکی از جلگه‌های ساحلی شمالی یا جنوبی کشور زندگی می‌کنید، ارزش‌های ارتباطی جلگه محل زندگی خود را از نظر بندرها و فعالیت‌های اقتصادی و دریانوردی در آنها، با هم‌گروه‌های خود به بحث بگذارید؛ گزارشی تهیه، و نتایج آن را به کلاس ارائه کنید.

هواشناسی و پیش بینی وضع هوا

به شکل ۱ دقت کنید. چه موضوعی را به یاد شما می آورد؟ یکی از عواملی که بر شیوه زندگی و فعالیت های انسان، تأثیر بسیار زیادی دارد، آب و هوا است. توجه به آب و هوا در برنامه های توسعه هر کشور و یا منطقه، نقش مهمی دارد. در این درس، مطالبی در مورد آب و هوا با تأکید بر کشور ایران می آموزیم.

اصطلاح هوا به حالت آبی و زودگذر جو گفته می شود؛ مثلاً دمای شهر یاسوج در ۲۶ فروردین سال ۱۳۹۴ ساعت ۸ صبح، ۱۳ درجه سانتی گراد است. در هواشناسی سعی می شود عناصر و عوامل به وجود آورنده هوا مانند بارش، دما و... شناسایی شود تا در نتیجه این شناخت، بتوان وضع هوا را در کوتاه مدت پیش بینی کرد.

آب و هوا به مجموعه عناصر جوی غالب در یک منطقه درازمدت گفته می شود؛ مثلاً آب و هوای استان خراسان جنوبی، گرم و خشک است. با توجه به دو مثال ذکر شده، آیا می توانید معیارهای اصلی تفاوت هوا و آب و هوا را بیان کنید؟

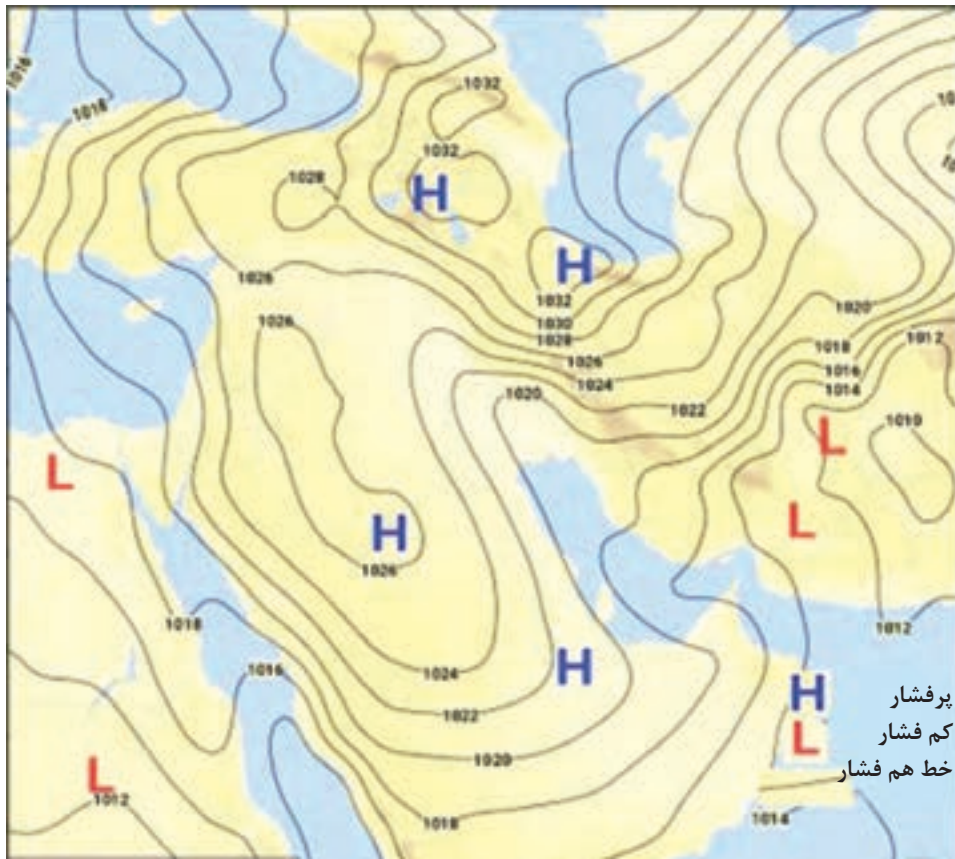
امروزه همه مردم برای فعالیت های مختلف مانند رفتن به مسافرت به پیش بینی وضع هوا توجه زیادی می کنند. سازمان هواشناسی کشور با استفاده از اطلاعات روزانه، مانند فشار، رطوبت و دما، نقشه های هواشناسی تهیه می کند و با کمک تصاویر پی در پی ماهواره ای، عبور توده های هوا را پس از شکل گیری مراکز کم فشار و پرفشار، طی چند روز، پیگیری می کند. با توجه به نوع توده هوا، سرعت و جهت آنها، کارشناسان هواشناسی می توانند وضعیت هوا و تغییرات آن را برای روزهای آینده پیش بینی کنند (شکل های ۳ و ۴).

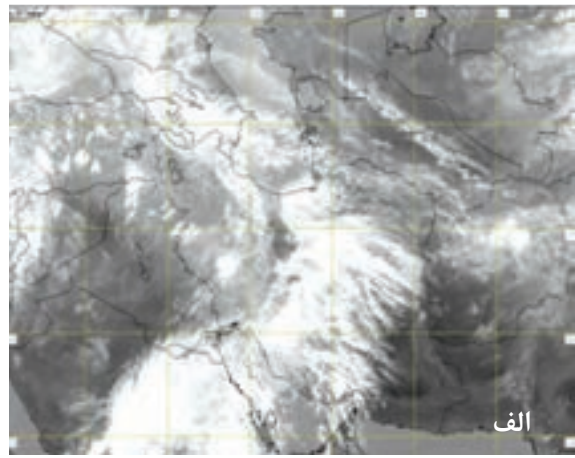
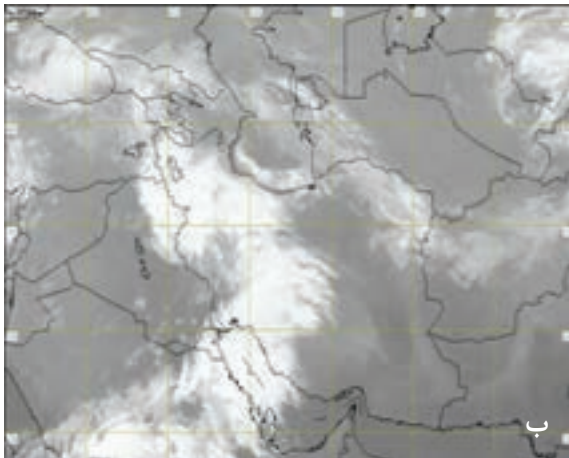
شکل ۱- پیش بینی وضع هوا

شکل ۲- وضعیت هوای شهر یاسوج

شکل ۳- نقشه شکل گیری مراکز فشار در جنوب غرب آسیا

شکل ۴- نمونه ای از تصاویر ماهواره ای ایران و پوشش ابری آن در دو روز پی در پی

امروزه با پیشرفت ارتباطات و فناوری می توانیم از طریق سایت های مختلف اینترنتی و نرم افزارهای مختلف، که امکان نصب روی رایانه و رایانه همراه را دارند به اطلاعاتی در مورد پیش بینی وضع هوای شهرها، روستاها و دیگر مناطق مختلف جهان دست یابیم.

- ۱- با همکاری دبیرتان و هماهنگی مدیریت آموزشگاه محل تحصیل خود از نزدیک‌ترین ایستگاه هواشناسی شهر و یا روستای خود بازدید علمی کنید.
- ۲- دو تصویر ماهواره‌ای ایران (شکل ۴) را باهم مقایسه کنید و بگویید ابرها در چه جهتی حرکت می‌کنند؟ آیا می‌توان با مقایسه این تصاویر، وضعیت هوا را پیش‌بینی کرد؟
- ۳- به سایت اینترنتی سازمان هواشناسی کشور به نشانی www.irimo.ir مراجعه، و وضعیت هوایی استان محل زندگی خود را بررسی کنید.
- ۴- تحقیق کنید آیا می‌توان به روش‌های تجربی و بدون استفاده از نقشه‌های هواشناسی و تصاویر ماهواره‌ای، وضع هوا را پیش‌بینی کرد؟

عوامل مؤثر بر آب و هوای ایران

با مشاهده دقیق شکل‌های ۵، ۶ و ۷، که از سه ناحیه آب و هوایی انتخاب شده است، متوجه می‌شویم کشور ما دارای آب و هوای متنوعی است.

به دو مثال زیر در مورد تنوع آب و هوای ایران توجه کنید.

مثلاً در حالی که زندگی مردم اردبیل با برف و سرما آمیخته شده، ساحل‌نشینان خلیج فارس و دریای عمان ممکن است سال‌ها بارش برف را در محل زندگی خود نبینند. یا در زمانی که مردم بندرانزلی بیش از ۱۸۰۰ میلی‌متر بارش را در یک سال دارند، مردم شهر میرجاوه در استان سیستان و بلوچستان بارشی کمتر از ۵۰ میلی‌متر دارند. این گوناگونی آب و هوایی، سبب تنوع در چشم‌اندازهای طبیعی و فرهنگی ایران شده است که در کمتر کشوری از جهان دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که ایران ما به کشور چهار فصل معروف است.

علت‌های گوناگونی آب و هوایی ایران

به‌طور کلی علت‌های تنوع آب و هوایی کشور را می‌توان در سه عامل جغرافیایی مورد بررسی قرار داد که این عوامل عبارت‌اند از: موقعیت جغرافیایی، ارتفاع و جهت کوهستان‌ها و توده‌های هوا، که بیشتر به صورت ترکیبی، آب و هوای کشور را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

شکل ۶- ناحیه مرطوب خزری

شکل ۵- دشت کویر

شکل ۷- اشتران کوه لرستان

هوای شرجی - جزیره کیش

۱- موقعیت جغرافیایی

عرض جغرافیایی، پرفشار جنب حاره‌ای و دوری و نزدیکی به دریاها؛ مهم‌ترین عوامل ناشی از موقعیت جغرافیایی است که بر آب و هوای کشور اثر دارد.

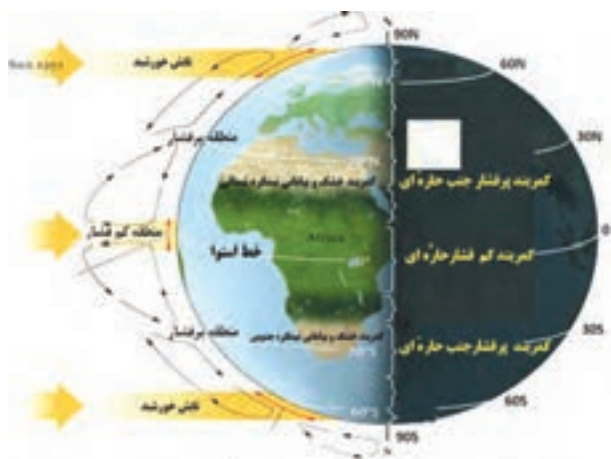
الف) عرض جغرافیایی: به شکل ۸ نگاه کنید. آیا میانگین دمای بندر جاسک با شهر ماکو یکسان است؟ کدام شهر سردتر و کدام گرم‌تر است؟ در مناطق جنوبی کشور، که در عرض‌های کم جغرافیایی قرار دارند (به خط استوا نزدیک‌ترند)، زاویه تابش خورشید هنگام ظهر، نزدیک به عمود است و به همین دلیل در این نواحی، مقدار تابش خورشید بیشتر و هوا گرم‌تر است؛ مانند استان‌های هرمزگان و جنوب سیستان و بلوچستان. ولی در مناطق شمالی کشور که در عرض‌های بالای جغرافیایی قرار دارند و زاویه تابش خورشید مایل‌تر است، مقدار تابش کمتر و هوا سردتر است؛ مانند استان‌های آذربایجان غربی و شرقی. در کشور ما به‌طور میانگین، میزان دما از شمال به جنوب بیشتر می‌شود.

شکل ۸- رابطه عرض جغرافیایی و دما در کشور

ب) قرار گرفتن ایران در کمربند پرفشار جنب حاره‌ای: چرا در مناطق جنوبی کشور، که نزدیک آب‌های خلیج فارس و دریای عمان قرار دارد، بارش بسیار کم است؟ به شکل ۹ نگاه کنید. این شکل گردش عمومی هوا را نشان می‌دهد. در اطراف خط استوا به دلیل گرم بودن و صعود هوا، کمربند کم فشار حاره‌ای تشکیل می‌شود و دارای آب و هوای گرم و مرطوب است. در اطراف مدار رأس‌السرطان و رأس‌الجدی، به دلیل سنگینی و فرونشینی هوا، کمربند پرفشار جنب حاره‌ای تشکیل می‌شود و دارای آب و هوای گرم و خشک است.

مهم‌ترین کمربندهای خشک و بیابانی کره زمین در اثر عامل پرفشار جنب حاره‌ای به وجود آمده است که کشور ما هم در داخل این کمربند خشک قرار دارد. عامل پرفشار جنب حاره‌ای در تابستان به داخل کشور پیشروی می‌کند و

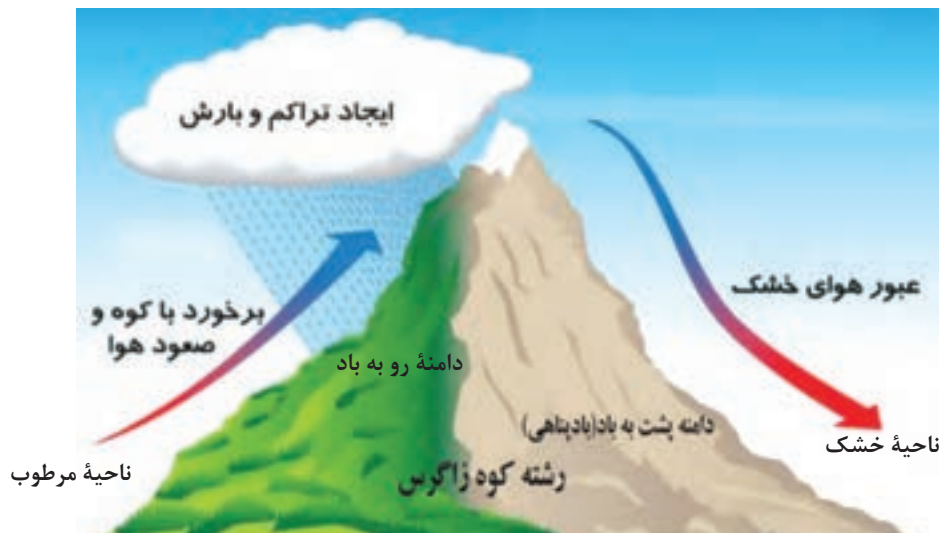
مانع ریزش بارش در دوره گرما در کشور می شود. گردش عمومی هوا را می توانید در شکل ۹ بررسی کنید.

شکل ۹- گردش عمومی هوا و مراکز فشار در کره زمین

پ) نزدیکی به دریاها و دوری از آن و منابع رطوبتی: نزدیکی به دریاها و دوری از آن در آب و هوای کشور دو اثر متفاوت دارد. در سواحل شمالی کشور، دریای خزر در افزایش بارش، نقش مهمی دارد ولی خلیج فارس و دریای عمان به دلیل عدم صعود هوای مرطوب، در بارش سواحل جنوبی کشور، نقش چندانی ندارند و موجب شرعی شدن هوا می شوند. در نواحی داخلی کشور به دلیل دور بودن از دریاها و کمبود رطوبت، اختلاف دما زیاد است ولی در نواحی ساحلی شمال و جنوب کشور اختلاف دما کمتر است.

۲- میزان ارتفاع و جهت کوهستان ها

با افزایش هر ۱۰۰۰ متر ارتفاع، دمای هوا به طور میانگین حدود ۶ درجه سانتی گراد کاهش می یابد. پس در نواحی کوهستانی کشور، آب و هوا سردتر و در دشت های داخلی کشور، که ارتفاع کمتری دارند آب و هوا گرم تر است. جهت رشته کوه های بلند مانند البرز و زاگرس نیز در پراکندگی جغرافیایی بارش کشور اثر دارد. این عامل موجب بارش های بیشتر در دامنه های شمالی البرز و دامنه های غربی زاگرس شده است (شکل ۱۰).

شکل ۱۰- تفاوت چشم انداز دامنه های شرقی و غربی زاگرس

- ۱- اگر رشته کوه البرز، جنوب دریای خزر نبود، وضعیت بارش در ناحیه خزری چگونه بود؟
- ۲- با توجه به شکل ۱۰، دامنه‌های شرقی و غربی زاگرس را از نظر میزان رطوبت مقایسه کنید.
- ۳- شهرکرد و دزفول در یک عرض جغرافیایی قرار دارند. بررسی کنید کدام شهر سردتر و کدام شهر گرم‌تر است. چرا؟

۳- ورود توده‌های هوا به کشور

توده هوا، حجم بزرگی از هوا است که ویژگی فیزیکی آن به خصوص از نظر دما و رطوبت، در سطح افقی در صدها کیلومتر تقریباً همسان باشد. به شکل ۱۱ نگاه کنید. در طول سال، انواع توده‌های هوا وارد کشور ما می‌شوند و آب و هوای ایران را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. این توده‌ها شامل توده هوای غربی، توده هوای سیبری، توده هوای سودانی، توده هوای عربستان و توده هوای مرطوب موسمی است.

در شکل ۱۱ ویژگی‌های توده‌های هوا را مطالعه کنید که در طول سال وارد کشور می‌شوند.

مهم‌ترین عامل ریزش برف و باران و تأمین آب در کشور، توده هوای مرطوب غربی است که در دوره سرد سال وارد کشور می‌شود.

شکل ۱۱- توده‌های هوا که در طول سال وارد کشور می‌شوند.

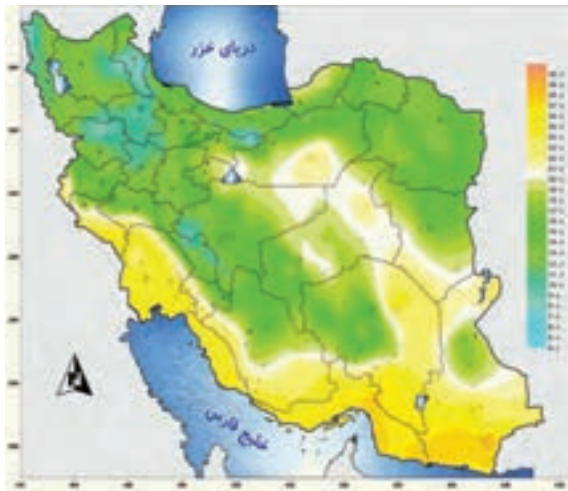
- ۱- با توجه به شکل ۱۱، کدام توده‌های هوا در شهر و استان محل زندگی شما نقش بیشتری دارد؟
 ۲- جدول زیر را با توجه به شکل ۱۱ تکمیل کنید.

نام توده هوا	جهت نفوذ به کشور	زمان ورود به کشور	منشأ	اثر آب و هوایی
	شمال غرب ایران			
			عربستان	

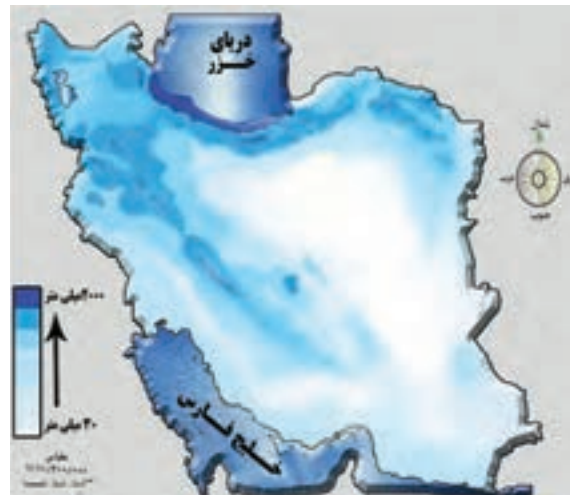
۳- در تابستان، در کدام نواحی ایران احتمال بارش است؟ چرا؟

انواع آب و هوای ایران

دما، بارش و فشار هوا از مهم‌ترین داده‌های هواشناسی هستند که در ایستگاه‌های هواشناسی سینوپتیک (هم‌دیدبانی) در نقاط مختلف کشور، هم‌زمان با دستگاه‌هایی مانند دماسنج، باران‌سنج و فشارسنج اندازه‌گیری می‌شوند. داده‌های به‌دست آمده، در رایانه ذخیره می‌شود و سپس با تجزیه و تحلیل توسط اقلیم‌شناسان، نتیجه کار به صورت انواع نقشه با موضوعات مختلف به نمایش درمی‌آید (شکل‌های ۱۲ و ۱۳).

شکل ۱۳ - پراکندگی میانگین دمای سالانه کشور

شکل ۱۲ - پراکندگی میانگین بارش سالانه کشور

همان‌طور که در دو شکل ۱۲ و ۱۳ می‌بینید، چون میانگین سالانه بارش، دما و رطوبت هوا در نقاط مختلف کشور یکسان نیست، موجب شده است کارشناسان، اقلیم کشور را به چهار ناحیه مختلف آب و هوایی تقسیم کنند.

به شکل ۱۴ با دقت نگاه کنید. در این شکل، انواع آب و هوای کشور و ویژگی‌های اصلی آنها را می‌توانید مطالعه کنید.

شکل ۱۴- نقشه تقسیم‌بندی آب و هوای ایران

فعالیت

۱- با توجه به شکل ۱۴، نوع یا انواع آب و هوای استان محل زندگی خود را مشخص کنید.

علت به وجود آمدن بیابان‌ها در ایران

به شکل ۱۵ نگاه کنید. در مناطق داخلی، جنوبی و شرقی کشور، نواحی خشک و بیابانی قرار دارد. بارندگی کم و نامنظم، زیاد بودن تبخیر و تعرق و کمبود پوشش گیاهی، از ویژگی‌های اصلی مناطق خشک و بیابانی است. عوامل مختلفی مانند پرفشار جنب حاره‌ای، جهت رشته کوه‌ها و دوری از دریاها و منابع رطوبتی، موجب ایجاد مناطق بیابانی در کشور شده است که به مطالعه این عوامل می‌پردازیم.

۱- عامل پرفشار جنب حاره‌ای

بار دیگر به شکل ۸ نگاه کنید. عامل پرفشار جنب حاره‌ای، مهم‌ترین عامل ایجاد نواحی خشک و بیابانی در جنوب کشور است. مرکز پرفشار، از طریق جلوگیری از صعود هوای مرطوب، باعث کاهش باران و ایجاد بیابان‌ها در کشور می‌شود؛ مانند بیابان لوت که یکی از خشک‌ترین و گرم‌ترین نواحی کره زمین است (شکل ۱۷).

شکل ۱۵- پراکندگی جغرافیایی انواع بیابان‌های ایران

۲- جهت رشته کوه‌های بلند البرز و زاگرس

رشته کوه‌های البرز و زاگرس دو اثر متفاوت دارند. از یک طرف این رشته کوه‌ها با جذب رطوبت، وضعیت آب و هوایی را در نیمه شمالی و غربی کشور مناسب کرده‌اند، و از طرفی دیگر، کوهستان‌های البرز و زاگرس همچون سدّی درمقابل عبور توده هوای مرطوب به نواحی داخلی کشور قرار گرفته‌اند، بنابراین، نواحی داخلی کشورمان بارش بسیار کمی دارد و مناطق خشکی مانند بیابان دشت کویر را به وجود آورده است (شکل‌های ۱۵ و ۱۰).

۳- دوربودن از دریاها و منابع رطوبتی

مناطق داخلی و شرقی کشور به دلیل دور بودن از دریاها و منابع رطوبتی، به مناطق خشک و بیابانی تبدیل شده‌اند، مانند بیابان طبس.

در ادامه، با دو منطقه بسیار وسیع بیابانی کشورمان ایران که محصول وضع خاص آب و هوایی هستند، آشنا می‌شوید.

شکل ۱۶- دریاچه مسیله

دشت کویر: موقعیت آب و هوایی در نواحی مرکزی ایران به گونه‌ای است که یکی از بزرگ‌ترین کویرهای جهان را به مساحت ۶۰ هزار کیلومتر مربع به وجود آورده است. کویر، بخشی از بیابان است و به نمکزارهای پف کرده‌ای گفته می‌شود که تبخیر شدید، عامل اصلی شکل‌گیری آن است. بخش بزرگی از دشت کویر، بیابان واقعی است؛ یعنی میانگین بارش سالانه آن از ۵۰ میلی‌متر کمتر است.

شکل ۱۷- بیابان لوت

بیابان لوت: لوت یکی از خشک‌ترین بیابان‌های ایران است که در عین حال، یکی از گرم‌ترین مناطق کره زمین نیز به‌شمار می‌آید. لوت در جنوب شرق ایران قرار دارد. بخش زیادی از این بیابان به دلیل قرارگیری در منطقه فشار زیاد جنب حاره‌ای، کمتر از ۳۰ میلی‌متر باران دارد. وسعت این بیابان حدود ۸۰ هزار کیلومتر مربع است.

آب و هوا چه تأثیری می‌تواند بر زندگی ما داشته باشد؟

هرچند پیشرفت فناوری تأثیر عوامل آب و هوایی بر شیوه زندگی انسان را کمتر کرده است؛ هنوز هم آب و هوا مهم‌ترین عامل کنترل‌کننده فعالیت‌های روزانه و همچنین طولانی مدت زندگی انسان است. آب و هوا در زندگی انسان‌ها تأثیرات زیادی دارد.

آب و هوا بر نوع کشاورزی، گردشگری، معماری، سیستم‌های حمل و نقل و سلامتی انسان نیز تأثیر دارد. علاوه بر آن، بر نوع لباس پوشیدن و یا انتخاب نوع مسکن ما نیز مؤثر است.

آب و هوا و معماری: آب و هوا بر معماری تأثیرات زیادی دارد. در کشور ما به دلیل گوناگونی آب و هوا، معماری‌های گوناگونی در نقاط مختلف کشور دیده می‌شود. در گذشته، مردم در ساخت ساختمان، به اثر اقلیم بر ساختمان و محیط توجه می‌کردند و به همین دلیل در داخل خانه‌هایشان دارای آسایش بودند و انرژی کمتری هم مصرف می‌شد (شکل ۱۸).

شکل ۱۸- خانه تاریخی حاج علی خان زند در قم

به نظر شما آیا امروزه ساختمان‌هایی که ساخته می‌شود با اقلیم منطقه، هماهنگ می‌باشد؟

شکل ۱۹- تخریب بخشی از جاده چالوس در اثر طغیان رود

آب و هوا و سامانه‌های حمل و نقل: برای کاهش سوانح جاده‌ای، توجه به اقلیم و پیش‌بینی وضع هوا، راهکار بسیار مناسبی است. توجه به وضع جوی منطقه در پروژه‌های راه‌سازی و طراحی سامانه‌های حمل‌ونقل بسیار مهم است. در صورت آگاهی از وضعیت آب‌وهوایی می‌توان خسارت‌های سوانح جاده‌ای را کاهش داد. برف سنگین، سقوط بهمن، وقوع سیل، یخبندان و پدید آمدن مه از مهم‌ترین سوانح جاده‌ای در کشور است (شکل ۱۹).

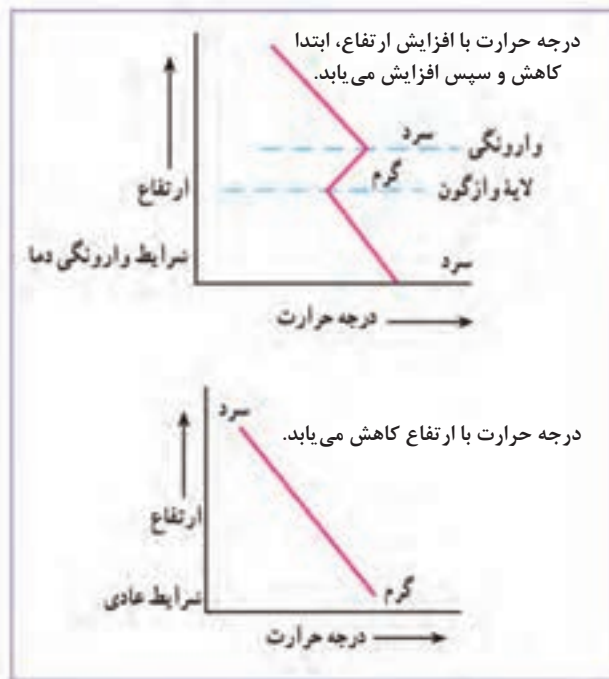
شکل ۲۰- آلودگی هوا - تهران ۱۳۹۴

آب‌وهوا و سلامت: یکی از شاخه‌های دانش جغرافیا، جغرافیای پزشکی است. جغرافیای پزشکی در زمینه پراکندگی تأثیرات عوامل محیطی بر سلامت انسان مطالعه می‌کند؛ به‌عنوان مثال، تشدید آلودگی هوای کلان‌شهرها و مناطق صنعتی کشور و یا آلودگی هوای استان‌های نیمه غربی کشور به‌وسیله ریزگردها، سلامت جسمی و روحی عده زیادی از هم‌وطنان را به خطر انداخته است. آیا می‌توانید دیگر تأثیرات آب و هوا را بر فعالیت‌های انسان بیان کنید؟

مشکلات محیط زیستی ناشی از تغییر

وضعیت آب و هوایی

آلودگی هوا، بیابان زایی، خشکسالی و افزایش دما، مشکلات محیط زیستی مربوط به آب و هوا است که در سال های اخیر، کشور ما و دیگر کشورهای جهان با آن روبه رو شده اند. این مشکلات نشان دهنده تأثیر منفی فعالیت های انسان بر آب و هوا است.

شکل ۲۱- وارونگی دما

وارونگی دما

آیا می دانید که چرا در زمستان و در شهرهای بزرگ، آلودگی هوا بیشتر می شود؟ همان طور که قبلاً گفته شد با افزایش ارتفاع، دمای هوا کاهش می یابد، اما در وضعیتی که با افزایش ارتفاع، دمای هوا به طور ناگهانی افزایش یابد، وارونگی دما رخ می دهد. در این حالت، هوای سرد و سنگین در سطح زمین قرار می گیرد و اجازه نمی دهد آلودگی به طرف بالا حرکت کند و در نتیجه، میزان آلاینده ها در هوای شهرهای بزرگی مانند تهران بسیار زیاد می شود و مشکلات فراوانی را برای مردم ایجاد می کند. در شرایط وارونگی، نمودار حرکت صعودی و جابه جایی هوا صورت نمی گیرد.

شکل ۲۲- هجوم ریزگردها به شهر اهواز

بحران ریزگردها: ریزگردها بیشتر شامل گرد و غباری

است که وارد هوا می شود. محدوده جغرافیایی بحرانی این پدیده، کشورهای ایران، عراق، ترکیه، کویت و عربستان هستند. عواملی چون کاهش ریزش های جوی، خشک شدن باتلاق ها و مدیریت ضعیف منابع آب در این مناطق، باعث شکل گیری این پدیده شده است. به نظر شما آیا عوامل دیگری در وقوع پدیده ریزگردها نقش دارد؟ ریزگردها موجب عفونت های ریوی و اختلالات تنفسی در انسان

می شوند. ریزگردها همچنین موجب آسیب رساندن به جنگل‌های زاگرس و کاهش میزان تولید محصولات کشاورزی می شوند و میدان دید را کم می کنند.

راه‌های مقابله با ریزگردها: برای مقابله با ریزگردها راه‌های مختلفی است. احیای تالاب‌ها و تأمین حقابه رودخانه‌های منطقه، اجرای طرح‌های بیابان‌زدایی، تغییر در شیوه کشت و مدیریت صحیح آب در بخش‌های مختلف، روش‌های مناسبی است. آیا می‌توانید راه‌های دیگری برای مقابله با ریزگردها پیشنهاد دهید؟ برای حل مشکلات محیط زیست کشور، مدیران، برنامه‌ریزان و مسئولان باید به بعد مکانی تصمیم‌گیری‌های خود توجه جدی کنند و در حفظ منابع طبیعی و ملی کشورشان تلاش کنند. با مشورت با هم‌کلاسی‌های خود، چند راهکار برای مقابله با مشکلات محیط‌زیستی کشور ارائه کنید.

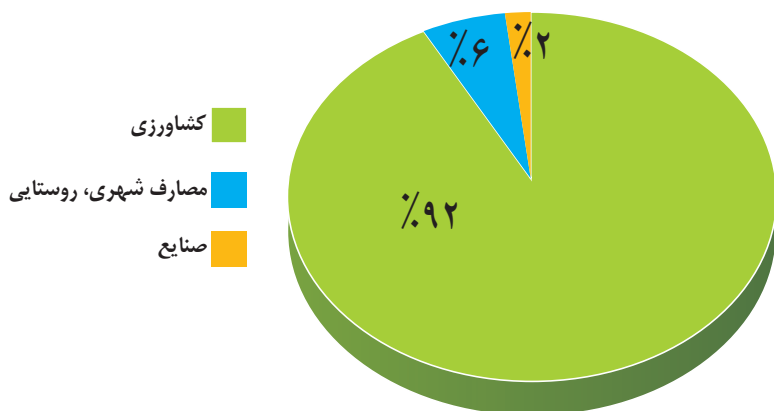
فعالیت

- چند مورد از پیامدهای منفی عدم توجه به تأثیر اقلیم را در معماری بیان کنید.
- با توجه به تقسیمات آب و هوایی ایران، ویژگی‌های معماری زیر، در کدام نوع آب و هوا باید رعایت شود؟
(الف) استفاده از پایه‌های چوبی برای ساختمان ()
(ب) پنجره‌های کوچک با سایبان ()
(پ) بام‌های شیب‌دار یا شیروانی ()
(ت) انطباق جهت ساختمان با نسیم ساحل و دریا ()
(ث) دادن شکل گنبدی به بنا ()
(ج) استفاده از بادگیر ()
(ح) استفاده از خاک و گل که ظرفیت حرارتی زیادی دارند ()
- مرز چهار ناحیه آب‌وهوایی کشور را در این نقشه، رسم کنید و نام هر ناحیه آب‌وهوایی را بنویسید.
- روز جهانی بیابان‌زدایی در تقویم چه روزی است؟

منابع آب ایران

به تصاویر زیر نگاه کنید. در نمودار سمت چپ، میزان مصرف آب در کشور در بخش‌های مختلف نشان داده شده است. تصویر سمت راست به ما می‌گوید که در کشوری کم آب زندگی می‌کنیم. حال برای رفع مشکل کم آبی چه باید کرد؟

نمودار توزیع مصرف آب در ایران

آیا ما کشور کم آبی هستیم؟

اگر متوجه شوید که دیگر آبی در اختیار ندارید چه اتفاقاتی رخ می‌دهد؟ با توجه به اینکه سه چهارم کره زمین را آب فرا گرفته است، آیا باز هم باید نگران کم آبی باشیم؟ آیا کم آبی در کشور ما واقعیت دارد یا فقط شایعه است؟ اولین کاری که هنگام تشنگی می‌کنید چه خواهد بود؟ لیوان را برمی‌دارید به سراغ شیر آب می‌روید و از اینکه آب به لیوان سرازیر می‌شود، خوشحال خواهید شد. اما آیا فکر کرده‌اید چگونه این آب در اختیار شما قرار گرفته است؟ در این درس می‌خواهیم با منابع آب در کشورمان آشنا شویم. پیش از شروع درس، بد نیست خود را بیازماییم و برای آموختن بهتر مطالب مربوط به منابع آب، آماده شویم.

فعالیت

۱- در گروه کاری خود انجام دهید:

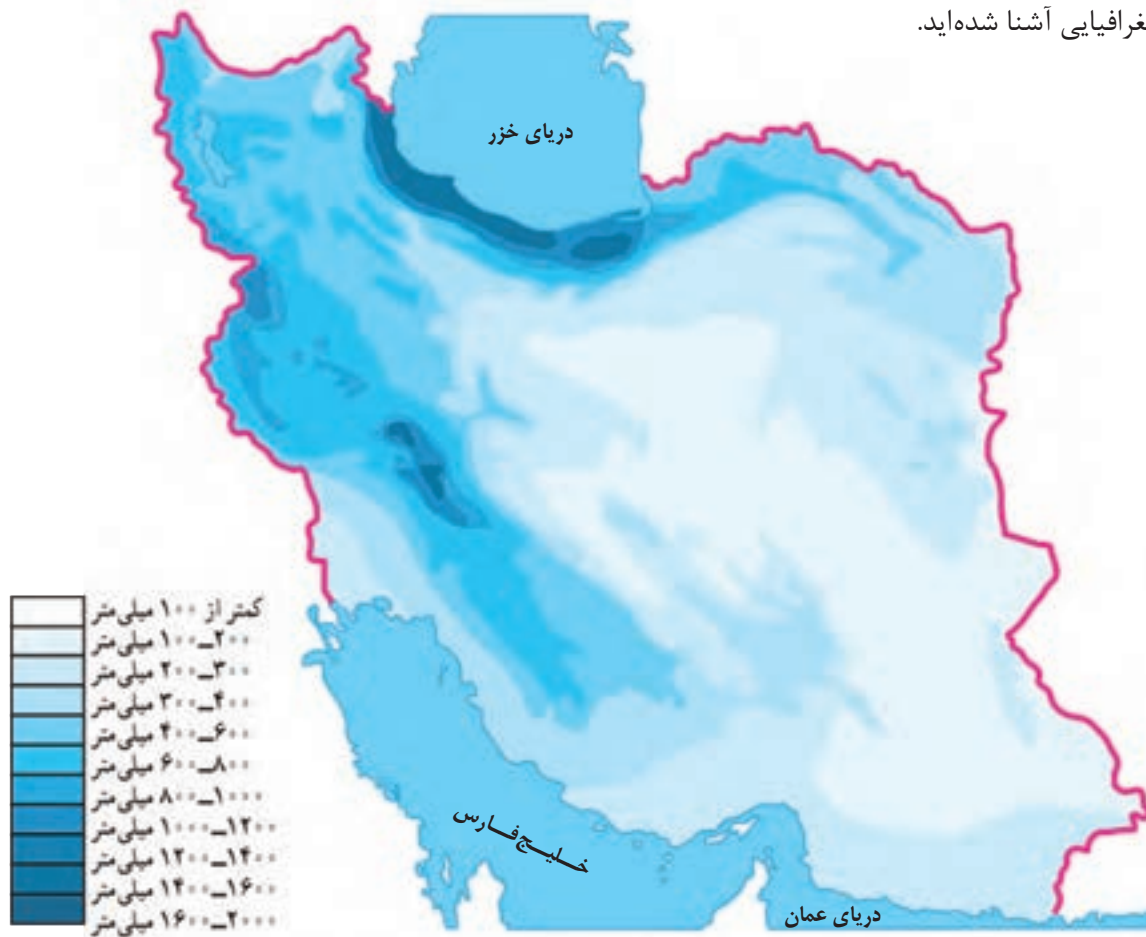
الف) آب مورد نیاز محل زندگی شما از کجا تهیه می‌شود؟

ب) گزارشی تهیه کنید که موارد سوء مصرف آب را در منزلتان نشان دهد.

پ) داستانی بنویسید که آینده مردم شهری را نشان بدهد که منابع آب خود را از دست داده‌اند.

۲- با کمک هم گروه‌های خود، گزارشی تهیه کنید که اگر آب منزل شما برای یک هفته قطع شود، چه مشکلاتی خواهید داشت.

حال ببینیم که وضع آب در کشورمان چگونه است و برای حفظ این مایه حیات چه کارهایی باید انجام دهیم و همین طور می‌خواهیم ببینیم آیا راهی برای جلوگیری از هدر رفتن این ماده با ارزش وجود دارد؟ به نقشه میانگین بارندگی سالانه کشور نگاه کنید. اگر با رسم خطی عمودی از تهران به بوشهر، این نقشه را به دو قسمت تقسیم کنیم در کدام سمت بارش بیشتری داریم؟ به نظر شما چه عواملی سبب توزیع نامتعادل بارش در کشور ما می‌شود؟ آب در طبیعت به شکل ثابت باقی نمی‌ماند و در طول زمان تغییر حالت می‌دهد. شما قبلاً با چرخه آب در محیط جغرافیایی آشنا شده‌اید.

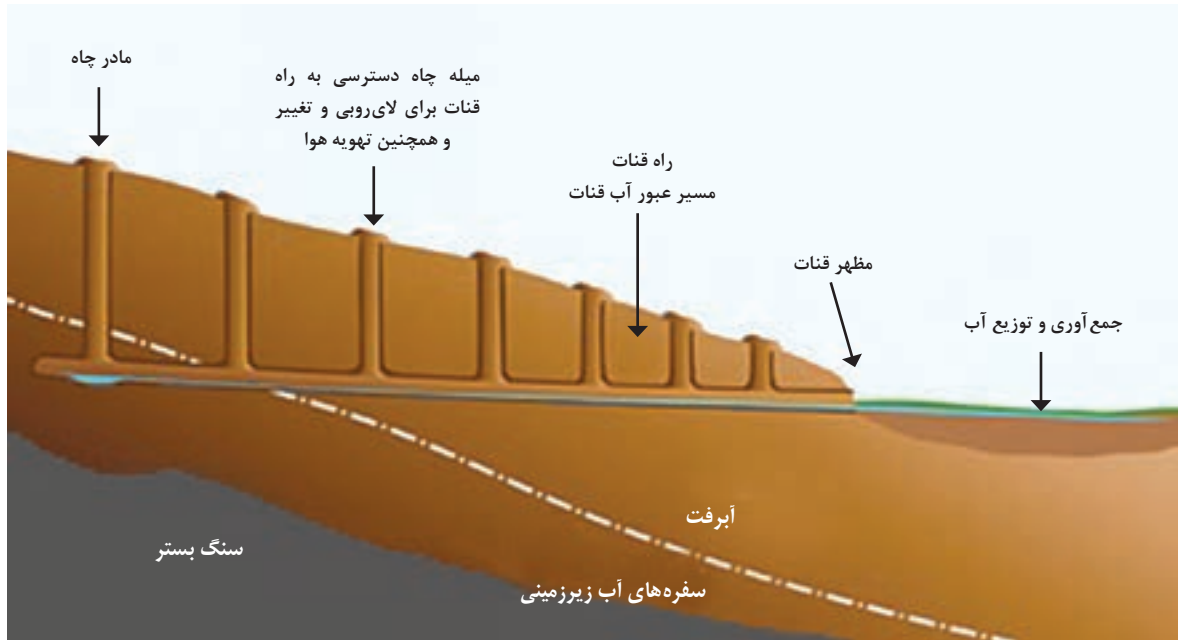
نقشه میانگین بارندگی سالانه ایران

در هر محیط جغرافیایی، چه عواملی بر میزان و نوع بارش تأثیر می‌گذارند؟ به درس آب و هوا مراجعه کنید و با استفاده از مطالب آن پاسخ دهید.

آب قابل دسترس

گفتیم که آب موجود در کشور ما از ریزش‌های جوی تأمین می‌شود. در فصول سرد سال، ریزش برف و باران به صورت جریان آب رودها، منابع آب کشور را تغذیه می‌کند و در فصول گرم، آب‌های فرو رفته در زمین به صورت چشمه، چاه و قنات، آب مورد نیاز ساکنان بخش‌های مختلف را تأمین می‌نمایند. پدران ما در قرن‌های گذشته با

توجه به کم آبی و خشک بودن سرزمین ایران برای دستیابی به آب، حفر قنات را ابداع کرده‌اند تا در تمام سال، آب مورد نیاز را در اختیار داشته باشند.

ویژگی رودهای ایران

با توجه به عواملی که بر وضع آب کشورمان تأثیرگذار است، می‌توانیم ویژگی‌های زیر را در مورد رودهای ایران در نظر بگیریم.

- ۱ در ایران بیشتر بارش‌ها در اواخر فصل پاییز تا اوایل فصل بهار رخ می‌دهد، به این دلیل هر چه به پایان این دوره نزدیک‌تر می‌شویم، آبدهی رودها بیشتر می‌شود.
- ۲ با توجه به ناهمواری‌ها و جهت آنها، هر چه از غرب به سمت شرق کشور برویم، مقدار آب رودها کمتر می‌شود.
- ۳ رودهایی که از کوهستان‌های بلند و برف‌گیر تغذیه می‌شوند، دائمی هستند. اگر این رودها در نواحی مرطوب، جریان یابند مقدار آب آنها بیشتر خواهد بود.
- ۴ رودهای مناطق نسبتاً خشک بیشتر طغیانی، تصادفی و اتفاقی، و مقدار آب آنها در سال‌های مختلف متفاوت است.

روی نقشه استان خود، عوامل مؤثر بر میزان و نوع بارش محل زندگی خود را مشخص کنید.

کانون‌های آبگیر

در مناطق کوهستانی، مکان‌هایی وجود دارد که آب بخش‌هایی از رودها را تأمین می‌کنند. به این مکان‌ها کانون‌های آبگیر می‌گویند. کانون‌های آبگیر در حد فاصل حوضه‌های آبریز قرار دارند و بر خط تقسیم آب‌های محلی منطبق هستند. گاهی آب کانون‌های آبگیر وارد چندحوضه آبریز نزدیک خود می‌شوند. بنابراین رودهایی که از کانون‌های آبگیر سرچشمه می‌گیرند ممکن است در جهات مختلف جریان یابند.

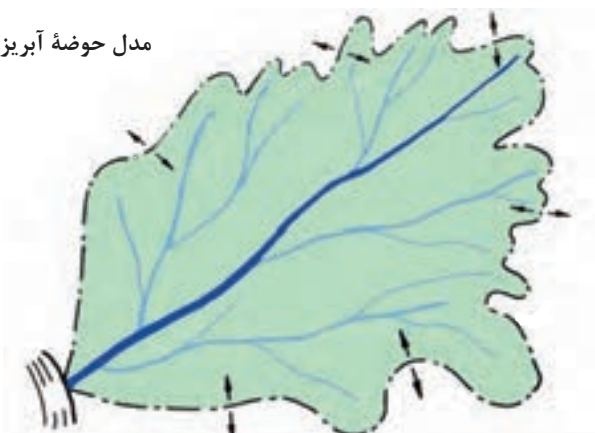
انواع کانون‌های آبگیر

با استفاده از نقشه زیر بگویید چند نوع کانون آبگیر داریم؟

- کانون‌های آبگیری که بیش از ۵۰۰ میلی‌متر بارش داشته باشند و حداقل در هشت ماه از سال، این بارش‌ها اتفاق بیفتد، به آنها **کانون‌های دائمی** می‌گویند. کانون‌های آبگیر دائمی را روی نقشه مشخص کنید.
- اگر کانون‌های آبگیر در فصول سرد سال، ذخیره برف خود را تا ابتدای ماه‌های گرم سال حفظ کنند، بدون توجه به میزان بارش و زمان آن جزء **کانون‌های فصلی** به شمار می‌رود. کانون‌های آبگیر فصلی را روی نقشه مشخص کنید.
- در کوهستان‌های نزدیک به مناطق گرم‌و خشک، که گاهی بارش‌های کوتاه و اتفاقی رخ می‌دهد، نوعی کانون آبگیر موقت شکل می‌گیرد که آنها را **کانون‌های اتفاقی** می‌نامند. کانون‌های آبگیر اتفاقی را روی نقشه مشخص کنید.

مدل حوضه آبریز

حوضه آبریز

به محدوده‌ای که با توجه به شکل زمین و شیب ناهمواری‌ها، آب‌های جاری را به سوی پایین‌ترین نقطه آن هدایت کند، حوضه آبریز می‌گویند.

به نقشه حوضه‌های آبریز ایران توجه کنید. آیا همه آب‌ها در کشور ما در قسمت مرکزی جمع می‌شود؟ براساس این نقشه، حوضه‌های آبریز در کشور ما دو نوع است:

الف) حوضه آبریز خارجی: یعنی رودهایی که آب آنها به دریاهای اطراف کشور می‌ریزد؛ اما در طول مسیر، مورد استفاده قرار می‌گیرند.

ب) حوضه آبریز داخلی: یعنی رودهایی که تمام آب آنها در کشور جریان دارد و وارد دریاچه‌های داخلی می‌شود.

نقشه حوضه‌های آبریز ایران

با توجه به نقشه صفحه قبل، نام حوضه‌های آبریز خارجی و داخلی را بنویسید.

حوضه‌های آبریز داخلی	حوضه‌های آبریز خارجی

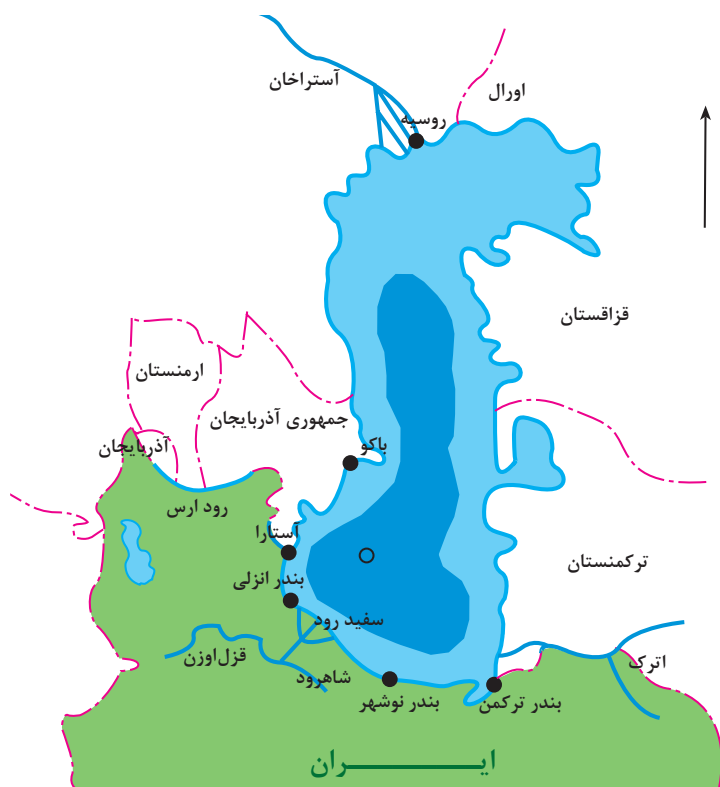
مهم‌ترین رودهای حوضه آبریز دریای خزر را روی نقشه پرننگ کنید.
 رودهای حوضه آبریز دریای خزر با رودهای حوضه خلیج فارس و دریای عمان چه تفاوتی دارد؟

فعالیت

مشخص کنید استان محل زندگی شما در کدام حوضه آبریز قرار دارد؟

دریاها و دریاچه‌های ایران

در شمال و جنوب کشورمان دریاها و دریاچه‌های مهمی قرار دارد. در شمال، دریای خزر و در جنوب، خلیج فارس و دریای عمان. دریاها از این نظر، که ما را به سایر نقاط جهان متصل می‌کنند، بسیار اهمیت دارند، به گونه‌ای که ما در جنوب کشور از طریق دریای عمان با اقیانوس هند ارتباط داریم و در شمال، دریای خزر از طریق راه دن - ولگا به دریای سیاه ارتباط پیدا کرده است.

● دریایی مشترک با همسایگان

دریای خزر، پهنه آبی بزرگی است که در امتداد شمال به جنوب کشیده شده است. این دریا از بقایای دریای عظیم تتیس است که زمانی بخش اعظم نیمکره شمالی را پوشانیده بود. از حدود ۶۰ میلیون سال پیش این دریا از بقیه آب‌های قدیمی جدا ماند و به شکل بزرگ‌ترین دریاچه جهان درآمد؛ اما به دلیل همین وسعت زیاد، نام دریا را بر آن نهادند.

این دریا را به نام‌های مختلفی می‌نامند؛ از جمله دریای مازندران، کاسپین، قزوین، گرگان، طبرستان، هیرکانی و دریای دیلم. در حال حاضر نام آن، دریای خزر است و در نقشه‌های خارجی کاسپین نامیده می‌شود. طول این دریا حدود ۱۲۰۰ کیلومتر و عرض

متوسط آن ۳۰۰ کیلومتر است. مساحت آن با توجه به تغییرات سطح آب، متفاوت است. سطح آب این دریا از سطح آب‌های آزاد حدود ۲۸ متر پایین‌تر است. این دریا از دو چاله تشکیل شده و دنباله رشته کوه‌های قفقاز، آن را به دو بخش تقسیم کرده است. با توجه به نقشه دریای خزر، به این سؤالات پاسخ دهید:

کشورهای همسایه این دریا کدامند؟ عمیق‌ترین بخش این دریا در کدام جهت قرار دارد و عمیق‌ترین نقطه آن چقدر عمق دارد؟

طولانی‌ترین رودهایی که به این دریا می‌ریزند عبارت‌اند از رود ولگا و اورال از شمال، سفید رود و هراز از جنوب، رود اترک و گرگان از شرق و رود کورا و ارس از سمت غرب.

اهمیت دریای خزر

از جمله دلایل اهمیت این دریا می‌توان به تجارت دریایی، بهره‌برداری از منابع نفتی، ویژگی‌های خاص محیط‌زیست، گردشگری و صید ماهی اشاره کرد. در سال‌های گذشته انواع ماهی‌های این دریا را شناخته‌اید. انواع ماهیان خاویاری جهان فقط در این دریا زندگی می‌کنند. بعضی از تالاب‌های حاشیه این دریا، محل توقف پرندگان مهاجر است. در بستر این دریا منابع وسیعی از نفت و گاز ذخیره شده است.

فعالیت

- ۱- در تصویر و مطالب زیر چه نکته‌ای توجه شما را جلب می‌کند؟
- ۲- به نظر شما چه راه‌هایی برای حفظ حیات وحش این دریا وجود دارد؟

عوامل تهدید

- ۱ شکار برای پوست و گوشت
- ۲ کمبود مکان استراحت
- ۳ بیماری‌های عفونی
- ۴ تغییرات اقلیمی
- ۵ گرفتار شدن در تورهای صیادی
- ۶ آلاینده‌های شیمیایی

بیشتر بدانیم

فک خزری، یکی از پستانداران کمیاب آبرزی است که فقط در دریای خزر و رودخانه‌های منتهی به آن زندگی می‌کند. فک‌ها در آب زندگی می‌کنند و برای زادآوری و گاهی استراحت به ساحل می‌آیند. فک‌ها با خوردن آبزیان بیمار و ایجاد تعادل در زیست‌بوم خزر، نقش مؤثری دارند.

● مسیر دریایی ایرانیان برای همکاری جهانی

پیشروی آب اقیانوس هند از طریق دریای عمان و تنگه هرمز به دره‌های زاگرس شمالی، خلیجی هلالی شکل در جهت شرقی - غربی به وجود آورده که صدها سال است به آن «خلیج فارس» یا «دریای پارس» می‌گویند. طول آن حدود ۹۰۰ کیلومتر و عرض متوسط آن ۲۵۰ کیلومتر است. مهم‌ترین رودهایی که به خلیج فارس می‌ریزد عبارت‌اند از کارون، کرخه و دالکی و مُند. کارون پرآب‌ترین و تنها رودخانه قابل کشتیرانی ایران است. به خلیج‌های کوچک سواحل آن «خور» می‌گویند؛ مثل خور موسی.

در این خلیج، جزایر مهمی هست که برخی از آنها مسکونی است. جزایر خارک، لاوان، کیش، فرور، تنب بزرگ، تنب کوچک، ابوموسی، هنگام، لارک، هرمز. بزرگ‌ترین جزیره آن یعنی قشم و چندین جزیره کوچک دیگر، متعلق به ایران است.

اهمیت خلیج فارس

از جمله دلایل اهمیت این خلیج، تجارت دریایی و وجود منابع عظیم نفت و گاز در بستر آن و انواع ماهی و میگو است. خلیج فارس از مهم‌ترین مراکز صید و پرورش مروارید است. تنگه هرمز، که محل اتصال این خلیج به دریای عمان است یکی از مهم‌ترین مکان‌های نظامی جهان است.

فعالیت

در گروه خود جست‌وجو کنید آیا خلیج فارس، نام دیگری داشته است؟ نتایج آن را در کلاس ارائه کنید.

● ایران به اقیانوس راه دارد.

تنها دریای آزاد ایران، که از طریق آن می‌توان به آب‌های همهٔ دریا‌های جهان دسترسی داشت، دریای عمان (مکران) است. دریای عمان بخشی از آب‌های اقیانوس هند است که با تنگهٔ مهم هرمز از خلیج فارس جدا می‌شود. عمق این دریا گاهی تا ۲۰۰۰ متر هم می‌رسد، از این نظر برای عبور کشتی‌های تجاری و نفت‌کش‌های غول‌پیکر بسیار مناسب است. این منطقه دارای ویژگی‌ها و قابلیت‌های منحصر به فرد بوده از جمله جنس ساحل، عمق بسیار خوب دریا و عدم نیاز به استفاده از آبراه و کانال‌های دریانوردی در سواحل مکران، امکان ساخت و توسعه بدون محدودیت بندر، به ویژه جهت پهلوگیری کشتی‌های اقیانوسی را فراهم ساخته است.

اهمیت دریای عمان

از جمله دلایل اهمیت این دریا، امکان دسترسی به همهٔ آب‌های آزاد جهان، حمل و نقل کالا و مسافر از طریق راه‌های دریایی است. همچنین این دریا بر زندگی مردم ساحل‌نشین تأثیر بسیاری دارد و مشاغل گوناگونی را از جمله صیادی و پرورش ماهی و میگو را به وجود آورده است.

کشتی صیادی در دریای عمان

نقشهٔ دریای عمان

فعالیت

در گروه کاری، گزارشی از ویژگی‌های جغرافیایی و یا اقتصادی یکی از دریا‌های ایران را با تصویر، تهیه و به کلاس گزارش کنید. کار بهترین گروه در کلاس نصب شود.

آلودگی دریاها

ورود مستقیم یا غیرمستقیم هرگونه ماده یا انرژی به محیط‌زیست دریایی است که به کاهش تولید و همچنین کاهش رشدونمو جانداران منجر شود و تأثیرات سوء، بر سلامت و بهداشت آبزیان و انسان داشته باشد. آلاینده‌هایی که دریا‌های ایران را تهدید می‌کنند، عبارت‌اند از:

- ۱ فاضلاب‌های شهری، صنعتی و کشاورزی
- ۲ زباله‌های جامد مثل پلاستیک
- ۳ آلاینده‌های شیمیایی شامل مواد آلی، معدنی و رادیواکتیو
- ۴ استخراج و حمل و نقل نفت
- ۵ ورود کودها و سموم شیمیایی مصرف شده در اراضی کشاورزی توسط رودها

با دوستان هم گروه خود گفت و گو، و راه‌حلهایی برای مبارزه با آلودگی دریاها ارائه کنید.

دریاچه‌های ایران

به لحاظ زمانی، دو نوع دریاچه وجود دارد: دریاچه‌های دائمی و دریاچه‌های فصلی. دریاچه از نظر چگونگی تشکیل، انواع مختلفی دارد. مثلاً به دریاچه‌های قلهٔ سبلان و دماوند دریاچهٔ آتشفشانی می‌گویند. دریاچه‌های یخچالی، تکتونیک، سدی، ساحلی و هلالی، انواع دیگر دریاچه‌ها هستند.

دریاچهٔ ارومیه: بزرگ‌ترین دریاچهٔ ایران، دریاچهٔ ارومیه است که در سال‌های اخیر به دلایل مختلف رو به خشک شدن گذاشته است؛ اما نشانه‌های بهبود آن دیده می‌شود. چه عواملی ممکن است این بهبود را سرعت ببخشد؟ این دریاچه را با نام‌های دیگری همچون چیچست و کبودان نیز می‌شناخته‌اند. آب این دریاچه علاوه بر چشمه‌های کف و حاشیهٔ آن، از طریق رودهای متعددی تأمین می‌شود. به نقشهٔ دریاچهٔ ارومیه نگاه کنید، مهم‌ترین رودهایی که به این دریاچه می‌ریزند کدامند؟

عمیق‌ترین نقطهٔ این دریاچه در شمال غربی آن است. مهم‌ترین جزایر این دریاچه عبارت‌اند از جزیرهٔ کبودان (قویون داغی)، اشک داغی، آرزو و اسپيرو.

به علت عبور برخی از این رودها از لایه‌های نمکی، آب این دریاچه بسیار شور است، به حدی که هیچ موجود زنده‌ای نمی‌تواند در آب‌های آن زندگی کند. آرتمیا زمانی که هنوز آب دریاچه فروکش نکرده بود در آن زندگی می‌کرد. از جمله دلایل اهمیت این دریاچه، وجود جزایر متعدد در آن است که محل سکونت انواع پرندگان مهاجر است و همچنین در اطراف دریاچه، املاح و رسوباتی است که برای درمان امراض پوستی مورد استفاده قرار می‌گیرد. آب این دریاچه موجب معتدل شدن آب و هوای منطقه شده است.

بیشتر بدانیم

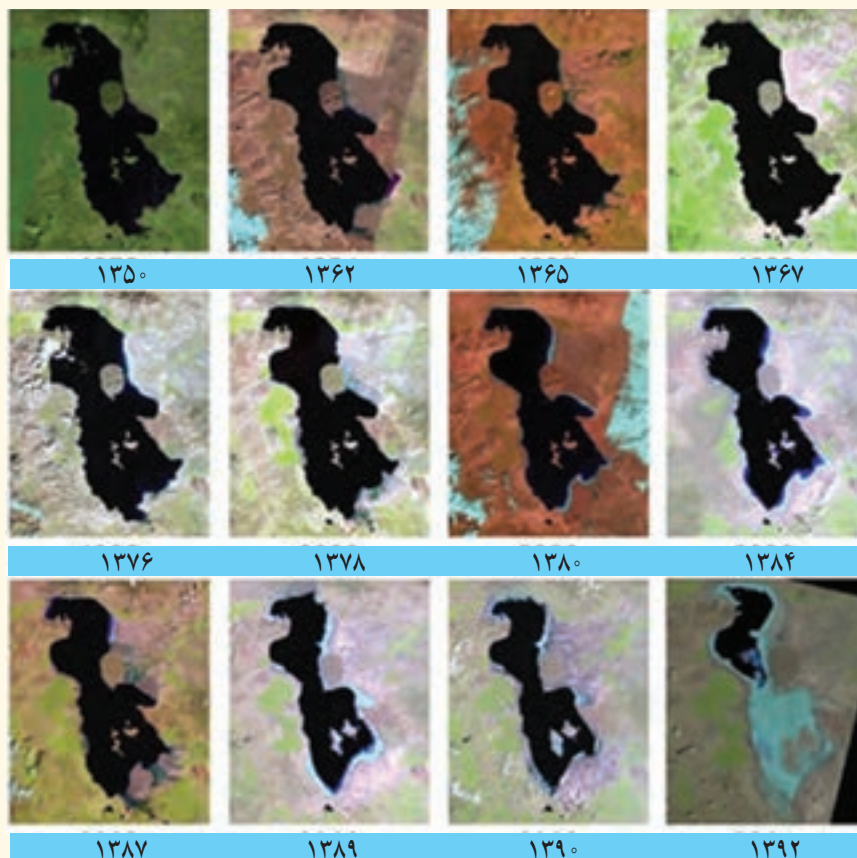
آرتمیا جاندارى سخت‌پوست است که در آب‌های شور زندگى می‌کند. آرتمیا در صنایع پرورش میگو و ماهی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تصویری از خشک شدن دریاچه ارومیه

پرندگان مهاجر دریاچه ارومیه

تغییرات سطح آب دریاچه ارومیه، طی سال‌های ۱۳۵۰-۱۳۹۲

دلایل کاهش آب دریاچه ارومیه

سطح آب این دریاچه طی سال‌های پی‌درپی کاهش یافته‌است؛ بنابراین حل مشکل آن، هم به زمان نیاز دارد و هم عوامل خشکی دریاچه را باید برطرف کرد.

برای خشک شدن این دریاچه، دلایل متعددی ذکر کرده‌اند؛ از جمله:

- ۱ گرم شدن عمومی هوا
 - ۲ کاهش بارش در حوضه آبریز دریاچه
 - ۳ برداشت بی حساب از چاه‌های اطراف دریاچه
 - ۴ تغییر کشت از محصولاتی که آب کمتری نیاز داشته‌اند، به محصولاتی که کشت آنها به آب زیادی احتیاج دارد.
 - ۵ تغییر در میزان آب ورودی به دریاچه، در مسیر رودهایی که به آن می‌ریخت (احداث سدهای متعدد).
 - ۶ وجود موانعی که چرخه آب را در دریاچه تغییر داده است.
 - ۷ تغییرات زمین ساختی بستر، به شکل بالا آمدن کف دریاچه
- در حال حاضر با مطالعات گسترده توسط متخصصان مختلف و همکاری بین المللی تلاش می‌شود وضعیت بحرانی این دریاچه برطرف شود.

دریاچه ارومیه - فروردین ۱۳۹۵

فعالیت

در گروه کاری خود، در مورد یکی از دریاچه‌های ایران گزارشی تهیه، و به کلاس ارائه کنید. کار بهترین گروه در کلاس نصب شود.

حال، با آنچه در این درس آموختید به سؤال ابتدای این درس بازگردیم. وضعیت منابع آب کشورمان چگونه است؟ چه راه‌هایی برای رفع کم‌آبی می‌شناسید؟

فصل سوم

جغرافیای انسانی ایران

جغرافیای انسانی، مطالعه فعالیت‌های انسان و نتایج این فعالیت‌ها می‌باشد.

در این فصل، شما با ویژگی‌های جمعیت، تقسیمات کشوری، سکونتگاه‌ها و توان‌های اقتصادی ایران آشنا می‌شوید.

ویژگی‌های جمعیت ایران

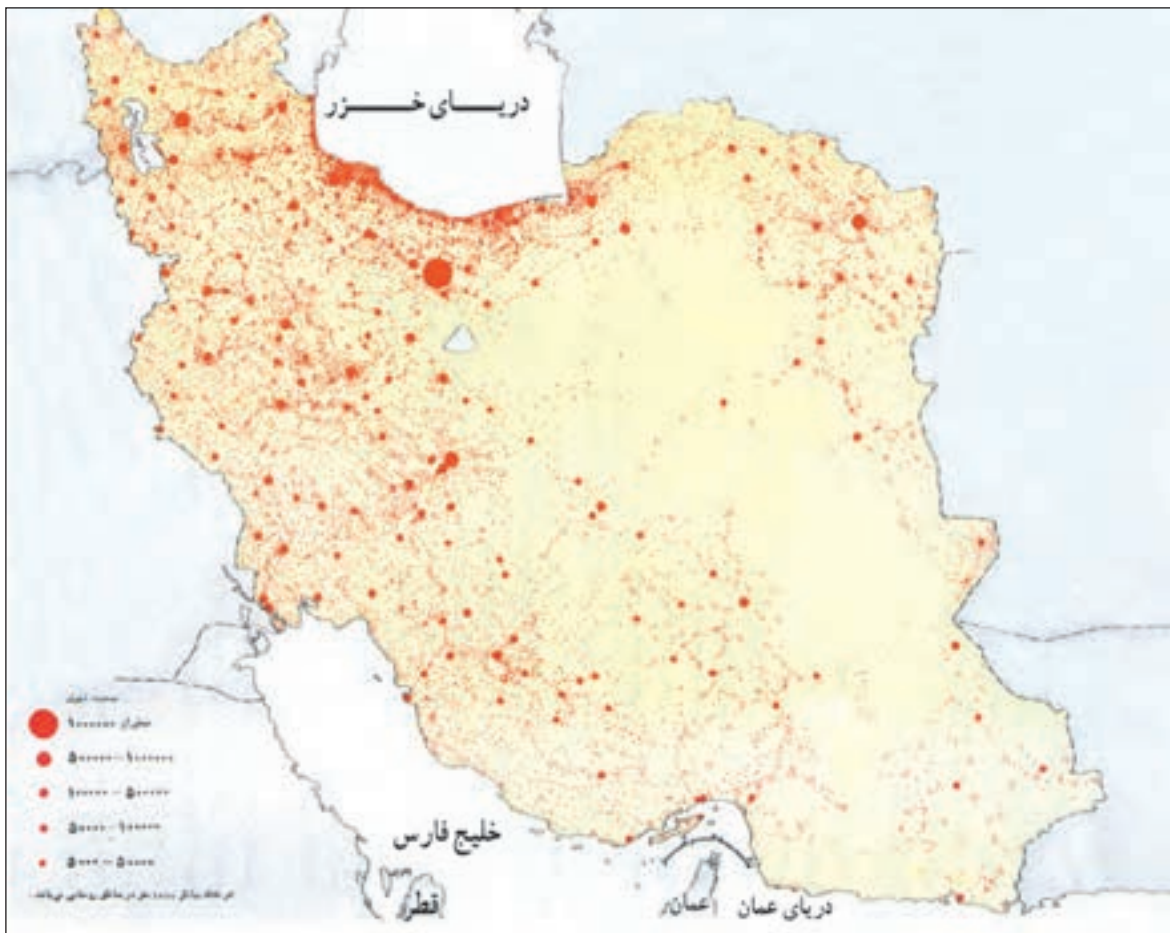
پراکندگی جمعیت در ایران

به نقشه پراکندگی جمعیت ایران، به دقت نگاه کنید و به سؤالات پاسخ دهید.

۱ آیا جمعیت در همه‌جای کشور ما یکسان پراکنده شده است؟

۲ کدام نقاط، پرجمعیت و کدام یک کم‌جمعیت هستند؟

۳ آیا جایی دیده می‌شود که از جمعیت خالی باشد؟

نقشه پراکندگی جمعیت در ایران

پراکندگی جمعیت در مکان‌ها از عوامل متعددی، تأثیر می‌گیرد. نقشه‌های روبه‌رو بیانگر بعضی عوامل اثرگذار در پراکندگی جمعیت کشور ماست. پس از مرور این نقشه‌ها، درباره عوامل مؤثر بر پراکندگی جمعیت در کشور، با یکدیگر گفت‌وگو کنید.

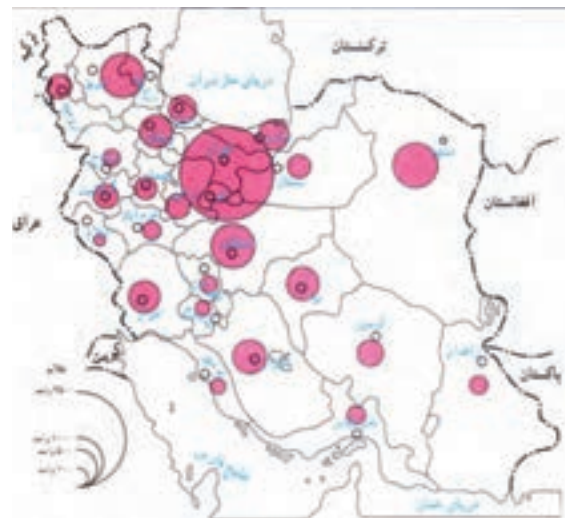
تقسیم نواحی برحسب رودهای دائمی و موقت

نقشه ناهمواری های ایران

تقسیم نواحی برحسب منابع نفتی

تقسیم نواحی برحسب صنایع

جغرافی دانان در مطالعه پراکندگی جمعیت، عوامل طبیعی و انسانی را مورد توجه قرار می دهند. آنان معتقدند که نقشه پراکندگی جمعیت، پیوسته در حال تغییر است. در دهه های اخیر، نقش انسان به عنوان عامل تأثیرگذار در پراکندگی جمعیت، نسبت به گذشته، افزایش چشمگیری داشته است.

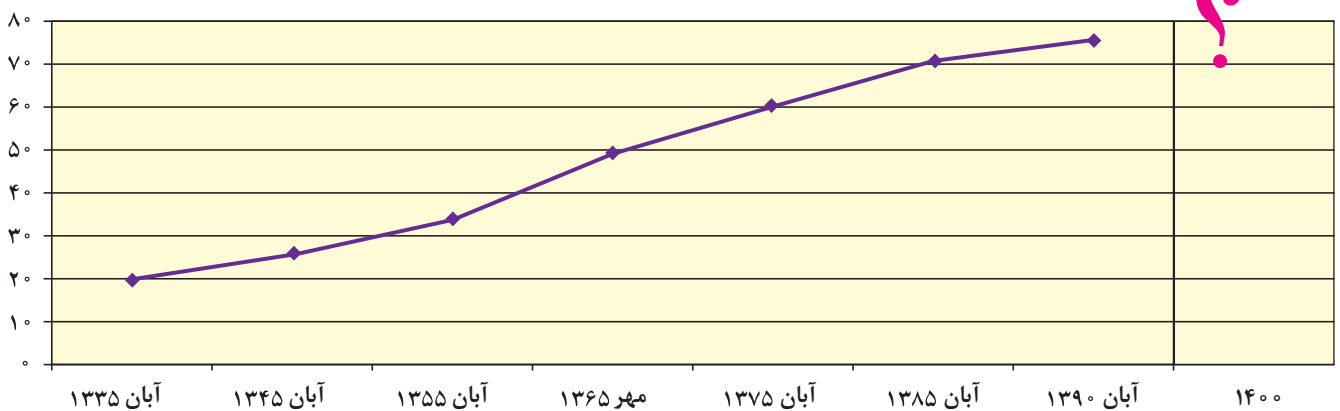
اطلاعات داده شده به شما کمک می کند که عوامل انسانی اثرگذار را بر پراکندگی جمعیت شناسایی کنید.

<p>سرمایه و فناوری</p> 	<p>حمل و نقل و ارتباطات</p>
<p>پیشینه و سابقه تاریخی</p> 	<p>ایجاد مراکز رفاهی</p>

رشد جمعیت

طبق آخرین آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۲، جمعیت ایران ۷۷,۱۸۹,۶۶۹ نفر است. به نمودار جمعیت ایران توجه کنید. با توجه به روند افزایش جمعیت ایران طی دهه های اخیر، چه تغییر و تحولاتی را در آینده پیش بینی می کنید؟

میلیون نفر

یکی از مباحث مهم جمعیت، بررسی میزان افزایش و کاهش جمعیت هر کشور است. متخصصان برای دستیابی به میزان افزایش و کاهش جمعیت، رشد طبیعی جمعیت را اندازه‌گیری می‌کنند. برای اندازه‌گیری رشد طبیعی جمعیت، میزان مولید و مرگ و میر را در یک سال مشخص از هم کم، و بر تعداد کل جمعیت تقسیم، و سپس آن را به درصد بیان می‌کنند.

$$\text{رشد طبیعی جمعیت} = \frac{\text{میزان مرگ و میر} - \text{میزان مولید}}{\text{کل جمعیت همان سال}} \times 100$$

اگر میزان مولید ایران در سال ۱۳۹۲ بیش از ۱,۴۰۰,۰۰۰ نفر و مرگ و میر آن ۳۴۰,۹۹۰ نفر باشد، میزان رشد طبیعی ایران، چند درصد است؟
میزان رشد طبیعی چند کشور در جدول زیر آورده شده است. میزان رشد ایران را که به دست آوردید در جدول زیر قرار دهید. میزان رشد کشور ما به کدام کشور نزدیک‌تر است؟ کمترین و بیشترین میزان رشد، متعلق به کدام کشورهاست؟ آیا اطلاع از میزان رشد برای برنامه‌ریزان کشورها مهم است؟ چرا؟

کشور	آلمان	مکزیک	چین	پاکستان	فرانسه	نیجر	لیبی	ایران
میزان رشد طبیعی (به درصد)	۰ >	۱/۵	۰/۷	۲	۱ >	۳/۵	۴	

با توجه به اطلاعات به دست آمده، دریافتید که میزان رشد طبیعی جمعیت در جهان، یکسان نیست. برخی از کشورهای جهان رشد بیش از ۳/۵ درصد و برخی رشد منفی دارند. البته نکته مهم در رشد جمعیت، این است که نه تنها عامل طبیعی زاد و ولد در آن نقش دارد، بلکه مهاجرت از عوامل تأثیرگذار بر رشد جمعیت کشورها به شمار می‌رود. مولید و مرگ و میر، رشد طبیعی جمعیت را نشان می‌دهد که اگر مهاجرت را به آن اضافه یا از آن کم کنیم، رشد مطلق جمعیت را به دست خواهیم آورد. با کمک معلم خود و با استفاده از فرمول درصد رشد طبیعی جمعیت، فرمول رشد مطلق جمعیت را در پیرایند (کادر) زیر بنویسید:

$$\text{رشد مطلق جمعیت} = \dots \pm \dots \times 100 = \dots$$

معمولاً برنامه‌ریزان برای برنامه‌ریزی‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و فرهنگی، به آینده‌نگری جمعیتی نیاز دارند. قانون ۷۰، زمان دو برابر شدن جمعیت هر کشور را نشان می‌دهد. اطلاع از میزان رشد جمعیت، پایه محاسبه فرمول دو برابر شدن جمعیت است. زمان به دست آمده سبب می‌شود تا برای آینده، پیش‌بینی‌های لازم را انجام دهند. به نظر شما چند سال طول می‌کشد تا جمعیت کشور ما دو برابر شود؟

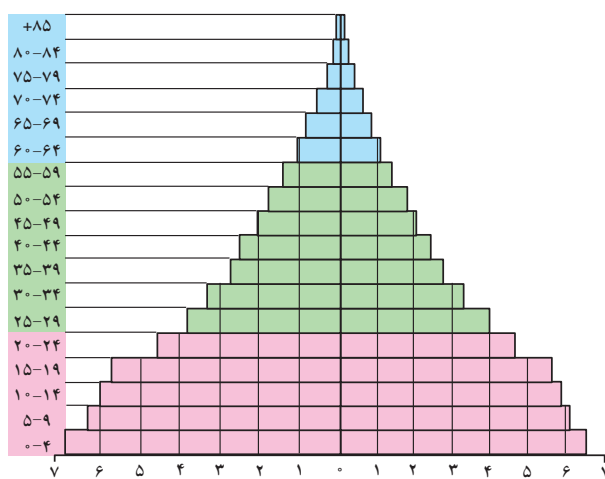
$$\frac{70}{\text{نرخ رشد جمعیت}} = \text{مدت زمان دو برابر شدن جمعیت}$$

فعالیت

میزان رشد استان محل زندگی خود را از کتاب استان‌شناسی یا سایت مرکز آمار (درگاه آمار ملی ایران) بگیرید و آن را با کشور مقایسه کنید. وضعیت استان خود را از این نظر مورد بحث و گفت‌وگو قرار دهید.

ساختمان جمعیت

در گذشته، آمار جمعیت نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ریزان داشت. اما امروزه آنان برای برنامه‌ریزی دقیق مجبورند علاوه بر تعداد جمعیت، عوامل دیگر جمعیتی را نیز در نظر بگیرند. کدام ویژگی‌های جمعیتی را می‌شناسید که در سرشماری‌ها به آنها توجه می‌شود و سرشماران، اطلاعات مربوط به آنها را جمع‌آوری می‌کنند؟

اکنون در مطالعات جمعیتی، بررسی ساختمان یا ترکیب جمعیت از اهمیت خاصی برخوردار است. ساختمان جمعیت، ویژگی‌های قابل اندازه‌گیری جمعیت را مورد بررسی قرار می‌دهد. اطلاع از وضعیت سنی و جنسی جمعیت هر کشور از موارد قابل توجه برنامه‌ریزان است. جمعیت کره زمین از لحاظ نسبت جنسی جز در زمان‌های خاص، تفاوت چندانی ندارد؛ اما در طول زمان، نسبت سنی در کشورها دچار تغییراتی می‌شود. متخصصان به دلیل اهمیت نسبت سنی در برنامه‌ریزی هر کشور از لحاظ سنی، جمعیت را به گروه‌های مختلفی دسته‌بندی کرده‌اند. هرم سنی هر کشور به برنامه‌ریزان

کمک می‌کند که با ساختمان سنی جمعیت آن کشور آشنا شوند و از آن برای برنامه‌ریزی استفاده کنند؛ به عنوان نمونه برای تحقق برنامه‌های تأمین اجتماعی، بهبود وضعیت سالمندان، ارتقای سطح سلامت جامعه، تأمین شغل برای حال و آینده، ایجاد فرصت‌های تحصیلی، تفریحی و رفاهی برای جوانان، امنیت ملی، جلوگیری از پیری جمعیتی، از اطلاعات و آمارهای سنی و جنسی جمعیت کمک می‌گیرند.

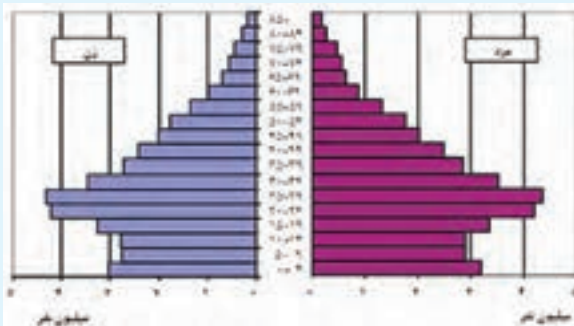
در هرم سنی صفحه قبل، زیرگروه‌های سنی را چند ساله تقسیم‌بندی کرده‌اند؟
 با توجه به رنگ‌های داده شده، تقسیم‌بندی سه گروه سنی کودکان و نوجوانان، بزرگسالان و سالمندان را در پیرامند زیر بنویسید:

تولد تا کودکان و نوجوانان
 - بزرگسالان
 - سالمندان

فعالیت

۱- با توجه به نقش و اهمیت اطلاعات و آمار در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی کشورها به عنوان عضو خانواده، جایگاه سرشماری و جمع‌آوری اطلاعات را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهید.

۲- به هرم سنی ایران در سال ۱۳۹۰ توجه کنید.

گروه‌های سنی ایران را مورد بررسی قرار دهید.

بیشترین جمعیت در کدام گروه سنی مشاهده می‌شود؟ این گروه سنی چه ویژگی‌هایی دارد؟

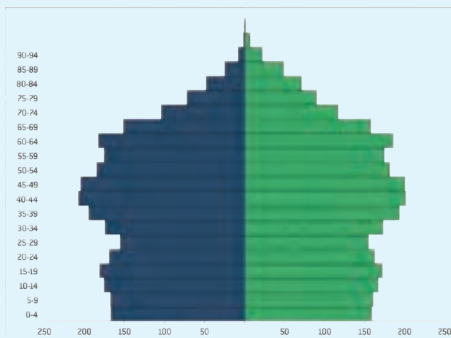
چه مزایا و محدودیت‌هایی را برای کشور ما ایجاد می‌کنند؟

۳- با کمک هرم‌های سنی زیر، به سؤالات پاسخ دهید.

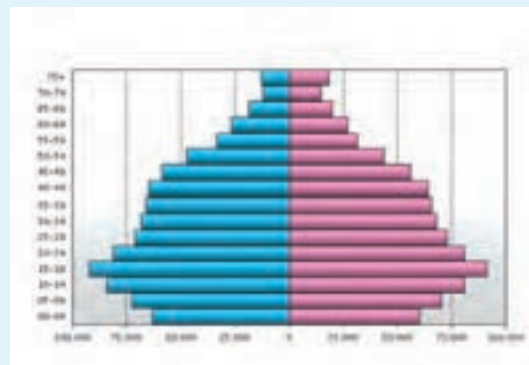
- میزان رشد موالیید در کدام کشور بیشتر است؟

- کدام کشور، افراد سالمند بیشتری دارد؟ پیامدهای آن چیست؟

- کدام کشور درصد جمعیت فعال اقتصادی بیشتر، و چه مزایا و محدودیت‌هایی پیش‌رو دارد؟

هرم سنی دانمارک

هرم سنی اندونزی

۴- به نظر شما یک هرم سنی مطلوب (جمعیت مناسب برای حال و آینده) چه شکلی دارد؟ به صورت شماتیک، هرم مناسب جمعیتی رسم کنید. دلایل خود را از چگونگی رسم هرم سنی ارائه کنید.

سیاست‌های جمعیتی

در دهه‌های اخیر، دولت‌ها پیوسته سعی کرده‌اند میزان رشد جمعیت را کنترل کنند. میزان رشد جمعیت در برنامه‌ریزی ملی کشورها نقش دارد.

ایران هم، از جمله کشورهایی است که تغییرات جمعیتی زیادی در دهه‌های اخیر داشته است. در ۸۰ سال اخیر بر اثر گسترش بهداشت و واکسیناسیون، لوله‌کشی و بهبود آب آشامیدنی، رونق صادرات نفت و واردات مواد غذایی؛ میزان مرگومیر کاهش یافته و این کاهش، سبب افزایش سریع جمعیت شده است. جدول زیر، متوسط رشد سالانه جمعیت ایران را در سال‌های ۵۵ تا ۸۵ نشان می‌دهد.

سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
میزان رشد	۲/۷	۳/۹	۱/۵	۱/۶

جدول متوسط میزان رشد جمعیت ایران

بیشترین و کمترین رشد جمعیت به کدام سال‌ها مربوط است؟ چرا؟ سیاست‌های کاهش جمعیت، سبب کاهش رشد در سال ۱۳۹۰ (۱/۴ درصد) شد. این کاهش در آینده می‌تواند مشکلاتی برای کشور ما ایجاد کند که از جمله می‌توان به برهم خوردن تعادل جمعیتی، کاهش نیروی فعال و تضعیف نیروی دفاعی کشور، اشاره کرد.

اگر سیاست کنترل جمعیت در ابعاد شدید ادامه پیدا کند، جمعیت کشور به تدریج دچار پیری و در نهایت مشکلات دیگری در بر خواهد داشت. اساساً نباید سیاست کنترل جمعیت به گونه‌ای باشد که هرم سنی کشور به سمت سالمندی و کهنسالی حرکت کند، زیرا این پدیده مانع اصلی بر سر راه توسعه اقتصادی جامعه خواهد بود.

مهاجرت

مهاجرت از عوامل مهم در تغییرات جمعیت به‌شمار می‌رود. با پیشرفت فناوری و وسایل حمل و نقل، حرکت و جابه‌جایی نسبت به گذشته افزایش یافته است. افراد در مهاجرت بین دو واحد جغرافیایی جابه‌جا می‌شوند. بعضی از متخصصان، مهاجرت از ابتدای قرن بیستم تا به حال را در سه شکل بیان کرده‌اند.

۱ مهاجرت روستاییان به شهر که باعث جذب نیروی انسانی جوان از روستا به شهر می‌شود. این مهاجرت در اقتصاد کشور با از دست دادن نیروی کار روستا و افزایش جمعیت فعال اقتصادی شهر، خود را نشان می‌دهد.

۲ مهاجرت‌های گروهی که براساس تصمیمات سیاسی انجام می‌شود.

۳ مهاجرت که افراد از یک کشور به کشور دیگر جابه‌جا می‌شوند.

مهاجرت به هر شکلی که انجام شود، برای کشوری که افراد از آن خارج می‌شوند (مهاجر فرست) و همچنین برای کشوری که افراد به آن وارد می‌شوند (مهاجرپذیر) تغییرات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و محیط زیستی را به همراه دارد. در کشور ما، مهاجرت روستاییان به شهرها از مهم‌ترین مهاجرت‌ها در دهه‌های اخیر به‌شمار می‌رود.

نکته قابل توجه در مهاجرت این است که اعضای یک خانواده با هم به دنیا نمی‌آیند و با هم از دنیا نمی‌روند (مگر در سوانح)، ولی اغلب، اعضای خانوارها با هم مهاجرت می‌کنند و حتی در مواردی، چندین خانواده یا کلیه ساکنان یک محل یا منطقه به‌خاطر عامل یا عوامل مشترک، جابه‌جا می‌شوند. به همین خاطر، مطالعه مهاجرت در بحث تغییرات جمعیت مهم است.

نقشهٔ زیر، مسیر عمدهٔ مهاجرت در کشور ایران، طی سال‌های ۹۰-۱۳۷۵ را نشان می‌دهد. کدام استان‌های ایران، مهاجرپذیر و کدام مهاجرفرست هستند؟ مهاجرپذیرترین استان کدام است؟

مسیرهای عمدهٔ مهاجرت طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰

اطلاعات زیر به برخی از عوامل انسانی و طبیعی که در ایران سبب مهاجرت شده است، اشاره دارد.

آریایی‌ها از شمال دریای خزر به علت
سرما و از دست دادن چراگاه‌ها، به
سمت جنوب دریای خزر (ایران)
مهاجرت کردند.

شاه عباس برای حفظ مرزهای شمالی
ایران، تعدادی از قبایل کُرد را، که به
رزم‌آوری و سلحشوری، مشهور بودند
به نواحی شمال‌شرقی کشور فرستاد.

پس از اصلاحات ارضی در دههٔ ۴۰،
تعداد زیادی از روستاییان به علت
نداشتن زمین و مشکلات اقتصادی به
شهرهای بزرگ مهاجرت کردند.

خشک شدن منابع آب منطقه سیستان،
که ناشی از بی‌توجهی به بند تاریخی
هیرمند بود، باعث مهاجرت سیستانی‌ها
به سرزمین گرگان شد.

فعالیت

دربارهٔ ویژگی‌های جمعیت استان خود، بحث و گفت‌وگو کنید. استان شما در مورد مهاجرت، ترکیب سنی و جنسی چه وضعیتی دارد؟

آغاز جنگ تحمیلی،

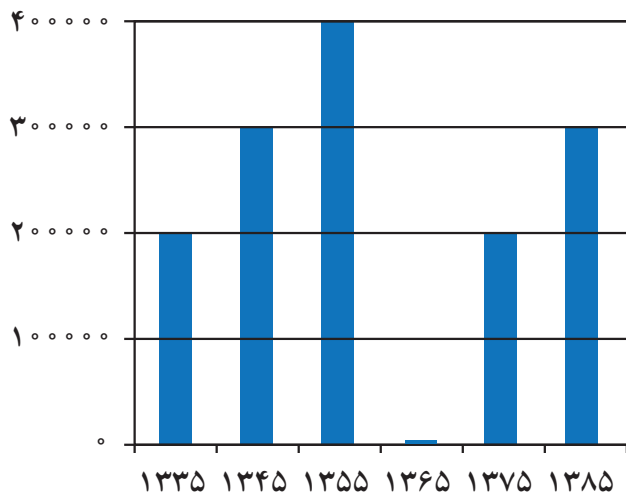
۱۳۵۹

پالایشگاه آبادان

بزرگ‌ترین پالایشگاه جهان،

۱۳۱۷

نمودار تغییرات جمعیتی شهر آبادان ۱۳۳۵-۱۳۸۵

ایجاد منطقه آزاد اقتصادی اروند

در آبادان، ۱۳۹۲

آبادان صادرکننده

فراورده‌های نفتی،

۱۳۴۲

فعالیت

به اطلاعات داده شده از شهر آبادان، توجه کنید. این اطلاعات، تغییرات جمعیتی این شهر را طی چند دهه نشان می‌دهد. با توجه به سؤالات داده شده، با یکدیگر بحث و گفت‌وگو کنید؛ سپس پاسخ خود را ارائه کنید.

– مهاجرت اجباری و اختیاری مربوط به چه سال‌هایی می‌باشد؟

– عوامل انسانی و طبیعی اثرگذار بر این نوع مهاجرت‌ها، کدام است؟

تقسیمات کشوری ایران

به تصاویر شناسنامه‌های زیر توجه کنید. به نظر شما موارد مشخص شده با رنگ سفید به چه مفهوم جغرافیایی در ایران اشاره دارد؟

فعالیت

صفحه خالی شناسنامه را با مشخصات خود پر کنید و نام هر کدام از تقسیمات ذکر شده را با توجه به صفحه اول شناسنامه خودتان تکمیل نمایید.

- سابقه تقسیمات کشوری در ایران

سابقه تقسیمات کشوری در ایران به زمان داریوش اول، پادشاه هخامنشی برمی‌گردد که برای اداره بهتر، آن را به قسمت‌هایی به نام ساتراپ تقسیم کرده بود. تقسیمات سرزمینی را به ایرانیان نسبت می‌دهند. در زمان ساسانیان، کشور به سرزمین (ایالت)، حوزه (استان)، قسوق (شهرستان) و رستاک (دهستان) تقسیم شده بود. پس از ورود اسلام به ایران، خلیفه مسلمین برای هر شهر، حاکمی تعیین کرد و تمام کارها به حاکمان سپرده شد و هر کدام از آنها بر ولایتی حکمرانی می‌کردند. بعد از حمله مغول از تقسیم‌بندی ایالتی استفاده، و ایران به ایالات متعددی تقسیم شد. در زمان صفویه، افشاریه و زندیه، عناصر اصلی تقسیمات کشوری به ترتیب، عبارت بود از: ایالت، ولایت، بلوک و قصبه. ایران در زمان قاجاریه، دارای چهار ایالت ۱- آذربایجان ۲- خراسان و سیستان ۳- فارس و بندر ۴- کرمان و بلوچستان و ۲۳ ولایت بود.

نقشه تقسیمات کشوری ایران در زمان هخامنشیان

نقشه تقسیمات کشوری ایران در زمان صفویه

در سال ۱۳۱۶ با تصویب قانون تقسیمات کشوری، ایران به ده استان و ۴۹ شهرستان تقسیم شد. در این قانون، هر استان به چند شهرستان و هر شهرستان به چند بخش و هر بخش به چند دهستان و هر دهستان به چند قصبه تقسیم شد.

نقشه تقسیمات کشوری ایران در آبان ماه ۱۳۱۶

تقسیمات کشوری در ایران

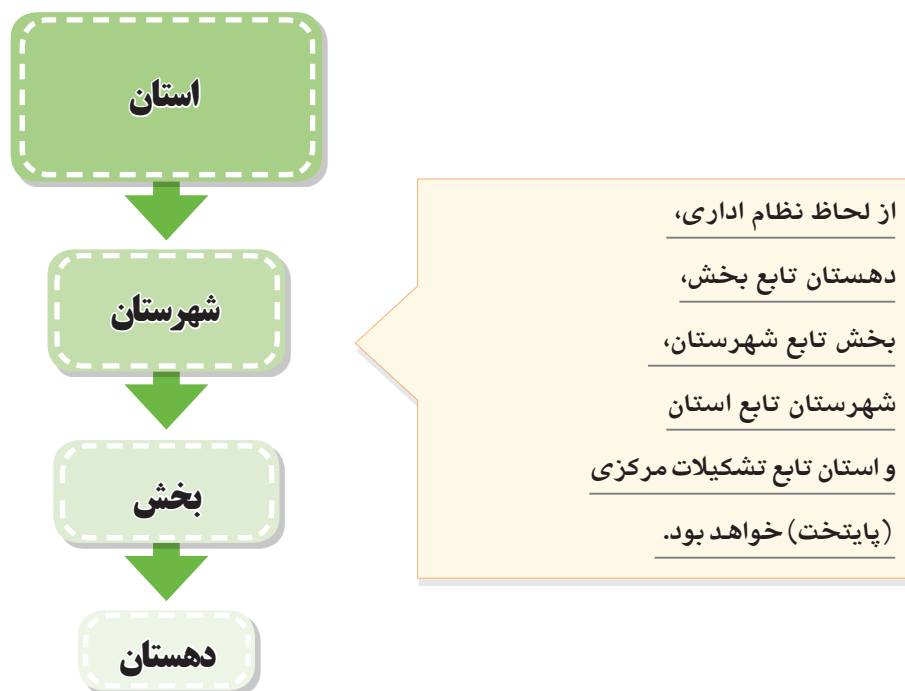
برای اداره بهتر کشور، مناسب‌تر این است که آن را به واحدهای کوچک‌تری تقسیم کنند. این کار به منظور عرضه خدمات مناسب‌تر و تأمین نیازهای مردم در حال حاضر با اداره مطلوب‌تر صورت می‌گیرد. این تقسیمات، متناسب با موقعیت و زمان، تغییر می‌یابد. تقسیمات کشوری ایران در حال حاضر عبارت است از:

استان: واحدی از تقسیمات کشوری است که با محدوده جغرافیایی معین، از به هم پیوستن چند شهرستان هم‌جوار با توجه به موقعیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی تشکیل می‌شود. استان، توسط استاندار اداره می‌شود.

شهرستان: واحدی از تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند بخش هم جوار تشکیل شده که از نظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، واحد متناسب و همگنی را به وجود آورده است. شهرستان توسط فرماندار اداره می‌شود.

بخش: واحدی از تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند دهستان هم جوار، شامل چندین مزرعه، مکان، روستا و احیاناً شهر تشکیل شده که از نظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، واحد همگنی را به وجود آورده است. بخش، توسط بخشدار اداره می‌شود.

دهستان: کوچک‌ترین واحد تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند روستا، مکان و مزرعه هم جوار تشکیل می‌شود و از لحاظ محیط طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی همگن است و امکان خدمات‌رسانی و برنامه‌ریزی در سامانه و شبکه‌ای واحد را فراهم می‌سازد. دهستان توسط ده‌دار اداره می‌شود.

بیشتر بدانیم

براساس آخرین تقسیمات کشوری تا پایان سال ۱۳۹۳، کشور ایران از ۳۱ استان، ۴۲۹ شهرستان، ۱۰۵۷ بخش، ۲۵۸۹ دهستان و ۱۲۴۳ شهر، تشکیل یافته است.

روستا	شهر	دهستان	بخش	شهرستان	استان	کشور	واحد تقسیمات کشوری
دهیار	شهردار	دهدار	بخشدار	فرماندار	استاندار	وزیر کشور	مسئول
دهیاری	شهرداری	دهداری	بخشداری	فرمانداری	استانداری	وزارت کشور	واحد اداری

نقشه تقسیمات کشوری در ایران

۱۷- فارس	۱- آذربایجان غربی
۱۸- قزوین	۲- آذربایجان شرقی
۱۹- قم	۳- اردبیل
۲۰- کردستان	۴- اصفهان
۲۱- کرمان	۵- البرز
۲۲- کرمانشاه	۶- ایلام
۲۳- کهگیلویه و بویراحمد	۷- بوشهر
۲۴- گلستان	۸- تهران
۲۵- گیلان	۹- چهارمحال و بختیاری
۲۶- لرستان	۱۰- خراسان جنوبی
۲۷- مازندران	۱۱- خراسان رضوی
۲۸- مرکزی	۱۲- خراسان شمالی
۲۹- هرمزگان	۱۳- خوزستان
۳۰- همدان	۱۴- زنجان
۳۱- یزد	۱۵- سمنان
	۱۶- سیستان و بلوچستان

تقسیمات کشوری از دیدگاه نقشه

شهرستان قاننات

استان خراسان جنوبی

دهستان پسکوه

بخش سده

فعالیت

با توجه به مطالب کتاب استان‌شناسی خود:

- ۱- به طور گروهی، نقشه استان خود را ترسیم، و شهرستان‌های آن را مشخص کنید.
- ۲- با مراجعه به بخش تقسیمات کشوری، وضعیت محل زندگی خود را از نظر قرارگیری در شهرستان، بخش، روستا و شهر، مشخص، و مانند تصاویر بالا برای هر کدام، نقشه‌ای تهیه کنید.
- ۳- با مراجعه به سایت اینترنتی استانداری یا اداره سیاسی محل زندگی خود، جدیدترین تغییرات تقسیمات کشوری استان خود را تهیه، و به کلاس گزارش کنید.

سکونتگاه‌های شهری و روستایی

شکل‌گیری سکونتگاه‌ها

به‌عنوان درس توجه کنید. به نظر شما سکونتگاه چه مفهومی دارد؟ کدام یک از تصاویر زیر معنای سکونتگاه را به نمایش می‌گذارد؟

خانه

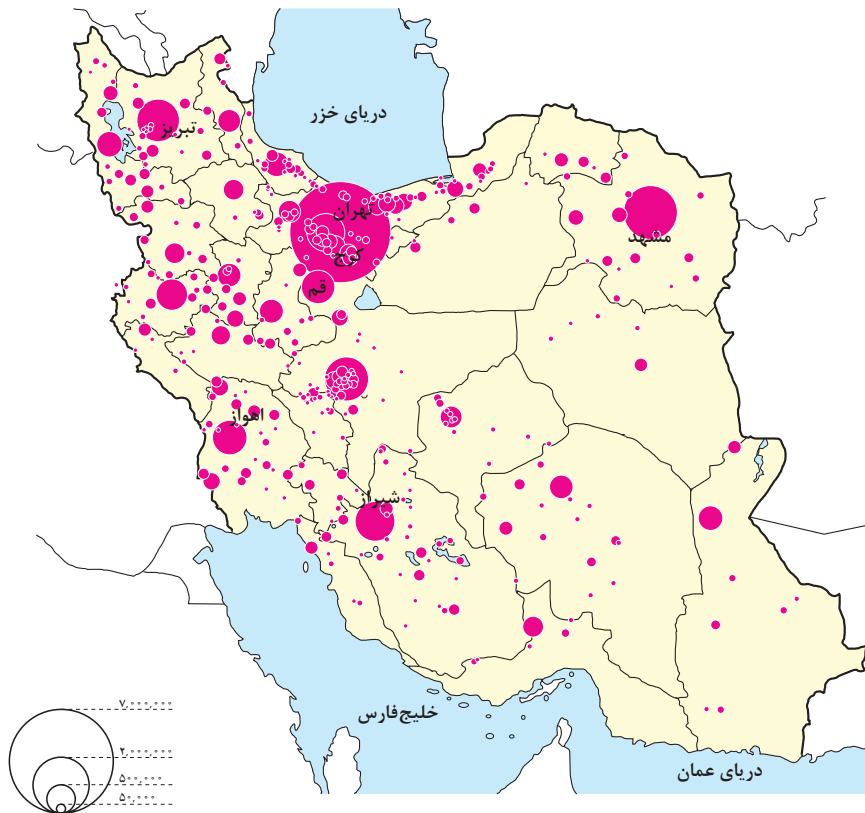

سکونتگاه

شاید از نظر شما هر دو تصویر، سکونتگاه را به نمایش گذاشته است؛ اما از دیدگاه دانش جغرافیا، سکونتگاه محلی است از مجموعه مساکن که عوامل طبیعی و انسانی در شکل‌گیری آن نقش دارند. هر شهر و روستا یک سکونتگاه است.

عواملی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های شهری و روستایی ایران نقش دارند. آب، بین این عوامل، بیشترین اهمیت را داشته است. بسیاری از سکونتگاه‌های اولیه، در کنار رودها به‌وجود آمده است. آب در هر مکان، در تمایل انسان به کار کشاورزی و ساکن شدن به‌صورت دائم در مکان، عامل مهمی است. با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه‌ها به نام روستا پدید آمد. افزایش جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی، زمینه‌ساز ایجاد شهرهای اولیه شد. به نظر شما به‌جز آب، چه عامل یا عواملی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها اثرگذار است؟ اگر در زمان شکل‌گیری یک سکونتگاه روستایی آب به اندازه کافی باشد اما خاک، حاصلخیزی لازم را نداشته باشد، چه وضعی پیش می‌آید؟ اطلاعات داده شده به شما کمک می‌کند که علاوه بر آب، سایر عوامل اثرگذار را در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها شناسایی کنید.

عرض‌های جغرافیایی	درصد شهر	تعداد شهر	درصد شهرها	ارتفاع
۳۵ تا ۴۰ درجه	۶۳٪	۴۴۹	۲۷٪	زیر سطح دریا تا ۵۰۰ متر
۳۰ تا ۳۵ درجه	۳۳٪	۴۱۴	۱۳٪	۵۰۰-۱۰۰۰
۲۵ تا ۳۰ درجه	۱۳٪	۳۹۸	۵۳٪	۱۰۰۰-۲۰۰۰
			۷٪	۲۰۰۰ به بالا

نقشه پراکندهی جغرافیای نقاط شهری ایران در سال ۱۳۹۰

آیا می‌دانید بزرگ‌ترین شهرهای ایران در گذشته، در مسیر راه‌های کاروان‌رو و بازرگانی داخلی یا خارجی شکل گرفته است؟

نقشه راه ابریشم

۱- آیا نقش عوامل اثرگذار بر شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در گذشته و اکنون یکسان است؟ چه عواملی در سال‌های اخیر در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها اثر بیشتری دارد؟

۲- با استفاده از مطالب کتاب استان‌شناسی و کمک معلم و هم‌کلاسی‌هایتان، علت شکل‌گیری شهر یا روستای محل زندگی خود را بررسی، و به‌صورت گزارش به کلاس ارائه کنید.

عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه‌ها

عوامل اثرگذار مانند آب، خاک، شیب زمین و... نه تنها در پیدایش سکونتگاه‌ها، بلکه در تغییرات به‌وجود آمده در آنها نقش دارد. اوضاع جغرافیایی (طبیعی، انسانی) مناسب، در گسترش سکونتگاه‌ها اثرگذار است. بسیاری از سکونتگاه‌های شهری و روستایی ایران گسترش چشمگیری داشته است. چه شهرها و روستاهایی را می‌شناسید که در دهه‌های اخیر گسترش یافته است؟ چه عوامل طبیعی و انسانی بر این گسترش اثر گذاشته است؟ گاهی عوامل طبیعی یا انسانی، موقعیتی به‌وجود می‌آورد که یک سکونتگاه اعتبار خود را از دست می‌دهد یا از بین می‌رود؛ به‌طور مثال شهر باستانی بیشاپور، که در شمال غربی کازرون قرار دارد در زمان ساسانیان از اهمیت ارتباطی مهمی در ایران برخوردار بود. این شهر تا قرن هفتم هجری، آباد و مسکونی بود. جنگ و بیماری سبب از بین رفتن این شهر شد.

شهر بیشاپور

به‌تساوی مربوط به دو سکونتگاه توجه کنید. چه عاملی بر چگونگی گسترش این سکونتگاه‌ها اثر دارد؟ این عامل بر چگونگی گسترش این سکونتگاه‌ها، چه تأثیری داشته است؟

پلان شهر تهران

روستای هیر قزوین

انواع سکونتگاه

تصاویر زیر، انواع سکونتگاه‌ها از نظر شیوه زندگی در ایران را معرفی می‌کند.

زندگی عشایری

زندگی روستایی

زندگی شهری

قدیمی‌ترین نوع سکونتگاه که در ایران شناخته شده است، سکونتگاه عشایری است. در این شیوه زندگی، سکونت و یک‌جانشینی دائمی دیده نمی‌شود. عشایر به‌طور مستقیم از منابع طبیعی استفاده می‌کنند. در ایران، وجود کوه‌های البرز و زاگرس و نیز دشت‌های پست و هموار مجاور آنها از قرن‌ها پیش اوضاع مساعدی را برای دامپروری فراهم کرده است. عشایر، زندگی اجتماعی قبیله‌ای دارند و از ایل و طایفه تشکیل شده‌اند و پیوندهای خویشاوندی با هم دارند. ایل سون، بختیاری، قشقایی و ترکمن از ایلات عمده کشور ایران هستند.

روستا، محلی است که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است و بیشتر روستاییان به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند. فضای باز اطراف روستاها، چشم‌اندازهای طبیعی زیبایی را برای روستاییان فراهم کرده است. روستاییان نسبت به آداب و رسوم محل زندگی خود، پایبند هستند. بسیاری از روستاییان در کاشت، داشت و برداشت محصول، با یکدیگر همکاری می‌کنند. آب و هوای پاک، اوضاع زندگی بهتر و سالم‌تر را برای روستاییان فراهم آورده است. معمولاً در روستاها، عرضه خدماتی نظیر بیمارستان، فروشگاه و حمل و نقل عمومی، کمتر و محدودتر است.

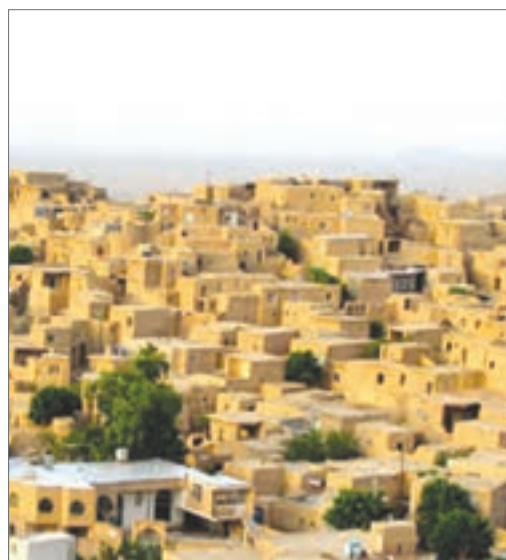
اگر جمعیت هر سکونتگاه به تعداد معینی برسد، طبق قانون، آن را شهر تلقی می‌کنند. ملاک تبدیل هر سکونتگاه روستایی به شهری در ایران به تشخیص وزارت کشور، جمعیت ۱۰/۰۰۰ نفر و داشتن شهرداری است. جمعیت زیاد شهرها به خدمات و تسهیلات بیشتری نیاز دارد. جمعیت زیاد سبب شده است خانه‌ها فشرده و محله‌ها پرتراکم شود. بیشتر مردم سکونتگاه شهری، در بخش خدمات و صنعت شاغل هستند. در شهرها تفاوت بسیاری در ارزش‌ها، آداب و رسوم و شیوه زندگی مردم وجود دارد.

تفاوت این سه نوع سکونتگاه را با توجه به اطلاعات داده شده، در جدول زیر بنویسید:

خدمات و تسهیلات	روابط اجتماعی	معیشت	جمعیت	نوع زندگی
				شهری
				روستایی
				عشایری

شکل سکونتگاه‌ها

هر سکونتگاه از اجزای مختلفی تشکیل شده است. اجزای سکونتگاه‌های روستایی شامل خانه‌ها، مزارع، چراگاه‌ها، باغ‌ها، مکان‌های عمومی، مساجد، میدان‌ها و شبکه‌ی معابر یا راه‌ها است. اجزای سکونتگاه شهری اغلب شامل کاشانه‌ها، خیابان‌ها، میدان‌ها، مکان‌های آموزشی و تفریحی، دانشگاهی، بازار و مراکز درمانی است. چگونگی قرارگیری پدیده‌های طبیعی و انسانی در سکونتگاه‌ها، شکل‌های مختلفی از سکونتگاه را به وجود آورده است. به شکل‌های زیر نگاه کنید. آیا می‌توانید تفاوت‌های آنها را پیدا کنید؟ اکنون می‌توانید دو طبقه‌بندی کلی از شکل سکونتگاه‌های روستایی را نام ببرید؟

در روستای پراکنده، خانه‌ها با فاصله از هم قرار دارد. به نظر شما زمین‌های کشاورزی در این روستاها کجا قرار دارد؟ چه مشکلاتی برای کشت در این روستاها وجود دارد؟ روستاهای متمرکز تحت تأثیر پدیده‌های اطراف خود است؛ به طور مثال روستاهایی که در منطقه‌ی ساحلی و یا کناره‌ی یک رود قرار دارد و یا در امتداد یک جاده شکل می‌گیرد، چگونه دیده می‌شود؟ روستاهایی که در اطراف چشمه‌ها، چاه‌ها و مظهر قنات‌ها گسترش می‌یابد، چه شکلی است؟ روستاهایی که در دامنه‌ی یک کوه استقرار یافته، چه شکلی است؟

روستای پلکانی

روستای میدانگاهی

روستای خطی

فعالیت

– به نظر شما، در کدام مناطق جغرافیایی ایران روستاهای متمرکز و در کدام مناطق روستاهای پراکنده وجود دارد؟ چرا؟

اصفهان شطرنجی

سکونتگاه‌های شهری هم شکل‌های گوناگون دارد. شهرها با توجه به چگونگی پیدایش و کارکردهای مختلف خود، شکل‌های متفاوت دارد. برخی از شهرها شکل ترکیبی دارند. این شهرها در دوره‌های مختلف گسترش پیدا کرده است. به همین دلیل شکل این شهرها از نوع ترکیبی است. به تصاویری از شهرهای ایران توجه کنید. آیا شکل‌گیری و گسترش این شهرها یکسان است؟ با کمک تصاویر با یکدیگر گفت‌وگو کنید.

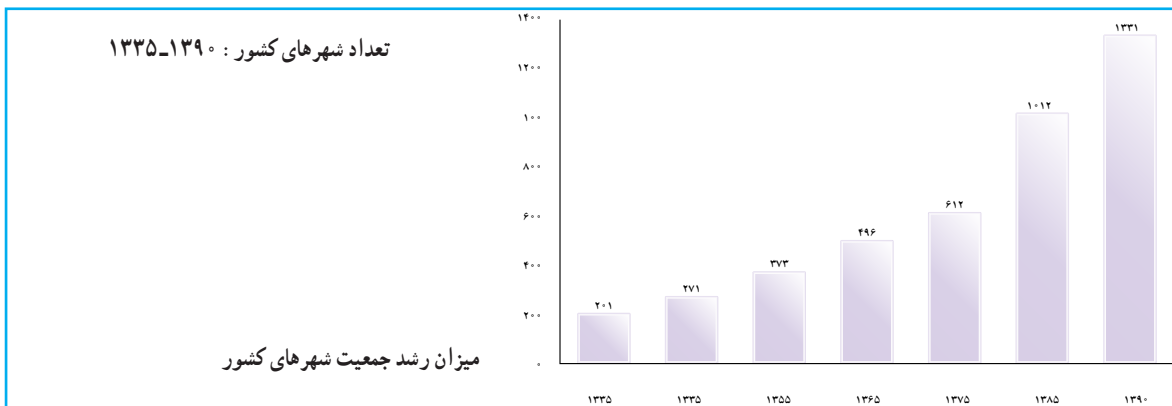
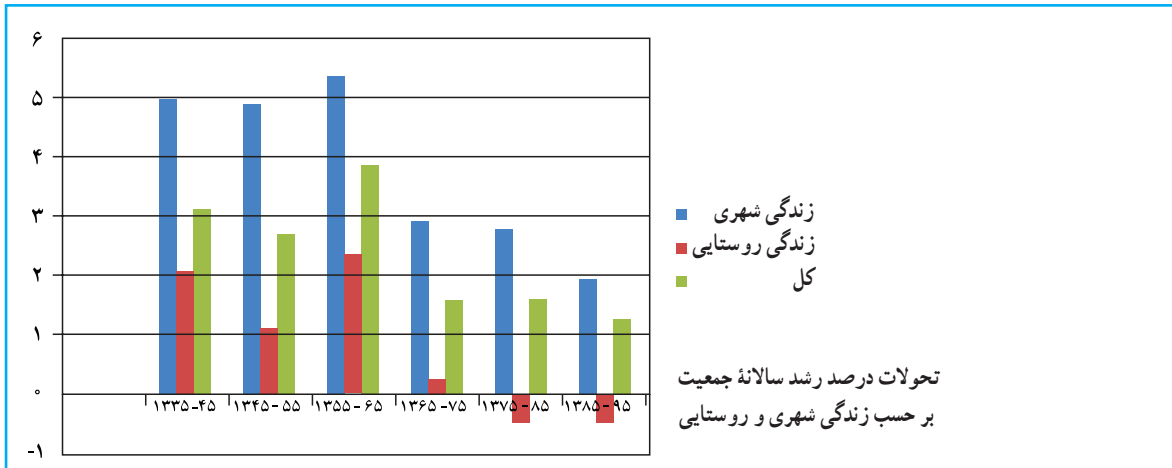
بندرعباس خطی

همدان شعاعی

تغییرات جمعیتی سکونتگاه‌های ایران

افزایش جمعیت سبب شده است که شکل‌های سکونتگاه‌ها به تدریج تغییر یابد. رشد سریع جمعیت از یک‌سو، بر تعداد جمعیت شهرها افزوده و از سوی دیگر با تبدیل نقاط روستایی به شهر (تأسیس شهرداری)، تعداد نقاط شهری را افزایش داده است. در سه دهه اخیر، ایران شاهد تغییرات زیادی در جمعیت و ظاهر سکونتگاه‌های خود بوده است. این تغییرات در شیوه زندگی اجتماعی - اقتصادی آنان هم اثر داشته است. اطلاعات زیر به شما کمک می‌کند که روند تغییرات جمعیت ایران را در دهه‌های اخیر بهتر متوجه شوید.

پیدایش شهرهای پرجمعیت؛ خوب یا بد؟

در دهه‌های اخیر، شهرنشینی در جهان گسترش یافته و رشد شتابان شهرنشینی سبب ایجاد شهرهایی با جمعیت میلیونی شده است. کشور ما هم در دهه‌های اخیر، رشد سریع شهرنشینی داشته است. از حدود سال ۱۳۶۰ ه. ش بیش از ۵۰٪ از جمعیت کشور در شهرها زندگی می‌کنند. پدیده گرایش به شهرنشینی در همه جای کشور به چشم می‌خورد؛ اما در سال‌های اخیر ۸ شهر ایران، جمعیت بیشتری را در خود جای داده است. جدول صفحه بعد، ۸ شهر کشور را نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۰ بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته است. در ایران به شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد، کلان شهر می‌گویند. در کدام قسمت از کشور تعداد بیشتری کلان شهر دیده می‌شود؟

جمعیت کلان شهرهای ایران در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰*

رتبه کشور	نام شهر	۱۳۸۵	۱۳۹۰
۱	تهران	۷/۷۰۵/۰۳۶	۸/۱۵۴/۰۵۱
۲	مشهد	۲/۴۱۰/۸۰۰	۲/۴۹/۳۷۴
۳	اصفهان	۱/۵۸۳/۶۰۹	۱/۷۵۶/۱۲۶
۴	کرج	۱/۳۷۷/۴۵۰	۱/۶۱۴/۶۲۶
۵	تبریز	۱/۳۷۸/۹۳۵	۱/۴۹۴/۹۸۸
۶	شیراز	۱/۲۱۴/۸۰۸	۱/۴۶۰/۶۶۵
۷	اهواز	۹۶۹/۸۴۳	۱/۱۱۳/۰۳۱
۸	قم	۹۵۱/۹۱۸	۱/۰۷۴/۰۳۶

* مأخذ: مرکز آمار ایران

در درس جمعیت، با جاذبه‌های شهری آشنا شده‌اید. مهاجرت در تغییر جمعیت شهری تأثیر زیادی داشته است. با اینکه شهرها به دلایل امکانات و تسهیلات، مورد توجه مهاجران بوده‌اند اما در شهرها، مخصوصاً شهرهای بزرگ، مشکلات و نارسایی‌هایی به چشم می‌خورد. این نارسایی‌ها در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، زندگی در این شهرها را دشوار کرده است. به اطلاعات داده شده توجه کنید. عواملی که سبب ایجاد وضعیت نامناسب زندگی شهری می‌شود را نام ببرید.

در روزهای اخیر بر اثر آلودگی هوا، شمار بیماران تنفسی تا ۶۰ درصد افزایش یافته است. آلودگی هوا در تهران به طور متوسط، موجب کاهش ۵ سال از عمر تهرانی‌ها شده است.

طی یک دهه گذشته، رشد قیمت مسکن، شتاب فزاینده‌ای داشته است. شهرهای بزرگ کشور وضعیت دشوارتری در این زمینه داشته است.

– در کلاس خود دو گروه مخالف و موافق زندگی در شهرهای بزرگ را تشکیل دهید. روی تخته کلاس دو ستون رسم کنید. دلایل موافقت هر گروه را از نوع زندگی موردنظر بنویسید. در پایان، نظرات خود را جمع‌بندی کنید.

نقش سکونتگاه‌ها

نقش هر سکونتگاه براساس وضع جغرافیایی آن، اعم از انسانی یا طبیعی تعیین می‌شود؛ به‌طور مثال، شهرهای مقدس مشهد و قم به دلیل وجود زیارتگاه‌ها مورد توجه زائران است. این شهرها را «زیارتگاهی» می‌نامند. شهرهای تهران و تبریز به دلیل اقامت دانشجویان از سراسر کشور، نقش دانشگاهی هم دارد. شهرهای اصفهان و اراک به دلیل وجود کارخانه‌های مهم و متعدد، نقش صنعتی دارد. اکنون با توجه به مکانی که در تصاویر به نمایش گذاشته شده است، آیا می‌توانید نقش سکونتگاه مربوط به هر تصویر را تعیین کنید؟

درباره نقش سکونتگاه‌ها به نکته‌های زیر توجه کنید.

- ◉ امروز اغلب سکونتگاه‌ها چند نقش دارد و این نقش‌ها را با هم ایفا می‌کند.
- ◉ نقش سکونتگاه در چهره و سیمای آنها منعکس می‌شود. سیمای سکونتگاه دانشگاهی با سکونتگاه صنعتی تفاوت دارد.
- ◉ ممکن است نقش سکونتگاه در طول زمان تغییر کند یا تکامل و توسعه یابد؛ مثلاً سکونتگاه صنعتی به تدریج نقش‌های اداری و سیاسی را نیز به عهده بگیرد.

۱- با توجه به وضع جغرافیایی و یا نقش سکونتگاه، جدول زیر را کامل کنید.

نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی	نمونه	نقش سکونتگاه	وضع جغرافیایی
	اداری و سیاسی	سرعین	بندری	قرار گرفتن در کنار دریا
پیرانشهر	نظامی			چشمه آب معدنی
	مفاخر تاریخی		زیارتگاهی
	بنایی تاریخی		معدنی
	دانشگاه‌های بزرگ

۲- شغل بیشتر مردم شهر و یا روستایی که شما در آنجا زندگی می‌کنید، چیست؟ چه امکان یا وضعی در محل زندگی شما به چشم می‌خورد که سبب روی آوری مردم به این شغل یا شغل‌ها شده است؟ توضیح دهید.

شهرگزیزی

با توجه به مشکلات شهرهای بزرگ در سال‌های اخیر از جمله آلودگی هوا، گرانی مسکن و آسیب‌های اجتماعی، حرکت جمعیت از شهرهای بزرگ به مکان‌های کوچک‌تر یا روستاها آغاز شده است. این پدیده را «شهرگزیزی یا مهاجرت معکوس» می‌گویند.

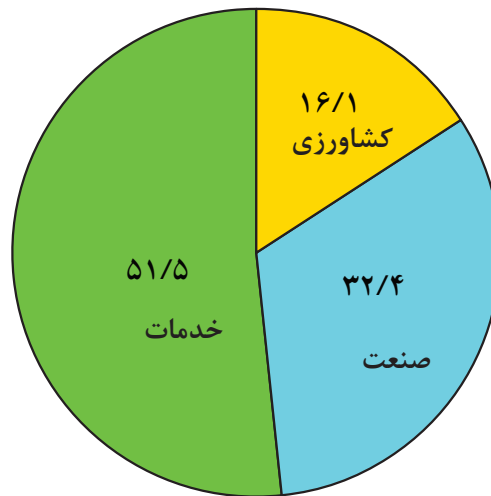
روستایی در منطقه طالقان

بسیاری از شهرنشینان آرزوی رفتن به مکانی شبیه به تصویر بالا را دارند. برخی از مردم با رفتن به این مکان‌ها در روزهای تعطیل، به رفع خستگی در طول هفته می‌پردازند؛ اما برخی از مردم اقامت کوتاه مدت در این مکان‌ها آنها را راضی نمی‌کند. این افراد ترجیح می‌دهند با تملک خانه‌ای در نواحی دارای مواهب طبیعی، از امکانات آنجا بهره‌مند شوند.

- در گروه‌های کلاسی خود، پیامدهای مثبت و منفی ناشی از مهاجرت معکوس را مورد بررسی قرار دهید.

توان‌های اقتصادی ایران

در درس‌های گذشته خواندید که کشور عزیز ما به علت موقعیت نسبی و ریاضی، وجود ناهمواری‌ها، وضعیت آب و هوایی و جمعیت توانمند، استعدادها و توان خاصی دارد. بهره‌گیری از توان‌های محیطی، با هدف تأمین معاش و توجه به ابعاد مکانی در برنامه‌ریزی‌ها، به عدالت اجتماعی و اقتصادی و تعادل منطقه‌ای انواع فعالیت‌ها منجر می‌شود. ساماندهی فعالیت‌های انسان در مکان، براساس توان محیطی می‌تواند از صدمات ناشی از بهره‌گیری انسان از محیط بکاهد و زمینه‌های رسیدن به توسعه پایدار را فراهم سازد. توسعه پایدار به معنای تأمین نیازهای امروز، بدون کاستن از توانمندی‌های نسل‌های آینده است. بنابراین، شناخت توان‌های جغرافیایی و درک صحیح ظرفیت‌های محیطی ایران، راه‌حل مناسبی برای رسیدن به اهداف توسعه پایدار است. در این درس با توان‌های اقتصادی، که می‌تواند در رسیدن ما به توسعه اقتصادی نقش مهمی داشته باشد، آشنا می‌شویم.

نمودار سهم شاغلان بخش‌های مختلف اقتصادی در ایران

به نمودار بالا توجه کنید. چه نتیجه‌ای از آن می‌گیرید؟

بخش کشاورزی

یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان، نیاز به غذا است. به‌منظور برطرف کردن این نیاز، شکلی از رابطه بین انسان و محیط طبیعی ایجاد شده است که آن را «کشاورزی» می‌نامیم. این بخش به دلیل ایفای نقش حیاتی در تأمین مواد غذایی سالم، خودکفایی، ایجاد اشتغال و بهره‌مندی صحیح از مواهب الهی مانند آب و خاک، در اقتصاد کشور نقش بسیار مهمی دارد. کشاورزی از فعالیت‌های اساسی و زیربنایی در اقتصاد ایران است که در سایه تلاش روستاییان زحمتکش محصولات با کیفیت به بازار عرضه می‌شود. این بخش شامل فعالیت‌های گوناگونی است. مهم‌ترین فعالیت‌ها در این بخش عبارت است از: زراعت، باغداری و دامداری.

پرورش دام - لرستان

کشت گندم - ملایر - همدان

باغ انگور - ارومیه - آذربایجان غربی

به تصاویر زیر نگاه کنید. به نظر شما این فعالیت‌ها کدام یک از بخش‌های دیگر کشاورزی را پوشش می‌دهد؟ کدام شرایط اقلیمی و جغرافیایی در ایجاد این نوع فعالیت‌ها تأثیرگذار است؟

..... ۱

..... ۲

..... ۳

تنوع وضعیت آب و هوایی در ایران، موقعیت مساعدی را برای تولید انواع محصولات زراعی فراهم آورده است. انواع غلات، حبوبات، سبزیجات و محصولات جالیزی، نباتات علوفه‌ای و محصولات صنعتی، از جمله محصولاتی است که در اقصی نقاط ایران کشت می‌شود.

برداشت سیب زمینی - البرز

برداشت گندم - فارس

با اینکه فعالیت‌های زراعی در کشورمان بسیار گوناگون است، محدودیت در منابع آب و خاک، بهره‌وری کم، وجود آفات و خسارات طبیعی، نوسانات آب و هوایی، بی‌ثباتی در قیمت محصولات و... از جمله مشکلات تولیدات زراعی در کشور است که باعث شده است کشورمان در تأمین برخی محصولات زراعی به واردات وابسته باشد.

باغداری

اختلاف شدید درجه حرارت روزانه و سالانه در نواحی مختلف ایران، سبب ایجاد تنوع فراوان در تولیدات باغی شده است. کشور ما برای تولیدات باغی از مزیت‌های زیادی برخوردار است؛ زیرا امکان کشت انواع گوناگون میوه‌های سردسیری، نیمه‌گرمسیری و گرمسیری را دارد. این بخش از کشاورزی، از مهم‌ترین اقلام صادراتی کشور است که هر ساله ارزش فراوانی را وارد کشور می‌کند. گونه‌های بی‌نظیری مانند پسته، انار و خرما، ایرانی در جهان بی‌همتاست.

پسته - رفسنجان - کرمان

انار ساوه - مرکزی

خرما - آبپخش - بوشهر

با توجه به استعدادهای متفاوت نواحی مختلف کشور در زمینه تولیدات باغی، هر استانی میوه‌های ویژه خود را تولید می‌کند. جدول زیر، پراکندگی تولید سالانه میوه را در کشور ما نشان می‌دهد.

نام محصول	میزان تولید (میلیون تن)	استان‌های اصلی تولیدکننده
سیب درختی	۳/۴	آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، تهران، فارس
انگور	۳/۱	فارس، همدان، خراسان رضوی، قزوین
پرتقال	۱/۹	مازندران، فارس، کرمان
خرما	۱/۱	کرمان، سیستان و بلوچستان، خوزستان، بوشهر
انار	۹	فارس، مرکزی، خراسان رضوی، یزد
پسته	۲۴	کرمان، خراسان رضوی، یزد، فارس

جدول پراکندگی تولید سالانه میوه در کشور

امروزه با توجه به مشکل کاهش منابع آبی کشور، توصیه می‌شود محور توسعه کشاورزی از زراعت به توسعه باغداری با روش‌های مدرن آبیاری تغییر یابد. این موضوع را در کلاس طرح نموده و در مورد آن بحث کنید.

استفاده از کشت گلخانه‌ای، یکی از روش‌هایی است که بین باغداران ایرانی رایج شده است؛ زیرا مزایای فراوانی دارد؛ از جمله:

- ۱- کاهش مصرف آب
- ۲- تولید در همه طول سال و همه جا
- ۳- کنترل بهتر وضعیت کشت

کشت گلخانه‌ای توت فرنگی - هشتگرد البرز

فعالیت

- ۱- علت و تنوع پراکندگی محصولات باغی و زراعی را در استان خود بررسی کنید.
- ۲- آیا در استان محل زندگی شما کشت گلخانه‌ای رواج دارد؟ چه نوع محصولی در آنجا کشت می‌شود؟

دامداری

بسیاری از مواد غذایی که ما مصرف می‌کنیم، مستقیم یا غیرمستقیم از راه دامداری به دست می‌آید. گستردگی زیاد در عرض جغرافیایی، وجود گونه‌های متنوع دامی، تنوع اقلیمی و تنوع گونه‌های گیاهی، وضع مناسبی را برای کشورمان به‌منظور پرورش انواع دام فراهم کرده است. علاوه بر آن روند روبه رشد صنایع تبدیلی، وجود نیروی انسانی متخصص و ماهر و استفاده از روش‌های علمی در مجموع، باعث رشد این بخش از اقتصاد کشور ما شده است.

پرورش بلدرچین - گالیکش - استان گلستان

پرورش شترمرغ - استان اصفهان

پرورش شتر - استان هرمزگان

تولید محصولات دامی باعث رونق صنایع غذایی در کشور شده است. این صنایع در اقتصاد غذایی، اشتغال، تولید ناخالص داخلی، امنیت غذایی و صادرات کشور نقش مهمی دارد. یکی از تولیدکنندگان محصولات دامی، عشایر غیور و زحمت کش هستند، هر چند جمعیت عشایری کمتر از ۲٪ از جمعیت کشور است، آنان ۲۵٪ واحد دامی و ۲۰٪ از تولید پروتئین مربوط به دام را به خود اختصاص داده‌اند.

فعالیت

- ۱- در استان محل زندگی شما کدام گروه از تولیدات دامی و صنایع غذایی وجود دارد؟
- ۲- آیا ارتباطی بین محیطی محل زندگی شما با این فعالیت‌ها وجود دارد؟

بخش صنعت و معدن

صنعت شامل مجموعه فعالیت‌هایی است که به تغییر شکل فیزیکی یا شیمیایی مواد مختلف و تبدیل آنها به محصولات جدید منجر می‌شود؛ اعم از اینکه این تغییرات با دست یا ماشین در کارگاه و یا منزل انجام شود. بخش صنعت، محرک اصلی رشد، موفقیت و نوآوری کشورها به‌شمار می‌رود. فعالیت در این بخش به ایجاد اشتغال منجر خواهد شد. بسیاری از مشاغل به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به صنعت وابسته است. بخش صنعت در تجارت، تحقیق، توسعه و بهره‌وری سهم قابل توجهی دارد.

تقسیم‌بندی صنایع در ایران: صنایع اصلی کشور را می‌توانیم به دو گروه «صنایع دستی» و «صنایع ماشینی» تقسیم‌بندی کنیم.

صنایع دستی: به آن دسته از فعالیت‌هایی گفته می‌شود که عمدتاً با استفاده از مواد اولیه بومی و به کارگیری ابزار و وسایل ساده دستی، در قسمتی از مراحل اساسی تولید و به ساخت محصولی منجر می‌شود که در هر واحد آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر به‌گونه‌ای تجلی می‌یابد.

به تصاویر زیر نگاه کنید. آیا تصاویر زیر می‌تواند فرهنگ و دیدگاه مناطق تولیدکننده آن را نشان دهد؟

کارگاه سفال - لالچین - همدان

کارگاه شیشه‌گری - اسلام شهر - تهران

یکی از صنایع دستی مهم ایران فرش دستبافت است. کشور ما یکی از صادرکنندگان عمده این فرش در جهان است که به دلیل بافت و نقش و نگار خاص، از اهمیت و شهرت بین‌المللی برخوردار است.

فعالیت

کدام صنایع دستی در محل زندگی شما پر رونق است؟ چرا؟

صنایع ماشینی: شامل صنایع نفت و گاز، پتروشیمی، فلزات اساسی، خودروسازی، ماشین‌سازی، صنایع شیمیایی و صنایع غذایی می‌شود.

تولید فولاد - اهواز

ذوب آهن - اصفهان

صنایع مربوط به فلزات اساسی، از جمله صنایع ماشینی است که شامل صنعت فولاد، آلومینیوم، مس، سرب و روی می‌شود. بخش زیادی از صادرات غیرنفتی کشور را این بخش صنعتی پوشش می‌دهد.

صنایع خودروسازی: صنعت خودروسازی یکی از شاخه‌های توسعه یافتگی کشور است که می‌تواند فرصت‌های شغلی بسیاری برای کشور فراهم آورد و از جمله صناعی است که در سند چشم‌انداز به آن توجه خاصی شده است. دو شرکت بزرگ ایران خودرو و پارس خودرو (سایپا)، بخش عمده‌ای از خودروهای کشور را تولید می‌کنند.

کارخانه ایران خودرو - تهران

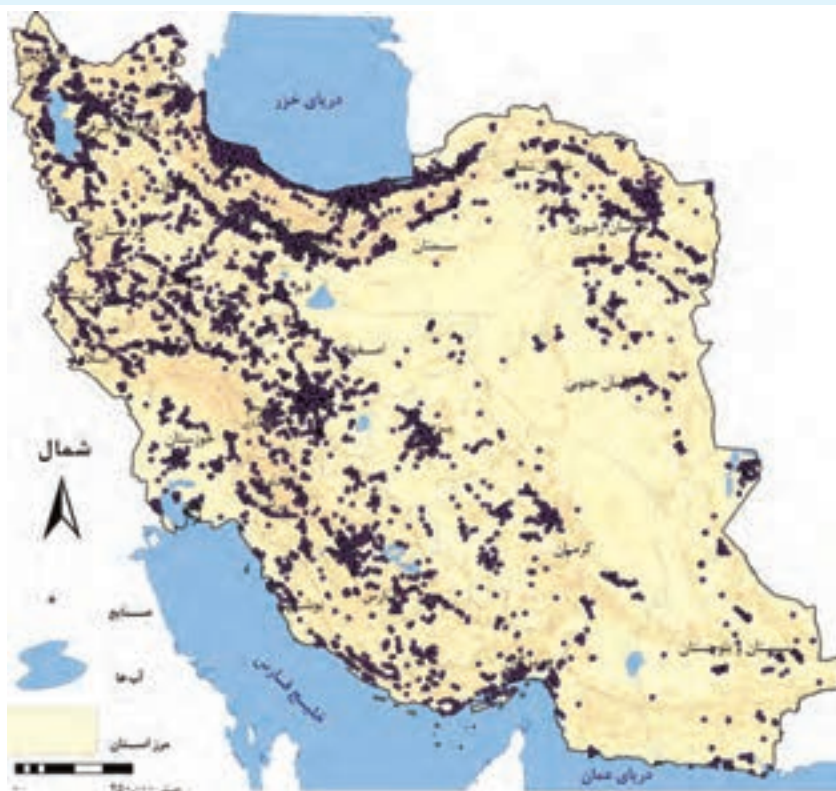
صنایع پتروشیمی: از جمله صنایع مهم کشورمان صنعت پتروشیمی است که بعد از نفت و گاز، بزرگ‌ترین بخش صنعتی کشور به‌شمار می‌رود. مواد پتروشیمی در تولید انواع لاستیک، پلاستیک، شوینده، چسب، کود، رنگ، الیاف مصنوعی و... کاربرد دارد.

پتروشیمی - بندر امام خمینی

فعالیت

در استان شما کدام صنایع ماشینی وجود دارد؟ دلایل تولید این محصولات را بیان کنید.

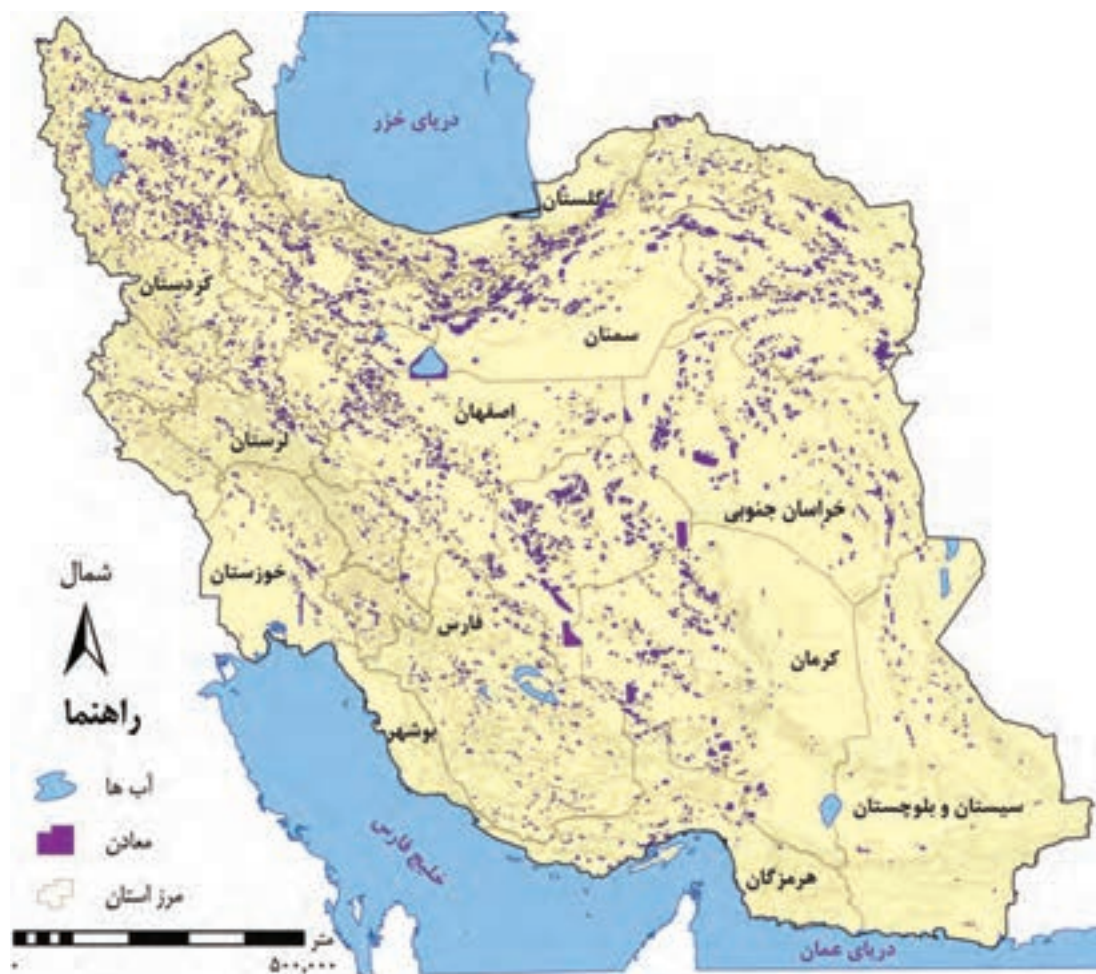
نقشه پراکندگی صنایع ایران

معادن

ایران یکی از کهن‌ترین تمدن‌های جهانی در کشف معادن است و امروزه با وجود بیش از ۷۰ نوع ماده معدنی، یکی از قدرت‌های برتر معدنی جهان است. در کشور ما موادی مانند نفت، گاز، بوکسیت، مس، روی، سرب، سنگ آهن و... وجود دارد.

همچنین بخش معدن یکی از بخش‌های مهم اشتغال در کشورمان است. استان‌های یزد، کرمان و اصفهان بیشترین شاغلان بخش معدن کشور را دارند.

با مقایسه دو نقشه پراکندگی معادن و صنایع ایران، به چه نتیجه‌ای دست می‌یابید؟

نقشه پراکندگی معادن ایران

عدم تعادل در پراکندگی قطب‌های صنعتی در سطح کشور نشان می‌دهد که به توان و ظرفیت‌های محیطی ایران به‌طور کامل توجه نشده است. به‌طور مثال می‌توان به نواحی شرقی و مرکزی کشور اشاره کرد که از نظر ذخایر و مواد اولیه غنی هستند ولی به دلیل اینکه به صورت محدود مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند با رشد صنعتی روبه‌رو نبوده‌اند. اگر در استفاده از منابع طبیعی، ویژگی‌ها و توان محیطی آن منطقه مورد بررسی قرار گیرد، همه مناطق کشور می‌توانند متناسب با امکان‌های طبیعی و انسانی خود توسعه یابند.

خدمات: به زنجیره فعالیت‌های مالی، مدیریتی، بهداشتی، آموزشی، انتظامی، اطلاعاتی، گردشگری، تجارت و بازرگانی که به‌طور غیرمستقیم در بهبود کیفیت و کمیت تولیدات کشور مؤثرند، «خدمات» گویند. این خدمات در کشور ما به‌وسیله بخش خصوصی و دولتی به مردم عرضه می‌شود. به تصاویر زیر نگاه کنید و نوع خدمات آنها را تعیین کنید.

گردشگری: یکی از خدمات مهم، که امروزه مورد توجه بسیاری از کشورها قرار دارد، گردشگری است. گردشگری در ردیف شغل‌های پر درآمد، پاک و کم هزینه است که برای کشور میزبان می‌تواند اشتغال‌زایی، توسعه و رونق اقتصادی، و ارتباطات جهانی سازنده ایجاد کند. کشور ما برای جذب گردشگران داخلی یا خارجی توانمندی‌های فراوانی دارد؛ به شکلی که سازمان جهانی گردشگری (WTO) ایران را از نظر جاذبه‌های طبیعی، در رتبه پنجم و از نظر جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی در رتبه دهم جهانی قرار داده است. موارد زیر توانمندی‌های متعدد ایران را برای گسترش این بخش از خدمات نشان می‌دهد.

۷ وجود مراکز گوناگون فرهنگی مانند موزه‌ها، جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، مراکز علمی و تفریحی، مراکز خرید، مراکز درمانی و... که هر کدام مقصد بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی است.

۸ وجود مراکز ارزشمند دینی، مذهبی، زیارتگاهی و اماکن مقدس کشور

۱ موقعیت ریاضی کشورمان و گستردگی آن در عرض جغرافیایی باعث تنوع اقلیمی و چشم‌اندازهای طبیعی شده است.

۶ وجود تمدنی با ریشه‌هایی در اعماق تاریخ، از هزاره‌های قبل از میلاد تاکنون، کشور ما را به یکی از خاستگاه‌های تمدن بشری تبدیل نموده است که پیامد آن، وجود بیش از یک میلیون اثر باستانی و تاریخی در کشور است. این توانمندی، جاذب میلیون‌ها گردشگر، محقق و علاقه‌مند از داخل و خارج کشور است.

گردشگری

۵ در کشور ما بیش از ۱۶۰ نوع صنایع دستی وجود دارد که این توانمندی، گردشگران علاقه‌مند خاص خود را دارد.

۴ تنوع قومی و فرهنگی در کشور که به همراه خود مجموعه‌ای از آیین‌ها، لباس‌ها، خوراکی‌ها، آهنگ‌ها، مراسم و گویش‌های محلی را ایجاد کرده و زمینه‌های گردشگری اجتماعی-فرهنگی را فراهم آورده است.

۳ تنوع زیستی ایران با وجود زیست‌بوم‌های بسیار گوناگون گیاهی و جانوری در کشور برای گردشگری علمی و طبیعت‌گردی بسیار مناسب است.

۲ بیکره‌بندی طبیعی این سرزمین، برخورداری از موقعیت دریایی و خشکی، وجود کوه‌های بلند، دشت‌های وسیع، سواحل گوناگون و بیابان‌های شگفت‌انگیز گردشگری زمین‌گردی (ژئوتوریسم) را ایجاد کرده است.

فعالیت

- ۱- با توجه به جاذبه‌های گردشگری ایران، هر یک از تصاویر بالا را شماره‌گذاری نمایید.
- ۲- در استان محل زندگی شما چه جاذبه‌های طبیعی و تاریخی و فرهنگی وجود دارد؟ آنها را در کلاس ارائه نمایید.
- ۳- به منظور حفظ و نگهداری این جاذبه‌ها چه اقداماتی می‌توان انجام داد؟

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را در باره مطالب

این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۸۷۴ - گروه دسی مربوط و یا پیام نگار (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دقت نمایند کتاب های دسی ابتدایی و متوسطه نظری